

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK POLITICOLOGIJA

**IDEOLOŠKE ATRIBUCIJE I CILJEVI LIBERTARIJANSKOG
ANARHIZMA U POLITICI**

-magistarski rad-

Kandidat/kinja

Smailbegović Kerim

Broj indeksa: 162/II-UPD

Mentor:

Prof.dr. Fejzić Elvis

Sarajevo, Juli 2023. Godine

Smailbegović Kerim

Ideološke atribucije i ciljevi libertarijanskog anarchizma u politici

2023

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ODSJEK POLITICOLOGIJA

**IDEOLOŠKE ATRIBUCIJE I CILJEVI LIBERTARIJANSKOG
ANARHIZMA U POLITICI**

-magistarski rad-

Sarajevo, Juli 2023.godine

UNIVERZITET U SARAJEVU

FAKULTET POLITIČKIH NAUKA

ODSJEK POLITOLOGIJA

**IDEOLOŠKE ATRIBUCIJE I CILJEVI LIBERTARIJANSKOG
ANARHIZMA U POLITICI**

-magistarski rad-

Kandidat

Smailbegović Kerim

Broj indexa: 162/II-UPD

Mentor:

Prof.dr. Fejzić Elvis

Sarajevo, Juli 2023.godine

SADRŽAJ

UVOD	7
1. Teorijsko-metodološki okvir rada	9
1.1 Problem i predmet istraživanja.....	10
1.1.2 Poblem istraživanja	10
1.1.3 Predmet Istraživanja	10
1.2. Kategorijalno pojmovni sistem	11
1.3. Ciljevi istraživanja	15
1.3.1. Naučni cilj	15
1.3.2 Društveni cilj.....	16
1.4. Sistem hipoteza	16
1.4.1 Generalna hipoteza	16
1.4.2 Pojedinačne hipoteze	17
1.5. Metode i postupci istraživanja	17
1.6. Vremensko-prostorni okvir istraživanja.....	18
2. Politološka poimanja libertarijanizma i anarhizma	19
2.1 Libertarianizam kao ideologija i politika.....	22
2.2 Anarhizam, individualizam i kapitalizam	28
3. Ideološki profil individualističkog anarhizma	32
3.1. Ideje savremenog libertarijanskog anarhizma	37
3.2. Ideološka vizija države, društva i ekonomije	47
4. Politički ciljevi i zahtjevi modernih anarchisti	59
4.1. Protiv političke regulacije: privatizirana država i društvena fleksibilnost	62
4.2 Privatizacija, deregulacija i tržišni fundamentalizam	69
5. Libertarijanski anarhizam, globalna politika i demokratija	76

<i>5.1. Libertrijansko-anarhistički pokret i globalizacija: namjere i izazovi</i>	81
<i>5.2. Građanska neposlušnost i demokratska politika: mogućnosti i kontradikcije.....</i>	88
6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	91
7. BIBLIOGRAFIJA.....	97
IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA	102

UVOD

Cilj ovog rada je multidisciplinarni pristup istraživanju ideoloških atribucija i političkih ciljeva libertarijanskog anarhizma, elaboracija i istraživanje politološkog aspekta individualističkog anarhizma njegovih političkih odrednica u savremenoj politici sa osvrtom na njegovu političku, ekonomsku i sociološku dimenziju kako bi se na relevantan način teorijski dio mogao komparirati sa postojećim političkim praksama u doba globalizacije.

Kroz istraživanje će primarni fokus biti na poimanju ključnih pojmove libertarijanskog anarhizma. Na ideološki profil individualističkog anarhizma kao ideologije, te njegove političke ciljeve koji određuju političko djelovanje onih koji slijede ovaj svjetonazor u politici. U teorijskom dijelu rada biće definiran i analiziran individualistički anarhizam kao ideja suverenosti pojedinca. Ideja po kojoj se smatra da absolutni i neograničeni autoritet počiva unutar svake individue, što znači da pojedinac ne može biti suveren u društvu gdje ograničenje nameće država kojom vladaju zakon i vlada, na osovnu toga individualizam i državu ne možemo posmatrati kao korespondirajuće principe.

Svjetovna, ideološka i politička pozicija libertarijanskog anarhizma teži da pojedincima priskrbvi što više slobode pa čak po cijenu da se moraju smanjivati ovlasti države, što također korespondira sa zahtjevima liberalnih anarchista koji su za tržišnu državu, a i anarhokapitalista koji se zalažu za što manje uticaja države.

Anarhizam se dijeli na kolektivistički i individualistički, sljedeći fokus u ovom radu je da se razgraniče dva anarhizma, te se isključivo baviti savremenim poimanjima i shvatanjima anarhizma koji uglavnom korespondiraju sa idejom individualističkog. Poimanje anarhizma u savremenim demokratskim kapitalističkim državama, dok se kolektivistički poistovjećuje sa politikom marksizma i on se veže za socijalističke države. Također ćemo elaborirati individualizam koji preferira interes individue u odnosu na zajednicu, povezati vrlinu sebičnosti egoizam i liberalistički anarhizam koji se javlja kroz pokrete alterglobalizma, antiglobalizma.. Ne odnosi se samo na 19. stoljeće već postoji i u 21. stoljeću te živi u novim formama, naslijede liberalističkog anarhizma jeste jedna vrsta sinonima koji odgovara svim formama individualističkog anarhizma jer je istovremeno sklon da zahtijeva egoizam i da se bori za više libertanske politike, ali promovira i neke vidove kapitalističke politike zbog sklonosti tržišnom fundamentalizmu i minimalnoj državi.

Pojmove anarhizam, individualizam i kapitalizam ćemo posebno obraditi. Sam anarhizam predstavlja težnju ka anarhiji i sklonost da ima što manje državne regulacije unutar jedne društvene zajednice. Individualizam jeste sklonost interesima pojedinaca, suverenost pojedinca, ideja po kojoj absolutni i neogramičeni suverenitet počiva unutar svakog ljudskog bića. Kapitalizam označava sklonost preferiranju poduzetničke ekonomije kao tržišne ekonomije, u radu ćemo se fokusirati na moderne oblike kapitalizma u doba savremene globalizacije.

Ključni elementi modernog anarhizma, njegove centralne teme ideologije su predstavljene u oblicima antietatizma koji zagovara što manje države, prirodni poredak i ekonomske slobode sa stanovišta modernih anarhista. Politički ciljevi i zahtjevi savremenih anarhista su u prvom redu minimalna država i društvena fleksibilnost, zahtjevaju reduciranu ulogu države gdje je sve fleksibilno, nema kontrole kao u socijalističkim režimima i tada možemo reći da dolazi do spoja anarhizma i liberalizma u pogledu odnosa prema državi i društvu. Moderni anarhisti teže ka privatizaciji, deregulaciji i tržištu koje nije pod kontrolom države. Eliminacija državnih stega ide toliko daleko da zagovaraju privatne zatvore, sudove, tržišni fundamentalizam. Tržišna država se rađa na zahtjevima tržišnih fundamentalista koji često pretjeruju u isticanju tržišta u politici, uređivanju političkih odnosa u društvu što se može definirati i kao ekonomski fundamentalizam, napad na demokratsku i sekularnu državu, dakle napad na liberalni pluralizam.

Libertarijanski pokreti u doba globalizacije mogu biti sve one grupe koje zahtjevaju manje stega, više slobode, borba protiv političkih stega društvene kontrole, koje napadaju vlast pa čak mogu biti i rivalnske kao što su globalisti i antiglobalisti. Poseban fokus u radu će se odnosi na direktnе akcije i prakse neposluha koji nisu zanemarivi u borbi protiv vlasti i sistema.

U posljednjem dijelu rada ćemo ispitati odnos modernih demokratskih praksi i individualističkog anarhizma. Moderna demokratija počiva na ustavnoj vladavini i pravnoj državi, međutim postoje kontradikcije kada govorimo o demokratskom potencijalu individualističkog anarhizma. Savremeni anarhisti žele više slobode, ali na putu za većom slobodom čak postoje težnje za rušenjem ustavnog poretku, deregulacijom države i njenih nadležnosti. Na taj način demokratija koju zagovaraju moderni anarhisti može biti prijetnja pluralističkoj demokratiji. Kada kontekstualiziramo politiku libertarijanskog anarhizma možemo doći do suprotnosti i isključivanja, te težnje za potpunom izmjenom demokratskih načela, odnosno oblikovanja ka nekoj vrsti libertarijanske demokratije.

1. Teorijsko-metodološki okvir rada

Zbog složenosti ideološkog svjetonazora libertarijanskog anarhizma i njegovog odnosa spram ekonomskom, sociološkom i politološkom aspektu neophodno je provesti multiisciplinarno istraživanje modernog anarhizma kako bi se mogao teorijski definirati njegov uticaj u političkim teorijama, ekonomskim teorijama i njegovo težnji za uređenjem društvene zajednice prema posulatima liberalističkih anarhista.

Kada govorimo o politološkom aspektu vjerovtno najvažnija teorija individualističkog anarhizma jeste ona Hejvudova da je „filozofska osnova individualističkog anarhizma sadržana u liberalnoj ideji suverenog pojedinca, te da je u suštini liberalizam vjerovanje u primat pojedinca i centralni značaj individualne slobode“. (*Hjevud 2005:213*). Stoga prema ovoj definiciji možemo doći do zaključka da liberalni anarhisti svako ograničenje države smatraju destruktivno za svaku individuu, dakle pojedinac ne može biti suveren ukoliko bilo kakav zakon ili vlada sužavaju njegov opseg slobodnog djelovanja unutar društvene zajednice, pa čak i ako je ona zasnovano na principima pluralističke demokratije.

S ciljem što boljeg razmatranja teorija modernog anarhizma potrebno je razgraničiti kolektivistički od individualističkog, kroz ovaj rad ćemo isključivo razmatrati ideje savremenog shvatana anarhizma, te političke ciljeve i prakse koje u savremenim kapitalističkim demokratskim državama svremeni anarhisti ostvaruju ili pokušavaju ostvariti.

Posebna pažnja u ovome istraživanju je ekonomski aspekt individualističkog anarhizma. Moderni anarhisti teže ka privatizaciji, deregulaciji i tržištu koje nije pod kontrolom države, da nema kontrole nad privatnim vlasništvom, eliminacija državne stege gdje se u prvome redu zagovara tržišna država i kapitalističke ekonomске politike koje se mogu nazvati i tržišni ili ekonomski fundamentalizam. U doba savremene globalizacije ideja i svjetonadzor liberalističkih anarhista sve više postaju popularne, te često njihovi politički ciljevi korespodiraju sa interesima globalnih megakorporacija.

Ovakva težnja za oblikovanjem ekonomskih odnosa implicira da moderni anarhisti mogu čak pustiti prijetnju da od pluralističke demokratije kakvu danas poznajemo možemo doći do jednog novog oblika vladavine i same uloge države.

1.1 Problem i predmet istraživanja

1.1.2 Poblem istraživanja

Problem istraživanja se odnosi na definiranje ključnih elemenata savremenog anarchizma, njegovih centralnih tema i ideologija. Anarchizam je ideja prema kojoj je država suvišna i štetna. Centralne teme anarchista i anarchističkih pokreta koji su aktivni u brojnim zemljama od autokratskih do demokratskih pokušavaju predstaviti funkcionalno anarchističko društvo kao moguće. U modernim državama svaka aktivnost je povezana sa državom na neki način, unutar samog istraživanja potrebno je problematizirati zahtjeve današnjih anarchista na koji način njihovi ideološki ciljevi mogu ugroziti demokratski sistem građen stoljećima. “Anarchizam je u suštini volontaristička koncepcija, mada anarchisti posebno ističu da se njihovo učenje oslanja na nauku, ali oni tu naučnu osobinu vide u svome objašnjenju ljudske prirode koja teži ka slobodi. Tu je vjerovatno i razlog što nisu posvećivali dovoljno pažnje naučnom istraživanju konkretnih situacija koje bi mogle dovesti ili ne dovesti do revolucionarnih primjera.” (Nikolić, 1980:267).

Pored toga anarchizam u modernom kapitalističkom društvu može zasigurno svojim fundamentalističkim zahtjevima ugroziti i trenutni ekonomski sistem koji je zasnovan na moćnim megakorporativnim procesima u kojem zakon ekonomski superiorijeg dovodi do uspostavljanja svjetskog, ekonomskog i političkog poretka.

1.1.3 Predmet Istraživanja

Predmetom istraživanja biće obuhvaćene ideje savremenih anarchista za što manjom državnom regulacijom, fokus na tržišnoj državi koja će prema individualnom anarchističkom pogledu biti naklonjena pojedinačnim interesima nasuprot interesima cjelokupne društvene zajednice bez posebnog sluha za kolektivnim socijalnim pitanjima. Moderni anarchisti propagiraju potpuni otklon od bilo kakve vrste intervencionističke države i njenih stega. Cilj je istražiti fenomene ostvarenih i postavljenih političkih ciljeva liberalističkih anarchista unutar savremenih političkih praksi te komparirati sa liberalnim idejama i interesima. Međutim, anarchističke škole i njihove

idejne postavke se ne slažu oko metoda, te postoji širok spektar struja od krajnje radikalnih sa terorističkim tendencijama do onih umjerenih. William Godwin jedan od prvih teoretičara koji je zagovarao individualistički anarhizam, te prema mišljenju Petera Kropotkina "... prvi formulirao političku i ekonomsku konцепцију anarhizma, iako nije dao to ime idejama razvijenim u njegovom radu" (Kropotkin 1910:11).

1.2. Kategorijalno pojmovni sistem

1. Individualistički anarhizam

Kada govorimo o poimanju anarhizma u savremenim demokratskim kapitalističkim državama tada govorimo o onom individualističkom koji preferira interes individue u odnosu na zajednicu. "Filozofska osnova individualističkog anarhizma sadržajna je u liberalnoj ideji suverenog pojedinca." (Hejvud 2005:213). Dakle, težnja i sklonost ka anarhiji koja podrazumijeva što manje državne regulacije unutar jedne društvene zajednice i sklonost interesima pojedinaca, suverenosti pojedinaca, ideja po kojoj absolutni i neograničeni suveneritet počiva unutar svakog pojedinca. Sve to zajedno može stati u pojam individualistički anarhizam.

2. Liberalizam

Ideja slobode kao odsutnosti vanjske prisile nad djelovanjem pojedinca i mogućnostima za potpunim i neograničenim raspolaganjem vlastitim sposobnostima. Pored toga ograničavanje uloge države u ekonomskom djelovanju, privatno vlasništvo, tržišna konkurencija i strogo ograničene funkcije države koji se mogu svesti na samo tri velike dužnosti prema teoriji Adama A. Smitha, a to su odbrana društva od vanjskog neprijatelja, zaštita svakog pojedinca od nepravde koje mu mogu nanijeti drugi pojedinci, te javni radovi koji se ne bi mogli obaviti ako bi se povjerili privatnom poduzetniku. Na kraju oravna država i demokratsko društvo jedni su od osnovni sinonima za pojam liberalizma. "Slobodarstvo, političko naučavanje i ideologija prema kojoj je sloboda pojedinca temeljno polazište i kriterij vrjednovanja svih društvenih ustanova." (<https://www.enciklopedija.hr/>, pristupljeno 19.04.2022. godine).

3. Globalizacija

Svakako kao za jednu od glavnih i konvencionalnih definicija globalizacije se uzima to da sam proces globalizacije podrazumijeva proces otvaranja i liberalizacije nacionalnih finansijskih tržišta i njihova stapanja u globalno tržište kapitala. (*Dujšin, 1999*)

Sam pojam izведен je iz riječi “global” što bi značilo sveobuhvatnost pa sam taj process globalizacije bi podrzumijevao process društvenih dešavanja u globalu, cjelokupnost, odnosno u svijetu. “Globalizacija se kao ideja odnosi na “smanjenje svijeta, ali i na jačanje svijesti o svijetu kao cijelini.” (*Robertson, cit. u Milanoviću, 1999*)

4. Anarhokapitalizam

Politička filozofija naslonjena na ideju odbacivanja i ukidanja države, sama država se posmatra kroz prizmu nasilnog ugnjetača spram individualnih sposobnosti i suveniriteta, anarhokapitalisti zagovaraju slobodno tržište bez državnog nadzora. “Mislioci na primjer Ayn Rand, Murray Rothbard i David Friedman, doveli su ideje slobodnog tržišta do krajnji granica i razvili jedan oblik anarhokapitalizma. Oni su dokazivali da vlada može da se ukine i zamijeni neregulisanom tržišnom konkurencijom.” (*Hejvud 2005: 216,217*).

5. Kapitalizam

U privatnom su vlasništvu kapital, sredstva za proizvodnju i zemlja. Ideja je slobodno tržište koje će se samoregulirati bez pretjeranog miješanja državnog aparata. Pojedinac u skalu sa svojim sposobnostima i zaslugama je vlasnik plodova svoga rada. “Ekonomski sustav u kojem su sredstva za proizvodnju uglavnom u privatnim rukama, a dobra i usluge kupuju se i prodaju po cijenama koje određuje tržište na kojemu je cilj proizvođača i dobavljača stvaranje profita.” (*Fjezić 2017:219*).

6. Kolektivistički anarchizam

Doktrina čija je ideja kolektivizacija sredstava za proizvodnju koja bi bila u zajedničkom vlasništvu gdje bi se mogli kontrolirati sami proizvođači i radnici, to su bili dominantni postulate anarchizma tokom 19. stoljeća gdje se vjerovalo da je težnja za općim dobrom važnija od individualnih interesa.

“Filozofski korjeni kolektivističkog anarchizma prije su u socijalizmu, nego u liberalizmu. Tjerajući socijalistički kolektivizam do njegovih granica, može se stići do anarhističkih

zaključaka. Kolektivizam je u suštini vjerovanje da su ljudska bića društvene životinje Kojima više odgovara zajednički rad za opšte dobro, nego trud oko individualnog zajedničkog ličnog interesa. Kolektivistički anarhizam, koji se ponekad naziva socialanarhizam, ističe sposobnost za ljudsku solidarnost ili ono što je Kropotkin nazvao “uzajamna pomoć.” (*Hejvud, 2005:208*)

7. Anarhizam

Politička ideja koja formulira političke ciljeve usmjerene na ukidanje bilo kakve vrste prisilne vlasti. Zalaže se za ukidanje države koju upravo smatraju hijerarhijskom i štetnom po individuu i njen samostalan razvoj i napredak. “Anarhizam je prvenstveno metoda i životna filozofija koja za cilj ima stvaranje potpuno slobodnog društva, društva ravnopravnosti, suradnje, nenasilja, ukratko (ako ćemo već romantizirati) društva blagostanja, dakle anarhije. Već ovdje je vidljiva očita razlika između onoga što anarhizam stvarno predstavlja i onoga kako ga se želi prikazati. Dakle, anarhizam je metoda, dok je anarhija cilj. Iako i jedno i drugo postoji od kad postoji i čovjek, ovo ime je u upotrebi tek posljednjih 200 godina.” (*Letak Zagrebačkog anarchističkog pokreta, 1999*)

8. Egoizam

“... egoizam bi se mogao shvatiti kao temeljni izraz prirodnosti, a ne kao moralno konotirano ponašanje koje zaslužuje osudu.” (*Hobbes, 1651*)

Mišljenje i težnje da svaka individua prevashodno treba misliti na sebe i treba gledati vlastite interese bez obzira kakve to poslijedice imalo po druge pa i po društvo u cjelini, zbog toga je temeljno načelo “ja” i to je postavka od koje sve počinje i završava.

9. Antietatizam

Sam državni autoritet prea mišljenju anarchista nije povoljan po položaj pojedinca, zbog toga je država suvišna i prisilna, te ugrožava progresivnost i razvoj individue. “Razlog što su anarchisti protiv autoriteta je prost i jasan: autoritet je napad na princip slobode i jednakosti. Anarhizam je jednistven po tome što usvaja principe apolutne slobode i neograničene političke jednakosti. Anarchisti odbacuju liberalni pojam političkog autoriteta, po kojem ovaj izrasta iz dobrovoljnog sporazuma, putem nekog oblika “društvenog ugovora” i umjesto toga dokazuju da pojedinci bivaju potvrgnuti državnom autoritetu.” (*Hejvud 2005:200,201*)

10. Prirodni poredak

Pojam i izraz priordnog poretku Hans-Herman Hoppe koristi u svojoj knjizi “Demokratija: Bog koji nije uspio”, kako bi odbranio anarhokapitalizam i njegove ideje. Pirordni poredak možemo definisati kao vid moralnog izvora iz kojeg nastoji, prirodno pravo, izvuči svoj autoritet, te obuhvata odnose jednih prema drugima u momentu odsustva zakona.

Hoppe ima za cilj da pokaže da su i monarhija i demokratija manjkavi sistemi u poređenju sa njegovom preferiranom strukturom za unapređenje civilizacije – ono što on naziva prirodnim poretkom, sistemom bez oporezivanja i prinudnog monopola u kojem se jurisdikcije slobodno nadmeću za pristalice. (*Hoppe, 2001*)

Ideja koja je imala za cilj obezbijediti što veća prava ljudi uz odsustvo bilo kojeg vida ograničenja slobode.

11. Minimalna država

Ideja koja zagovara da jedina dužnost države treba biti ta da brani osnovne slobode i prava pojedinaca, a svaki drugi resor (obrazovni, zdravstveni ...) treba da bude u privatnoj svojini odnosno resoru, na način da se svaki od tih resora na slobodnom tržištu nametne kao samoodrživ po principu neoliberalni postulata kako ne bi ovisio o bilo kakvoj vrsti državnog intervencionizma.

“Minimalna država počiva na principu o odgovarajućoj sferi delanja vlade, koja se ne može preći a da se time ne ugrozi individualna sloboda. Sve delatnosti države koje prevazilaze osnovnu funkciju države (održavanje pravde i zaštita od spoljašnjeg neprijatelja), za pristalice ideje minimalne države nisu opravdane. Dakle, minimalna država uvek podrazumeva ograničenu vladavinu. Državna vlast mora biti ograničena sistemom opštih pravila kojima se isključuje svaki vid arbitarnosti i samovolja nosilaca javne vlasti i garantuje zaštita individualnih prava i sloboda.” (*Dokić, 2016:679,685*)

1.3. Ciljevi istraživanja

1.3.1. Naučni cilj

Naučni cilj istraživanja se temelji na analizi postojećih teorija individualističkog anarhizma, komparaciji ideja liberalističkih anarchista sa postojećim političkim težnjama kao i postavljenim političkim ciljevima ovog svjetonadzora. Klasificiranje fenomena i ideologije kojoj individa i njeni interesi trebaju biti primarni u odnosu na sve postojeće forme državnih sistema koje postoje u savremenom političkom praksama. Naučni cilj postavlja afirmaciju liberalne anarchističke ideje, njene negativne i pozitivne refleksije na pluralističku demokratsku državu, ali i kritički ostvrt zbog fundamentalističkog pristupa modernih anarchista na putu ka ostvarenju više slobode u političkom, socijalnom i ekonomskom aspektu. Kada je riječ o demokratskom potencijalu individualističkog anarhizma postoje kontradikcije spram ustavnoj vladavini, pravnoj državi, gdje dolazi do prepostavki da je na djelu oblikovanje demokratije u neku vrstu libertarijanske demokratije.

Naučnom deskripcijom definirati pojam savremeni anarhizam, period druge polovine 20.stoljeća i pokrete kroz koje se mogu detektovati ideje bliske anarchističkim idejama. Od mnogih antiglobalacijskih antikapitalističkih pokreta do nasilnih revolucija anarchističkih organizacija u svijetu.

Naučni cilj također će biti komparacija modernog anarhizma sa pokretima koji su njemu slični ali i promatranje savremenog anarhizma kao kritike svakog sistema i političke prakse koja se može promatrati kao pokušaj kontrole ljudi od strane globalnih organizacija kao što su: Svjetska trgovinska organizacija, Svjetski ekonomski forum, Skupina osam. Anarchisti sve više postaju poznati po protestima koji ponekad dobiju obrise i nasilja spram navedenih i sličnih organizacija globalnog udruživanja kapitala i uticaja koji zasigurno može ugroziti slobodu ljudi.

1.3.2 Društveni cilj

Kada govorimo o društvenom cilju, u samom fokusu je potreba za slobodnim djelovanjem pojedinaca. Razvoj percepcije o tome kako je pojedinac podjarmlijen državnim zakonima i pravilima ponašanja, te pod ekonomskom, socijalnom i političkom stegom pravnih i tržišnih normi. „Prema klasičnom liberalnom gledištu, sloboda je negativna: Nju čini odsustvo spoljašnjih ograničenja pojedinaca“ (*Hejvud 2005:213*). Cilj je osnažiti pojedinca kako samostalno može postići što više uspjeha izvan državne reglaturacije i prisile državnog aparata da se vodi postavljenim normama djelovanja. Cilj savremenih anarchista je ukazati na nepovoljnu poziciju individue, a politička i ideološka težnja je priskrbiti što više slobode pa čak i po cijenu deregulacije države.

Anarhističko društvo bazirano je na pretpostavkama da svako mora u potpunosti ostvariti svoje potrebe i biti u mogućnosti da sudjeluje u procesu odlučivanja. Međutim, današnje društvo funkcionira po principu autoriteta i vlasti jer država ne može funkcionirati bez metoda prisile. Cilj anarchista jeste da pokušaju izmijeniti način funkcioniranja državnog aparata, ali primjenom ideja koje zagovaraju država danas pozajemo bi izgubila svoju funkciju i njen autoritet bi bio upitan.

1.4. Sistem hipoteza

1.4.1 Generalna hipoteza

Ideologija modernih anarchista sistemski urušava poziciju države, njene institucije i tržišni sistem koji ona regulira, a njihovi politički ciljevi nastoje dovesti do promjene samih demokratskih načela, te uspostaviti politički i ekonomski poredak u skladu sa liberalno-anarhističkim postulatima u politici.

1.4.2 Pojedinačne hipoteze

- 1) Postulati liberalizma predstavljaju dobru podlogu za djelovanje individue, pojedinac polazi do izražaja za svim slobodama koje liberalne ideje promovišu, a anarhokapitalističke ideje dobivaju zamah relaksiranim političkim okolnostima liberalnog društva.
- 2) Savremeni libertarijanski anarhizam zagovara društvo koje je oslobođeno državne stege, ekonomiju koja ne trpi da je regulirana i zavisna od ograničenja koje nameće država.
- 3) Moderni anarchisti posmatraju minimalnu državu kao poligon za realizaciju političkih ciljeva koji zagovaraju deregulirani sistem posebno kada je upitanju tržiste te nesmetanu privatizaciju pa čak i onoga što je za društvo od iznimnog značaja
- 4) Globalizacija pri ostvarenju svojih ciljeva promovira politike zasnovane na liberalnim postulatima, gdje anarchistički pokreti služe kao sužanj u borbi protiv intervencionističke države, a za račun globalističkih ideja.
- 5) Demokratske vrijednosti su ugrožene od strane individualističkih i anarhokapitalističkih zahtjeva za neograničenim slobodama.

1.5. Metode i postupci istraživanja

Zbog same specifičnosti ove teme u toku ovoga istraživačkog rada koristit će se raličite naučne metode, kako bi se došlo do što boljih rezultata, te zadovoljile potrebe rada. Ovaj rad i ovo istraživanje je prije svega teorijskog tipa, pa tako za potrebe ovoga rada koristit će se metode društvenih nauka, a to su slijedeće metode: metoda analize sadržaja, komparativna metoda, metoda deskripcije, te historijska metoda.

Metoda analize sadržaja kao jedna od najprepoznaljivijih metoda u društvenim naukama koristit će se i u ovome radu kroz detaljnu analizu pomoću kvalitativnih i kvantativnih tehniku. Prvenstveno u radu ćemo se koristiti kvalitativnom tehnikom, isčitavanjem većeg broja naučnih radova, članaka, te literature i internet izvora koji su relevantni za ovu oblast, svakako uz pomno praćenje objektivnosti, valjanosati, te pouzdanosti izvora.

Komparativna metoda u društvenim znanostima omogućuje objektivnije razumijevanje i objašnjavanje društvene pojave, odnosno njezinu kontekstualizaciju, svrstavanje u skupine (klasifikaciju), formuliranje općih zaključaka o pojavi koju istražujemo (testiranje hipoteza) te predviđanje (*Hague, 2001*). U znanstvenom radu ćemo komparirati anarhističke ideje i političke ciljeve u doba savremene globalizacije, te njihov uticaj na moderne političke prakse.

Metoda deskripcije za krajnji cilj ima da što je bolje moguće objasni uticaj ideja savremenih anarchista na demokratske procese država, te pokušaj destruiranja same uloge države u kreiranju ekonomskih, socijalnih i političkih prilika, odnosno oblikovanja ka nekoj vrsti libertarijanske demokratije.

Pomoću historijske metode istraživanja doći će se do podataka kroz historiju o samoj tematici ovoga rada, te prikupljene podatke iskoristiti za pregled nastanka i prve pojave libertarijanskog anarhizma.

1.6. Vremensko-prostorni okvir istraživanja

Za potrebe znanstveno-istraživačkog rada korišteni su podaci dobiveni primarnim istraživanjem, odnosno istraživanjem provedenim u vremenskom razdoblju od 9 mjeseci. Prostorni okvir istraživanja fokusiran je na politički miljei države, u čijoj su političkoj praksi testirane ideje i politike libertarijanskog anarhizma.

2. Politološka poimanja libertarianizma i anarchizma

Jedan od osnovnih postulata libertarianizma je odbrana slobode pojedinca u društvu kao i poštivanje prava privatnog vlasništva, te raspodjela resursa na način kako to nalažu pravila tržišnog kapitalizma. Libertarianizam državni intervencionizam smatra nepotrebnim i pogrešnim dok preferira raspodjelu resursa koju diktira slobodno tržište. Libertrijanci kao protagonisti slobodnog tržišta smatraju da moć države kao i njena intervencija moraju biti ograničeni, a u nekim slučajevima i potpuno zaobiđeni kao faktor koji može poništiti bilo kakvu vrstu dogovora ili posredovanja na području gdje se odigrava tržišna utakmica „Rawlsova liberalna utopija izgleda ovako: Imamo sliku „savršenoga“ kontraktualnog svijeta koji korespondira tradicionalnome „prirodnom stanju“ teorija društvenog ugovaranja. U tom su svijetu ljudi razumni te pokušavaju dokučiti koja su to temeljna načela oko kojih bi se mogli složiti kako bi mogli zajedno živjeti. Oni shvaćaju kako imaju različite, čak inkompatibilne, metafizičke i aksiološke pretpostavke koje nekako moraju prevladati kako bi organizirali stabilne i solidarne društvene institucije. Da bi to uspjeli, oni u „izvornom položaju“ biraju načela pravednosti iza „vela neznanja“. Veo neznanja ne propušta nikakva znanja o posebnim obilježjima i orijentacijama pojedinaca, eliminira sva znanja o položaju pojedinca u društvu, te eliminira i sva posebna znanja o društvu za koje se traže načela pravednosti. Rawls vjeruje da će pojedinci tako izabrati dva različita principa pravednosti: prvo, princip jednakih osnovnih prava i sloboda za sve, te drugo, da će društvene i ekonomске nejednakosti uređiti tako da budu na korist najslabije stojećih i da će društveni položaji biti otvoreni za sve pod poštenim uvjetima jednakosti. Ideja pravednosti utemeljena je na ideji poštenja.“ (Cvijanović, 2003:62–71).Utopistička misao koja polazi od činjenica da u svijetu razumnih ljudi postoje temeljna načela oko kojih bi se složila

jedna društvena zajednica bez egoističkih težnji da određena skupina ljudi neće imati tendenciju pribavljanja što bolje početne pozicije koja će se sama po sebi morati steti na način da se oduzme određeno pravo drugoj skupini koja će u tom slučaju biti podređena. Većina ljudi je po prirodi sebična i teži što bržem i lakšem napretku, tako da društveni i ekonomski jaz koji postoji između različitih skupana ljudi, vjerovatno neće biti prevaziđen na način da isključivo ludska solidarnost bude ključ ka otklanjanju društvenih i ekonomskih razlika. Jednaku početnu poziciju I “poštenu” rasподjelu resursa koji će u konačnici biti sredstvo napretka pojedinca ili veće skupine ljudi povezane nekim zajedničkim interesima, ne može garantovati načelno poštivanje principa pravednosti. Takvu garanciju i u visoko razvijenim demokratskim društvima može garantovati samo sistem prisile koji je uređen kroz zakone unutar jedne društvene zajednice.

Kao jedan od najznačajnijih mislilaca liberalne provenijencije John Locke pored promišljanja o društvenom ugovoru, ograničenoj vradi te prirodnim pravima, značajno mjesto pronalazi njegova teorija vlasništva nad sobom i materijalnom dobru. Lock materijalno dobro definira na način da svaka osoba ima odgovornost samo prema sebi, te odgovara za svoj rad i ono što od tog rada može u konačnici ostvariti. “Ma koliko da su prirodne stvari dane zajednici, ipak je čovjek uvijek imao u sebi pravi temelj vlasništva.” (Locke 2002: 44). Iako čovjek svojim rođenjem može dobiti manje resursa u odnosu na nekog drugog pojedinca, liberalno društveno uređenje mu može omogućiti da svojom sposobnošću postigne najvećemoguće individualne ciljeve. Svjestan konačnosti resursa, posebice onih zemljjišnih, Locke je postavio pitanje moralne prihvatljivosti iskorištanja resursa od strane prethodnika, kada je resursa još uvijek bilo, ako oni novorođeni takve mogućnosti nemaju. Zato je uveo ograničenje prilikom prвobitnog stjecanja koje se ogleda u uvjetu koji mora biti zadovoljen: “da ostane dovoljno i podjednako dobrog za druge”.(Šturanović, 2020:198). Sami počeci liberalnih ideja imale su za cilj osnažiti pojedinca kako bi on imao što veća prava i kontrolu nad vlasništvom i resursima koji će mu omogućiti slobodan individualni napredak.

Na njegova promišljanja naslanja se teorija libertarijanizma kao političke filozofije koja se temelji na idejama Murraya Rothbrada o slobodnom tržištu kao potpunom i prirodnom regulatoru u odnosima između pojedinaca. To je posebno odnosi na neoliberalnu ideju koja ima poseban utjecaj u Sjedinjenim američkim državama. Prirodno pravno vlasništva jedna je od značajniji teza koja svoj značaj temelji na tome da su ugrožavanje bilo čije tjelesne sigurnosti ili imovine nešto što je apsolutno nedopustivo. Libertarijanizam je sam po sebi specifičan i razlikuje se od desnih ideologija iz razloga što oporezivanje smatra kao loše, libertrijanci to nazivaju ograničavanjem

slobode i kršenjem individualnih prava. "Unutar libertarijanskog učenja postupno su se diferencirale dvije škole: desni i lijevi libertarianizam. Obje škole se slažu oko prirode vlasničkih prava nad unutrašnjim ljudskim fizičkim i umnim sposobnostima, prihvaćajući vlasništvo nad samim sobom kao svoju osnovu. Razlika među njima postoji u pogledu shvaćanja vlasništva nad vanjskim resursima. Naime, desni libertarianizam se zalaže za neograničeno privatno vlasništvo nad vanjskim resursima, dok se učenje lijevog libertarianizma temelji na kombinaciji vlasništva nad sobom i privatnog vlasništva s jedne strane i egalitarističkog načela pri prvoj raspoljivoj raspodjeli prirodnih resursa s druge." (Šturanović, 2020:200). Posmatrano sa politološkog aspekta libertarianizam se naslanja na teoriju vlasništva koju je definisao John Lock. Posebno su istaknute ideje slobode, privatnog vlasništva, slobodnog tržišta koje predstavlja bitnu ulogu u razvoju i napretku individue koja se želi u potpunosti izmaći od potčinjenosti državi. Međutim, dominantno libertarijanske ideje koje se predstavljaju kao savršena formula za razvoj i napredak pojedinca često ne obraćaju pažnju kakve i kolikih razmjera posljedice ostavljaju na ulogu države. Ulogu koju pokušavaju ili su uspjeli u određenim područjima svesti na minimum, ne obrajajući pažnju u tvoj borbi za što većom slobodom individue i individualnog uspjeha da država sa svojim zakonima ostaje ranjiva i nemoća u pokušaju da zaštititi svakog pojedinca. Taj put kojim ide libertarijanska država bez snage da djeluje, vodi ka anarhiji i anarhokapitalističkim idejama.

Politološki posmatrano anarhizam predstavlja utopistički ideal koji se u savremenim političkim okolnostima ne može primijeniti u bilo kojem segmentu društvenih odnosa. "Etimološki riječ anarhija znači društvo bez vlade. Svi teoretičari anarhizma smatraju da je anarhija takav društveni ideal koji odgovara prirodnom načinu života u kojem bi pojedinci bili oslobođeni svakog legalnog nasilja i ne bi imali drugih obaveza osim onih koje im nalaže njihova svijest, a to bi bilo izvodljivo jedino u društvu u kojem bi lščezla svaka ideja o podeli na poslodavce i najamnike, kapitaliste i proletere, gospodare i sluge, vlastodršce i najamnike, kapitaliste i proletere, gospodare i sluge, vlastodršce i podanike." (Nikolić, 1980:256). Moderni politički odnosi između i unutar država apologiraju hijerarhijski sistem djelovanja i moći, anarhisti koji teže ka potpunoj deregulaciji sistema koji su u globalnim odnosima oblikovani na način da ih je teško pomjeriti prema bilo kakvoj vrsti idela kojem teže anarhisti. Međutim, sličnosti koje možemo povezati između anarhokapitalističkih idea danas i anarhističkih ideja nekada nisu zanemarive. Anarhija podrazumijeva društveni ideal koji promoviše potpunu vrstu slobode i odmiče se od bilo kakve obaveze prema višoj instanci koja donosi odluke umjesto pojedinca, što je u korelaciji sa

idealom globalnih i moćnih megakapitalističkih društava koja mogu biti individualna ili udružena radi postizanja višeg zajedničkog interesa. Takvi interesi također teže ka poptupom i slobodnom odlučivanju bez bilo kakve vrste državne stege i zakona. I država i zakoni, ali i svaka vrsta više instance nije poženja anarhokapitalista u modernom političkom svijetu. "Anarhizam je bio već nekoliko puta definitivno sahranjen kao istorijski preživela koncepcija u opštem socijalističkom i radničkom pokretu. Pa ipak, bez obzira na brojne posmrtnе liste koje su mu izdane, a bez obzira i na ograničenja koja nosi u sebi, anarhizam danas ponovo nastupa i sve je prisutniji u revolucionarnoj misli i praksi sve šireg kruga ljudi koji teže stvaranju slobodnjeg svijeta" (Nikolić, 1980:257). Može se primijetiti da je anarhizam u modernoj političkoj praksi zastavljen na način da je promijenio pristup, te u savremenim okolnostima globalne međupovezanosti teži na jedan profinjeniji način ostvariti svoje slobodarske ciljeve, koji su također vremenom u nekim segmentima potpuno izmijenjeni.

U naredna dva potoglavlja o libertarianizmu kao ideologiji i politici kao i anarhizmu, individualizmu te kapitalizmu će biti problematiziran ne samo politološki aspekt libertarianizma I anarhizma, već i ekonomski, filozofski I socijalni aspekti. Interakcija između kapitalizma I individualizma u pokušaju stvaranja povoljnih društvenih odnosa koji vode ka ostvarenju libertrijanskih ideja. Kapitalizam i njegova komplementarnost sa anarhističkim postulatima vidljiva su na globalnoj političkoj sceni gdje individualna uloga snažnih ne političkih aktera zadire duboko u područje političkih odnosa država I utječu na njene zakone posebno gdje su liberalni svjetonazori dominatno rasprostranjeni unutar vlada.

2.1 Libertarianizam kao ideologija i politika

Libertarianizam kao ideoški pravac u svojoj osnovi zagovara najviši stepen poštivanja osnovnih sloboda. Kao pravac u političkoj filozofiji se protivi stalnoj državnoj intervenciji te zagovara pravednu raspodjelu resursa. Libertrijanci su stava da je državni intervencionizam nešto što pojedinca sputava u njegovim namjerama ka ostvarenju individualnog uspjeha kao i ostvarivanju partikularnih interesa. Jedan od najznačajnijih filozofa libertrijanske provenijencije Robert Nozick smatra da je minimalna država moguća poželjna samo u smislu da

je pod njenim nadležnostima vojni i policijski aspekt kao i sudstvo. Nozick nije bio usamljen u ideji minimalne države, države kakvu libertarijanci apologiraju. Pored njega postoje mnogi autori I politički filozofi koji su svojim libertarijanskim idejama dali veliki dobrinos u oblikovanju libertarijanizma kako u političkom, tako I ekonomskom smislu. Autori koji su zagovarali takvu vrstu društvene zajednice su John Lock, Milton Friedman, Benjamin Franklin I mnogi drugi koje ćemo u ovom istraživačkom radu navoditi. "Robert Nozick je bez sumnje jedan od najznačajnijih političkih filozofa libertarijanske provinijencije druge polovine dvadesetog stoljeća. Blizak novodesničarskoj neoliberalnoj ideološkoj struji, posebno utjecajan u SAD-u, libertarijanizam nastaje oko ideja Murraya Rothbarda, a zasnovan je na postulatima slobodnog tržišta kao potpunom i prirodnom regulatoru odnosa među pojedincima i absolutnom pravu vlasništva kao suštini individualne slobode, suprotstavljujuće takozvanoj. agresiji države protiv pojedinaca i njihovih individualnih prava, a koja se ogleda kroz oporezivanje. Prva Nozickova politička filozofija dala je nemjerljiv doprinos reafirmaciji klasičnog liberalizma. U vremenu kada su vladale ideje na kojima se zasnivala država blagostanja, Nozick je uspio oživjeti ideje slobode, individualnih prava i minimalne države." (Šturanović, 2017:1). Pored onoga što možemo prepoznati kao glavni cilj kod libertarianaca u političkom smislu, a to je što veća sloboda svakom pojedincu u ekonomskom smislu libertarijanci zagovaraju sirovi oblik kapitalizma. Teorija koja brani slobodno tržište, ono što se zaradi na slobodnom tržištu, da niko ne interveniše u njega, država ne interveniše u bilo kojem smislu, gdje nema poreza koji bi se oduzimao bogatima, a preusmjeravalo siromašnima. Dakle, koliko zasadite toliko imate. Klasična liberalna država jeste minimalna država, koja uspostavlja i održava red unutar društva, unutrašnji red kako ljudi jedni druge ne bi međusobno ugrozili na način da silom ne bi ostvarivali svoje individualne interese, ali i štiti državu od mogućeg napada izvana, organizovanom vojskom. Osim toga, libertarijanci ne žele državu koja će intervenisati u ekonomiju, rad, velike ili male projekte, sve je prepusteno samostalnim inicijativama građana ili individualnim zamahom pojedinaca. Smatraju da je takva država legitimna i da ima moralno uporište da postoji kao takva. Kada posmatramo liberalne režime koji su egzistirali ili egzistiraju unutar država on "...može imati oblik ustavne monarhije kao u Britaniji, ili ustavne republike – što je slučaj sa Sjedinjenim Državama, ali u svakom slučaju mora obuhvatiti ustavna ograničenja samovoljnog vršenja državne vlasti." (Grej, 1999:98). Liberalni režimi mogu egzistirati u različitim ustavnim uređenjima, ali svi oni zahijevaju ekonomsku i što veću individualnu slobodu. "Ključna karakteristika liberalne države u svim njenim varijantama sastoji se u tome da su moć i vlast vlade ograničene jednim sistemom

ustavnih pravila i prakse, u kome se poštuju lična sloboda i jednakost prava pojedinca u okviru vladavine prava.” (Grej, 1999:98). Sama ideja jeste da se stvori spontani poredak ili poredak koji je stvorila “nevidljiva ruka” na način da se društvo samo po sebi meritokratski složi po hijerariji, ali da pojedinac u potpunosti ima pravo odlučivati o svojoj socijalnoj i ekonomskoj poziciji i datom društvu. Samoregulacija tržišta je jedan od ključnih argumenata uspješne države prema libertarijanskim idejama. Ideja političke borbe “... za građanska i politička prava vremenom je preoblikovala prirodu kako države tako i ekonomije, prisiljavajući državu na liberalno-demokratski oblik vladavine, a ekonomiju na kapitalistički tržišni sistem.” (Held, 1999:85). Većina modernih država zapadnog svijeta prihvata koncept libertarianizma, poseban naglasak je na ekonomiji i privredi gdje države u većini slučajeva postaju samo servis pomoću kojeg veliki privatni projekti, pa čak i oni od najvećeg značaja često utiču na donošenje zakona kakvi im najviše pogoduju bez bilo kakve vrste empatije , da li takvi zakoni narušavaju državni sistem ili ugrožavaju određenu skupinu ljudi. Same države postaju ranjive bez mogućnosti bilo kakvog odgovora ili prisile na takve tendencije koje joj derogitaju autoritet.

Poseban osvrt u ovom radu ćemo dati na zapadni libertarianizam, iz razloga što je on i najdominantniji na području zapadnog dijela svijeta. “Anglosaksonski liberalizam izrođio se i mutirao u neoliberalizam, u nasilje nad drugim kulturama. On se nametnuo svijetu protiv volje svijeta da ga prihvati kao univerzalnu vrijednost za sve kulture i civilizacije. Intenzivno i nasilno nametanje jedne ispravne vizije života na Zemlji započeto je od 1973. Iz glava koje su vodile Treći svjetski rat, iz glave Davida Rockfella koji je afirmirao Trilateralnu komisiju za vođenje Trećeg svjetskog rata, kao neko neformalno vodstvo protiv svakog drugog poimanja demokracije, osim one koju nudi Zapad. Rockefeler se smatra perjanicom suvremenoga zapadnog imperijalizma, koji je svijetu nametnuo nasilje I silu kao sredstvo nametanja I provođenja modela razvoja kao Zapad. Ta sila traži da se svijet ustroji po kulturnom modelu nasilja političkog, ekonomskog, pravnog, socijalnog i vojnog ustroja, u istost. Taj model zapadnog ustrojavanja svijeta tvori globalizam kao kodifikaciju prava jačeg, traži dekonstrukciju svijeta, liberalizaciju I privatizaciju svijeta, traži tranziciju da svijet preuzme taj model kao – novi pravni poredak. Utjerivanje svijeta pod jednu kulturnu politiku, ekonomijom protiv nacionaliteta, pod jednu vojnu uniform, u slobodu po drugom, otvara pitanje smisla svega onoga što je ljudska vrsta postigla evolucijom života.” (Kulić,2004:17). Libertarijanske ideje koje su na samom početku imale motiv i cilj za oslobođanje individue iz državnih stega koje su prema razmatranjima liberalnih teoretičara sprječavale pojedinca u napretku , država je bila prepreka svakom čovjeku koji bi sa

svojim idejama iskočio iz istosti u društvu. Međutim, razvojem liberalnih ideja i ostvarivanjem sve većeg broja istih u politici, liberalne prakse postaju alat određenim skupinama koje su u okolnostima slobodnog rada i djelovanja stekle veliki kapital te počinju djelovati kao naddržavni akteri. Država kao takva postaje njihov servis unutar kojeg se zakoni strogo kontročišu kako ne bi narušili stečene pozicije. "Svijet živi u strepnji od sile i poretka moći. Svjetu se nudi tranzicija u nasilje, Članstvo u institucijama nasilja kao utičište budućeg života. Utičište traži upokorenost, podređenost ili podložnost sili kao izlaz. Nesuprotstavljanje sili i pravu jačega traži modifikaciju načina proizvodnje života, adaptaciju na silu, uvažavanje prava jačega kao oblik postojanja u propadanju ili nestajanju u milosti sile i premoćnih. Ponuđena međuvisnost traži bezpogovorno pristajanje vlada bezpomoćnih država i naroda." (Kulić, 2004:18). Činjenice govore o tome da su nadnacionalne institucije postale servis za ostvarivanje velikih interesa kapitalističkih protagonisti, koji su na krilima propagiranja liberalnih sloboda posebno ekonomskih i političkih, ali i percepcije o nedodirljivosti pojedinca najviše profitirali. Male države su u modernim političkim uslovima postale još više zavisne od velikih sila koje teže ka što većem monopolu nad svim onim prirodnim resursima koji su neophodni za opstanak jednog društva. Vlade zemalja koje su dovedene u podređenih položaj iz navedenih razloga, prihvataju još veću deregulaciju vlastite zemlje i njenih zakona kako bi izašle u susret silama koje od njih to zaista i traže. Na taj način postaju ovisne o drugima, a pored velikih sila postaju ovisne i o velikim korporacijama koje u političkim okolnostima savremene globalne međuvisnosti uređuju zakone država i ljudi u takvim društvenim zajednicama imaju samo privid slobode, ali je u potpunosti jasno da ta sloboda može biti samo privremena i nije garantovana jer država će zbog svoje ogromne zavisnosti uvijek popustiti pritisku megakapitala na štetu pojedinca ili građana. Dolazimo do zaključka da su pojedinci "...suvereni u tržišnom poretku i nitko drugi ne može odrediti vrijednost. Ali pojedinci nisu suvereni kada dođe do određivanja pravila tržišnog poretka, ponajprije moralnih i političkih pravila" (Gamble, 1996:113). U savremenom političkom svijetu liberalizam se nalazi u krizi. Države koje su utemeljene na liberalnim postulatima prolaze kroz privredne i ekonomске poteškoće, ali te su krize redovno dovodile ili dovode do prilagodbi liberalnog političkog i ekonomskog sistema na način da omoguće njegov opstanak, učvršćivanje i širenje. "U ime liberalizma osporavalo se pravo na sindikalno organiziranje – kao što to danas čini neoliberalizam – te pravo glasa siromašnima i ženama, ali je upravo liberalizam pružio filozofsku i političku osnovu za uključivanje u politički život dotad klasno i rodno obespravljenih kategorija stanovništva, ne dovodeći u pitanje već izborenu slobodu muškog i bogatog pojedinca,

pravo na slobodu govora i privatno vlasništvo.” (Kovačević, 2015:46). Na osnovu razmatranja političkih ciljeva liberalizma dolazimo do zaključka da je ta politička doktrina ostvarila većinu zacrtanih ciljeva koje su na samom početku bili njihovi postulati I ideje za koje su se snažno zalagali. Od prava svake individue da bira I da bude biran. Do prava na privatno vlasništvo, poduzetništvo, slobode koje pojedinci nisu mogi ostvariti. Slobodu za privatnom inicijativom I idejom pojedinca koji će na osnovu svojih sposobnosti odlučivati o svojoj sudbini I neće biti podređen bilo kakvoj državnoj prisili ili intervenciji osim one da ne može ugroziti prava drugog ili drugih pojedinaca koji jednako teže zastupati svoje partikularne interese u svijetu reduciranih državnih ograničenja. Prava koja se odnose na društveni aspekt su itekako povezana sa onim ekonomskim jer je nemoguće razdvojiti političku i ekonomsku slobodu, one jednostavno korespondiraju. Libertarijanci su uspjeli ostvariti većinu svojih ideja kroz političku akciju, većina društvenih zajednica prihvatala je njihove zahtjeve i postavila zakone na način da svaki ili većina pojedinaca nisu ugroženi bilo politički, ekonomski, pravno, rasno, nacionalno statusno. Posebno u zapadnom dijelu svijeta potreba za političkom realizacijom liberalističkih ideja je sve manja iz razloga što su zahtjevi sve manji, a politička akcija sve umjerenija.

Međutim, u savremenim političkim okolnostima modernog globaliziranog svijeta zasnovanog na međuzavisnosti dolazi do ponovnog oživljavanja ideja liberalizma sa posebnim naglaskom na ekonomske slobode, slobodno tržište, globalizaciju, slobodnu trgovinu, državnu deregulaciju dolazi do pojave neoliberalizma. Neoliberalizam je termin koji se javlja početkom tridesetih godina 20.stoljeća, ali svoj uspon je doživio sedamdesetih i osamdesetih godina 20.stoljeća. Velika je sličnost između libralnih I neoliberalnih načela, a među najznačajnijim su: apsolutna sloboda, odbrana privatnog vlasništva, puna dominacija tržišta, minimalna snaga države, slobodno tržište, individualizam. Tako možemo zaključiti da je neoliberalna doktrina koja je prepoznata krajem 20.stoljeća pandan libertarianizmu posebno u vodećim zapadnim zemljama kao što su Amerika i Velika Britanija, ali također preuzima primat kao vodeća ideologija međunarodnih finansijskih institucija. “Filozofija, teorija i sustav neoliberalizma traže ekonomiju nasilja, darvinističko poduzetništvo i darvinistički menadžment. To su voljni izvršitelji kasino – ekonomije I iznad kapitalističkih institucija (burzi i aukcija); o tome se brinu kardinali neoliberalne misli, novi nobelovci u svim poljima neoliberalne doktrine. To se posebno odnosi na neoliberalnu ekonomsku misao. Oni su uspjeli povezati psihološke sa tržišnim mehanizmima u ostvarivanju dobiti, zlorabeći slabost današnjega čovjeka i njegove porive za opstankom, preživljavanjem.” (Kulić,2004:43). Stupanjem na scenu neoliberalnih postulata u savremenim

političkim okolnostima dolazi do velike zloupotrebe umanjene državne intervencije, do još veće deregulacije njenih zakona kako bi bez prevelikog pritiska državnih alata prinude megakapitalisti uz pomoć masovnih medija uspostavili neku vrstu "duboke države" koja samo podsjeća na liberalnu i demokratsku, ali je u potpunosti prilagođena krupnom kapitalu koji ne poznaje granice i bezkompromisno na krilima liberalnih postulate i demokratskih vrijednosti oduzima državu od pojedinca, te ih nastoji što više učiniti zavinsim od kapitala koji nije i ne može biti pod kontrolom niti vlade niti većine ljudi koji čine društveni okvir sa narativom da su slobodni u neoliberalističkoj viziji države.

Na taj način možemo doći do zaključka da neoliberalizam u modernim političkim društvima iako najdominantnija doktrina, nailazi na sve veći broj kritika. "Neoliberalizam je zlouporaba Darwinove teorije evolucije, prirodno odabiranje kao ideološki dokaz za elitističke i segregacijske ideologije stvarajući pravo jačega, izostavljajući etiku, ljudskost na naturalističkoj logici stvarajući kulturni mem ideološke, kulturološke, ekonomске, pravne i socijalne indoktrinacije političke i ekonomске kolonizacije svijeta, pravdajući racionalizaciju ropsstva, kolonijalizma itd. Izostavljanjem etike i etičkih principa iz tumačenja teorija prirodnog odabiranja neoliberalne misli i škola, darvinizam je kao neodarwinizam postao uporište represivnih i diskriminacijskih doktrina, političkih i ekonomskih režima na derivatu selekcionističke evolucijske etike - protestantizam, etika neoliberalnog mema i njegove diseminacije putem procesa edukacije. Antitezna teorija sintezne evolucije - Kimurina teorija uključivanja u praksu života - potrebna je, u suprotnom nema važnosti ni smisla."(Kulić: 2004:69). Liberalizam kao politička doktrina koja je apologirala ideje slobode za svakog pojedinca kroz evoluciju političke kulture te u ekonomskim kapitalističkim prilikama globalnog međuzavisnog svijeta evoluira u neoliberalističku dogmu koja etablira i pogoduje elitama, koje vješto koriste uslove politički slabih vlada i dereguliranih država kako bi na jedan, ne više ni prikriveni način kolonizirali prostore koji donose ili mogu da donesu zagarantovani profit na osnovu prirodnih bogatstava kojima obiluju ti prostori, a koja će biti nedokućiva za entitet na kojem se ista nalaze zbog nemogućnosti političke akcije državnih vlada da ih upotrijebi s ciljem vlastitog napretka i razvoja društva. U liberaliziranim društvima, manjina monopolizira moć pretežno onu ekonomsku i političku kojom kontrolira većinu. To naravno neće zaobići ni prostore koji se još uvijek odupiru kulturološkoj, privrednoj, ekonomskoj i političkoj tiraniji moćnih megakapitalista koji pod plaštom liberalnih/neoliberalnih ideja i demokratizacije nasrću na

prostore koji još uvijek nisu ustrojeni „prividnom demokratijom“ od strane „liberatarijanskih“ protagonisti lišenih svekog moralnog i etičkog principa.

2.2 Anarhizam, individualizam i kapitalizam

Ideja i pokret koji zahtjeva odbacivanje autoriteta i naglašava potrebu da individua ne bude omeđena političkom vlašću i državnim aparatom. Anarhizam predstavlja doktrinu koja je podijeljena na onu koja zagovara kolektivnu anarchističku dogmu, te onu individualističku teoriju koju zagovaraju savremeni anarchisti i pokušavaju je kroz političku akciju ostvariti prevashodno u liberalno-demokratskim državama, na način da je u poptunosti dereguliraju. „Filozovska osnova individualističkog anarchizma sadržana je u liberalnoj ideji suverenog pojedinca.“ (Hejvud 2005:213). Pojedinac se osjeća slobodno u uslovima pravne, ekonomске, političke i kulturne slobode, gdje svoje znanje, ideje, preduzetnički duh može usmjeriti onako kako misli da sebi može omogućiti maksimalnu moguću korist. Naravno, takvo društveno stanje jeste pogodno tlo kako bi se razvila tiranija manjine nad većinom sa naglaskom na države koje prolaze tranzicijski period ka demokratiji. Takve države postaju poligon multinacionalnih korporacija koje pokušavaju u labavim anarho-liberalističkim uslovima ostvariti svoje individualne i egoističke interese na krilima kapitalizma i slobodnog tržišta. Individualistički anarchist „...smatra da kada država monopolizira upotrebu sile na nekom teritoriju i kažnjava druge koji krše njezin monopol, i kad država osigurava zaštitu za sve prisiljavajući neke da kupe zaštitu za druge, ona krši moralna dodatna ograničenja glede toga kako se sa pojedincima može postupati.“(Nozick, 2003:80). Zbog toga državu smatraju nemoralnom, bez konkretnе ideje o načinu na koji bi zaštita pojedinca i svakog prava koje on posjeduje bili osigurani u slučaju napada na pogodnosti koje su zagarantovane svakom pojedincu. „Bilo bi moralno nedopustivo da pojedinci zadrže monopol u ultraminimalnoj državi, a da ne osiguraju zaštitne usluge za sve, čak ako to iziskuje određenu preraspodjelu. Oni koji upravljaju ultraminimalnom državom moralno su obavezni stvoriti minimalnu državu“. (Nozick, 2003:82). Nije samo fizička sigurnost svakog pojedinca ugrožena u uslovima kada bi politički sistem funkcionirao na način kako to idealiziraju savremeni anarchisti. U uslovima savremenih političkih i globalnih principa gdje su sve više moralni kodeksi i empatija prema ugroženim skupinama na najnižem nivou, a težnja ka individualnom uspjehu i postizanju

što više moći posebno one ekonomski dominira u kapitalističkom modernom vremenu. Pojedinac je zbog toga marginaliziran, njegov put do uspjeha je teži, a reducirana uloga države i monopol nad njenom političkom elitom te samim tim i zakonskim regulativama, neće mu biti od pomoći niti će se konforotirati krupnom kapitalu pa čak i u slučaju grubog kršenja zakona "...nova nadmoć finansijskih tržišta, tehnološka revolucija, prijelaz sa menadžerskog na naslijedni baštinjeni kapitalizam, u kojem dioničari zapovijedaju na štetu zaposlenika, uveliko objašnjavaju takvo stanje. Odatle stagnacija osobnih dohodaka, nepovezanost rasta i ritma berzanskih vrijednosti, društvena nepokretljivost, prekid ugovora sklopljenog nakon 1945. koji je svakom jamčio sigurnost zaposlenja, te zaštitu od državne vlasti. Kao da su sve stečevine razdoblja nakon Drugog svjetskog rata izbrisane u korist hladnijega društva, neprijateljskog prema slabima, a nasmijanog bogatunima. Kao da treba početi ispočetka, pokrenuti novu bitku za život i dostojanstvo." (Bruckner, 2004:14) Zapadne zemlje koje imaju najveći stepen tolerancije kada je upitanju različitost ideja, jedna od dominantnijih jeste liberalno promišljanje o slobodnom kapitalističkom svijetu gdje dominiraju individualni interesi. Međutim, mnogo je primijera kako je baš takav pristup doveo do zloupotrebe oslabljene države koja je postala alat onima koju su postali "...novi kraljevi našega doba, izruguju se običnim zakonima, uživaju prekomjernu moć i ugled te se prilagođavaju svakom režimu ne bi li živjeli kako im se prohtije." (Bruckner, 2004:15). Ta moć prelazi granice svake državne mogućnosti intervencije, posebno nedržavni akteri kao što su nevladine organizacije, međunarodne organizacije, korporacije postaju posrednici u oblikovanju zakona, političkog kursa određene države, ekonomskih i privrednih podhvata. Dok se u snažnim državama razvijenog zapada koriste metode lobiranja i finansiranja kampanja određenih političkih subjekata kako bi se tim mehanizmom kontrolisao politički, privredni i ekonomski pravac države. U zemljama koje teže kao ostvarenju što većeg stepena demokratskih standarda, dakle države koje su u tranziciji, njima se nameću pravila koja moraju pratiti ukoliko žele ostati na kursu uspostave konačnih liberalno-demokratskih vrijednosti. Zbog toga one i postaju oslabljene, ali najplodnije tlo za kapitalističke magnate koji bezkompromisno žele ostvariti svoje individualne interese, a u takvim okolnostima cilj ne bira sredstvo. „Posvuda hara ortački kapitalizam, u Evropi i Japanu, ali i u Americi putem lobiranja ili razmjenom usluga između imućna pojedinca i utjecajna političara koji postupno ulazi u mrežu kapitalista ne bi li napislijetku svijet gledao isključivo njihovim očima i brigama.“ (Bruckner, 2004:16). Kapitalistički ekonomski sistem nije samo karakterističan za demokratske države, na svojevrsan način i u zemljama gdje vladavina prava ne igra dominantnu ulogu, kapitalistička praksa u

ekonomskoj sferi je itekako dominantna. Primjer za to je Kina koja kao komunistička jednopartijska zemlja, u ekonomskom smislu preferira određene kapitalističke postulate, posebno modernu liberalističku praksu, koja se odnosi na akumuliranje kapitala u slučaju Kine kod jedne vladajuće kaste koja uz pomoć ekonomskih i privrednih resursa upravlja i političkim procesima u zemlji. Na taj način se reproducira jedna nova vrsta aristokratije koja kontrolom kapitala, dominira i vlada politikom. „Kapitalizam je bez premca kada je riječ o oslobođanju kolektivne ekonomski energije ljudskog društva. Ta velika vrlina jeste razlog zašto su svi prosperitetni narodi kapitalistički, u širokom smislu tog pojma: oni su organizovani oko privatnog vlasništva i dozvoljavaju tržištima da igraju veliku ulogu u alociranju resursa i određivanju ekonomskih nagrada.“ (Rodik, 2013:197). U prosperitetnim zemljama koje nisu dopustile da se zakoni koji reguliraju i zastupaju interes svakog pojedinca usmjere na način da budu alat krupnom kapitalu u monopoliziranju svake sfere društva gdje kapital dominirana nad zakonima, dominira i nad politikom i postaje sam sebi svrha. Takve društvene zajednice daju vjetar u leđa za prosperitet većeg broja ljudi, a spreječavaju da korporacije koje akumuliraju velike ekonomski prihode budu deregulator države i društvenih interesa. Na osnovu toga takav kapital je primoran napustiti granice svoje „matične države“ te u manje razvijenim ili zemljama u tranziciji potražiti redukovano zakonsko područje u kojem će ostvariti veći profit na uštrb jeftinije radne snage, umanjenih poreza, jeftinije eksplotacije prirodnih resursa. „Uvažavanje prava jedinke povlači za slobom oslobođanje ljudskih odnosa od primjene sile: tačnije, prava se mogu ugroziti samo sredstvima sile. U kapitalističkom društvu, nijedan pojedinac niti grupa ne mogu inicirati upotrebu sile protiv drugih. Jedina uloga države u takvom društvu je zaštita ljudskih prava, odnosno njihova zaštita od fizičke sile; država se ponaša kao zastupnik prava jedinke na samoodbranu i smije da upotrijebi silu samo za odbranu i samo protiv onih koji su inicirali njenu primjenu; takva država je sredstvo za stavljanje kaznene sile funkcije sile pod objektivnu kontrolu.“ (Rand, 1966:22). U modernim političkim uslovima sa posebnim osrvtom na savremene zapadne kapitalističke države, pojedinac je u većini slučajeva zaštićen od strane aparata koji ima monopol nad upotrebotom sile. Međutim, pojedinac osim fizičke zaštite, zaštite imovine, osnovnih ljudskih prava na adekvatan način nije zaštićen od ekonomski tiranije u savremenom globalnom i elitističkom društvu „...kapitalistička država kao klasna država i država elita vlasti i moći u krajnjoj liniji funkcionira u tjesnim vezama s društvenim odnosima koji proizilazi iz privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i odnosima eksplotacije između kapitala i rada. U tim vezama njena je temeljna kako eksplicitna tako i imanentna zadaća da

sudjeluje na reproduciranju proizvodnih i društvenih odnosa zasnovanih na hipermoci kapitala. (Zgodic, 2015:153). Dakle, jasno je da takvoj državi primarna zadaća štititi partikularne interese kapitalističkih magnata koji na taj način kontrolisu političi i ekonomski sistem države.

Kapitalistički ekonomski sistem mora imati pogodno tlo kako bi se uspostavilo slobodno tržiste, takav ekonomski sistem nije moguće uspostaviti ukoliko politički sistem ne korespondira glavnim principima kapitalizma. „Demokratija zapravo uspostavlja stabilna i javna pravila tržišne igre. Subjekti bilo da je riječ o pojedincima ili o preduzećima, odgovorni su u tom smislu jer moraju da poštuju pravila ugovora koje su zaključili i ograničenja budžeta na koja su se obavezali. Ukoliko to ne čine, rizikuju da budu izloženi sudskim sankcijama, likvidaciji preduzeća ili gubitku nezavisnosti.“ (Žesia, 2013:66). Ipak savremeni politički sistemi kao i međunarodne naddržavne organizacije postali su u vremenu velike ekomske hipermoci velikog broja korporacija i organizacija suzdržane od intervencije na uštrb individue ili čak u nekim slučajevima i cjelokupne društvene zajednice nekog prostora. Kao da se sve više zanemaruje činjenica da „...sistemi političke demokratije imaju zadatku da zaštite građane od svakog oblika diktature, po analogiji zaključujemo da tržišna ekonomija ima obavezu da zaštiti potošače i preduzeća od takve ekomske diktature koju bi predstavljalo postojanje monopola. Domaće ili međunarodno pravo u vezi sa konkurentnošću ima upravo ulogu da obezbjedi tu zaštitu. Podsjetimo i da tijela kao što su Federalna trgovinska komisija Sjedinjenih Američkih Država, Savjet za konkureniju u Francuskoj i Generalna direkcija Evropske komisije za konkureniju imaju misiju da spriječe zloupotrebu dominantnog položaja i kartele nastale zaključivanjem sporazuma između preduzeća, kao i intervencije vlada (u obliku subvencija, naprimjer) odnosno cilj da spriječe svaku aktivnost koja bi narušila pravila konkurentskega ponašanja. Svjetska trgovinska organizacija i sama nastoji da ovu tržišnu policiju proširi i na planetarnom nivou.“ (Žesia, 2013:67). Kapital je jedan od ključnih razloga zašto liberalne demokratije postaju sve labavije. Izgrađen je sistem anarho liberalnih dereguliranih političkih društava gdje individualni interesi korporacija i velikih profitabilnih korporacija dominiraju nad interesima samih građana. Na osnovu toga države kakve danas poznajemo, ali i način funkcioniranja njenih zakona, njene središnje, intervencionističke uloge u svim segmentima društvenog života od ekonomskog, političkog, društvenog, kulurološkog imaju sve manji utjecaj u 21. stoljeću u doba globalne međupovezanosti, naddržavnih institucija, mega kapitala, interesnih skupina, korporacija koje često imaju veći profit na godišnjem nivou od nekih nerazvijenih zemalja. Pitanje koje se samo po sebi nameće jeste, kakva je budućnost država u savremenom, nemoralnom, egoističnom,

individualističkom svijetu globalne međupovezanosti? Ali i kakva je budućnost samih građana u takvom društvenom sistemu? Da li će oni uživati suverenitet kakav danas poznajemo „...ako država i preživi biće to po cijenu odustajanja od dosadašnje težnje da bude jedino središte svakog oblika regulative. Državnom suverenitetu je odzvonilo; otpočelo je razdoblje postsuverene države, znatno proširene i uključene u širi proces složene i stratifikovane regulative, što jača ulogu civilnog društva. Teritorija i država više nisu povezane na isključiv način; uvedeni su nivoi upravljanja koji se prostiru unutar i izvan granica. Ustanovljeni su novi oblici multilateralne i globalne politike.“ (Abes, 2014:129). Kapitalizam, individualizam i anarhizam su u vremenu savremenih globalnih političkih i ekonomskih odnosa međusavisnosti u nekoj vrsti kohezije koja postaje sve više neraskidiva. Kapital zahtjeva što liberalnije zakone, anarhija postaje sve djaminatnija u takvim uslovima sve veće države reducirane i nemoći.

3. Ideološki profil individualističkog anarhizma

Korjene individualističkog anarhizma možemo pronaći u Sjedinjenim Američkim Državama, da bi se kasnije proširio i na evropski kontinent. Njegovo djelovanje i ideologija iako korjene iz zapadnog demokratskog svijeta, veliki utjecaj ima i mnogo šire, a posebno negativne posljedice su osjetne u slabo razvijenim zemljama ostatka svijeta. „Filozofska osnova individualističkog anarhizma sadržana je u liberalnoj ideji suverenog pojedinca.“ (Hejvud, 2005:213). Pokret kao takav je sam po sebi apologirao slobodno tržište i posvećenost slobodama individue unutar kapitalističkog društva. Anarhističke aspiracije nisu samo bliske i ne postoje samo u kapitalističkim društvima, međutim, u modernim političkim tokovima njihovi zahtjevi za slobodnom pojedinaca koji imaju moć i sposobnost da uređuju društvene tokove u smislu uspostave novih svjetskih poredaka i savremene političke stvarnosti na globalnom nivou, ali su također, često važniji i utjecajniji od mnogih država, vlada, nadvladinih institucija. Liberalne demokratske vrijednosti koje su zastupljene većinsko u zemljama zapada su postale pogodan poligon za realizaciju ideja individualističkih anarhisti. Postoji mnogo autora koji su svojim naučnim radovima dali veliki doprinost razvoju tradicije i ideološkog profila individualističkog

anarhizma. Među najvažnije možemo svrstati Benjamina Tuckera, Williama Godwina, Maxa Stirnera, Herberta Spencera, Josiha Warrena, Proudhona, Ayn Rand, o čijim ćemo promišljanjima u nastavku ovog naučnog rada dati osvrt. Individualistički anarhizam jeste preteča libertarijanizmu koji se kasnije pojavio u Sjedinjenim Američkim Državama sa naglaskom na slobodno tržište, najveće moguće slobode za svakog pojedinca. Zbog takvih ideja on nije sličan drugim anarhističkim pokretima, on se suprotstavlja bilo kakvoj vrsti kontrole, sebično zagovarajući prava individue pa i na štetu društva i države. „U običnoj upotrebi, riječ „sebičnost“ je je sinonim za zlo. Ona priziva sliku surovog ubice koji gazi preko gomila leševa da bi ostvario sopstvene ciljeve, koji ne haje ni za jedno živo biće i samo misli kako da zadovolji trenutne i bezumne hirove. Ipak, tačno značenje i riječnička definicija riječi „sebičnost“ glase: briga za sopstvene interese. Ovaj pojam ne uključuje moralnu ocjenu. On nam ne kaže da li je dobro ili zlo brinuti se za sopstvene interese, niti nam govori u čemu se sastoje čovjekovi stvarni interesi.“ (Rand, 1961:8). Briga o sebi i briga za „sebičnim“ ostvarivanjem sopstvenih interesa nije sama po sebi loša. Međutim, jasno je da u liberalnim i dereguliranim državama posebno onim koje su slabe i čije vlade i državni aparati nemaju dovoljnu snagu kako bi zaustavili snažno jačanje individualnih interesa na štetu same društvene zajednice, mogu prouzrokovati veliku štetu. U kapitalističkim društvima pojedinci koji sebično teže ka ostvarivanju partikularnih interesa pored štete koju mogu prouzrokovati, nerijetko ugrožavaju egzistenciju drugih, često većine, koja nema resurse i kapital kako bi se suprotstavila i zaštitila. „Smisao čovjekovog prava na svojinu nije u tome da drugi moraju da mu pribave svojinu, već u tome da on ima pravo da preduzme ekonomski korake koji su nužni da bi svojinu stekao, da bi je koristio i njome raspoglagaо.“ (Rand, 1961:136). Eksploracija radne snage u slabo razvijenim zemljama je na vrlo visokom nivou. Velike i jake korporacije koje dolaze pretežno iz dijela zapadnog svijeta sklone su eksploraciji i izrabljivanju radne snage u siromašnim zemljama ili onim u tranziciji ka demokratiji.

Savremene političke okolnosti su proizvele društvo koje je bez bilo kakve vrste empatije, ne samo bogatih prema siromašnima već i bogatih prema bogatima, ali i siromašnih prema siromašnima. Pojedinci koji raspolažu sa velikom količinom materijalnih resursa često nastoje i doprinose tome da njihovi konkurenti dožive što brži kolaps, bez razloga kakve posljedice mogu poisteći iz toga. Također, siromašni su skloni čestom ignorisanju pojedinaca koje pogode teški ekonomski i egzistencijalni problemi, ne žele se poistovjetiti sa njima kako se ne bi zamjerili eksploratorima i bogatim pojedincima koji su postali mnogo snažniji u nekim okolnostima i od

samih država i vlada. Tendencija kritike koja prati ovaj naučni rad nije direktna kritika na libertarijanske ideje slobode u ekonomskom, trgovinskom, društvenom, kulturnom, pravnom, vjerskom, nacionalnom, rasnom i ostalim slobodama koje su ostvarene u periodu od nastanke liberalnih ideja. Već prema onim stvarima, pojedincima, društvenim pojavama koje su iskoristili libertarijanske ideološke postulate, poslužili se njima u modernom globalnom političkom svijetu kako bi za sebe priskrbili što veću materijalnu i kontrolnu moć. „Namjerno održavana visoka nezaposlenstvo ima dvostruku ulogu u zadanoj neoliberalnoj politici koja se provodi: smanjenje inflacije i ograničenje rasta nadnica. Iskušani recept sada se nameće u tzv. tranziciji (kapitalističkoj integraciji). Smanjenje inflacije postiže se putem smanjene potražnje za robom i uslugama zbog smanjene kupovne moći nezaposljenih, a smanjenom potražnjom istodobno se ograničava rast cijena. No sve se češće čuju rasprave o opasnosti od deflacijske, koja je isto toliko nepoželjna kao i inflacija. Hiperkapitalizam pretvara svoju financijsku moć u premoć nad svjetom u smislu utjecaja na oblikovanje svijeta u svom interesu.“ (Kulić, 2004:184). Hiperkapitalisti su dostigli dovoljno veliku moć na način da su sposobni kontrolisati i tržiste i ekonomije država koje prolaze kroz tranziciju. Nisu samo takve države na udaru megakapitalista, također, velike i snažne zemlje zapada često ne mogu odgovoriti na pritiske krupnog globalnog kapitala koji u njihovoj državi želi postići odrađene ciljeve. Razlog za takvom državnom nemoći i nemogućnosti za akcijom prinude leži u tome što su političke elite pod direktnim utjecajem samih megakapitalističkih magnata, pa čak do te mjere da su njihovim novcem i uspjeli postati lideri i ojačati svoje partije koje su u većini slučajeva „dužne“ radi daljeg opstanka u poziciji vlasti, udovoljiti zahtjevima koji se stave pred njih.

Individualistički anarhizam je sinteza između libertarijanskih i anarhističkih ideja koje svaka na svoj specifičan način nema blagonaklon pogled ka državi. Kada govorimo o filozofskom konceptu anarhizma. „Zasniva se na ideji da je čovjek moralno biće koje instiktivno privlači sloboda i autonomija, dok je država zlo koje nije nužno – država legalizuje ugnjetavanje u interesu moćnih“ (Hejvud, 2005:76). Dok libertarianizam koji je zagovara minimalnu državu u kojoj svaka individua ima dovoljno prostora i priliku da ostvari sve svoje zamisli bez državnog intervencionizma. Ideja modernih anarchista koja je izvedena iz ove dvije filozofske tradicije o ostvarenju što veće slobode za svakog pojedinca je iskorištena u savremenom globalnom kapitalističkom društvu, za ostvarivanje što većeg profita individualnih finansijskih organizacija, a na račun pojedinaca koji u svijetu sve veće ekspanzije demokratskih vrijednosti, imaju sve manje prava.

Ideologija modernog anarhizma, sa svojim idejama participira pretežno unutar liberalnih demokratskih društava, gdje realizira svoje zacrtane političke ciljeve. „Kada se, sužavajući viokrug, spustimo sa nivoa globalnih diskursa – unutar kojih se, vidjeli smo, govori o sumraku, propasti ili supstancialnoj krizi evroatlantske civilizacije, uključivši i njenu libertaristički pojmljenu političku kulturu – na još uži teren – na teren stanja liberalnih demokratija – onda otkrivamo kako i ovdje figuriraju katastrofične vizije zbilje i budućnosti zapadnjačkih režima demokratske vlasti. Vidimo katastrofične slike evroatlantskog svijeta: na djelu je sumrak demokratije, najavljuje se daljne propadanje pa, na koncu, i nestanak demokratije.“ (Zgodić, 2009:17). Demokratske vrijednosti su prema brojim autorima najveće političko i društveno civilizacijsko dostignuće. Libertarianke vrijednosti su u korelaciji sa demokratskim postulatima, iz tog razloga libertarijanske ideje jesu postigle najveća dostignuća kroz političku akciju unutar demokratskih država. Međutim, nije teško doći do zaključka da su liberalne ideje u savremenim političkim okolnostima u krizi, neoliberalna doktrina je najdominantniji oblik vladavine u demokratijama zapada, ali se ubrzano širi i na ostatak svijeta ili imaju negativan utjecaj na zemlje koje se nalaze u krizi ili tranziciji. Individualni anarhisti su najveći zagovornici same neoliberalne tradicije koja prema velikom broju filozofa, borci za što veća pojedinačna prava i što manje uplitanje državnog nadzora, dali su ogroman doprinos neoliberalne doktrine koja sve više postaje ideologija koja pogoduje bogatim, moćnim i velikim igračima na globalnom nivou. „Ideologija velikih igrača je nasilje nad svjetom. To je ideologija gospodara spram najamnika, to su pohotnici/grabežljivci/androidi, koji zagovaraju da pravo ima onaj koji ima silu: interpersonalni savez ili transkontinentalni ili multinacionalni. Kapitalistička doktrina vlada svijetom. Oni su radikalno protiv mase/većine čovječanstva. Jedno je globalno ratište svijeta (tržišta i bojišta). Stvara se bogatstvo pomoću svijeta, a prisvajanje je privatno. Povećava se proizvodnja svijeta, stvari, usluga, informacija, povećava se tržište, ali i potrošnja svega na kredit. Planet stjenje pod teretom nasilja.“ (Kulić, 2004:121). Praksa koju su uspostavili apologize noliberalne tradicije koja njeguje egoističke individualne pohote u anarhičnoj demokratskoj zbilji može dovesti zapadnu civilizaciju na rub vjere u demokratske stvarne vrijednosti. Veliki igrači nastoje pribaviti što veću kontrolnu i ekonomsku moć koja im daje garancije da će i u budućnosti u uslovima tržišnog fundamentalizma ostati oni koji diktiraju „pravila igre“ u svijetu globalnih izazova. Kako bi ostvarili takve ciljeve često se povezuju u saveze moćnika na lokalnim, regionalnim i globalnim područjima koji da bi ostali u poziciji moći i kontrole.

Neoliberalna represija je na mala vrata zavladala svijetom, tačnije, onim dijelom svijeta koji se uzima za primjer na koji način kroz liberalne- demokratske procese narodna volja može biti preslikana u institucije države. Na koji način građani jedne uređene zemlje mogu izabrati sopstvene reprezente koji će za njih uređivati društvo i otvarati polja ekonomije, saradnje, trgovine, kulture pristupačnih svakom pojedincu. Slobodnu koju je liberalna tradicija njegovala i ideju koju je ostvarila kroz političku akciju na demokratskim prostorima su itekako obezvrijedili. „Novi Bogovi, novi gospodari svijeta, kao stvarni, a ne virtualni, tu su, na postolju dominacije – radi iskorištanja života mnoštva, većine čovječanstva u udovoljavanju svojoj pohoti. Bojište i tržište rasplamsava međusobnu konkurenčiju – borbu za profitom (homerske bitke), eliminaciju i uništavanje. Svjetska oligarhija ima svoje podanike u vladama podaničkih zemalja plaćenica (zanos i pohlepa za bogatstvom stalna je preokupacija oligarhije).“ (Kulić, 2004:121). Sve više kritika upućuje se i međunarodnim organizacijama koje su postale servis moćnih „gospodara svijeta“ u modernim političkim i ekonomskim okolnostima. Stvorene su kako bi zaštitile ili pogodovale državama i ravnopravno donosile odluke kako one slabije države ne bi u nepovoljnijim uslovima i slabijom starntom pozicijom nastupale na globalnoj pozornici. Institucije kao što su: OUN, IBRD, WTO, WHO, IMF, IFC i mnoge druge koje su dobrano u funkciji moćnih kapitalista.

U naredna dva potpoglavlja ćemo se također podrobnije baviti međunarodnim institucijama i utjecaju modernog anarhizma na iste. Također, ćemo obrazlagati same ideje savremenog libertarijanskog anarhizma, od nastanka pa do njegovog utjecaja u savremenim političkim okolnostima. Ciljevi koji su postignuti, ali i oni kojima se još uvijek teži. Poseban osvrt na utjecaj savremenih anarhista na globalni politički život u doba ekonomske i tehnološke međupovezanosti, gdje države postepeno gube primat i moć. Njihovu ulogu sve više zauzimaju megakorporacije koje su u mogućnosti intervenisati na zakone u više zemalja kod više vlada istovremeno. Ideološka vizija države, društva i ekonomije u modernim demokratskim državama pogodan je teren za realicaciju neoliberalnih ciljeva. Sve smo bliže robotizovanom društvu bez empatije koje se vodi partikularnim materijalnim pobudama gdje postoji veliki jaz imedju privilegovanih bogatih i siromašnih. Zbog svega navedenog u nastavku će biti potreban poseban osvrt na ekonomski slom država, i njene zavisnosti od globalnih i nadržavnih institucija.

3.1. Ideje savremenog libertarijanskog anarhizma

Moderni anarhizam je filozofska i politička ideologija koja promovira individualnu slobodu i odbacuje državu i hijerarhijske oblike organizacije društva. Razvija se u periodu 19. stoljeća, a svoju popularnost doživljava pretežno među intelektualcima i njihovim pristalicama u Sjevernoj Americi i Evropi. U Sjedinjenim Američkim Državama, individualistički anarhizam se razvio početkom 19. stoljeća najdominantnije kroz djela autora poput Henryja Davida Thoreaua i Lysandera Spoonera. Oni su naglašavali važnost pojedinačne slobode i otporu državi kao i drugim oblicima autoriteta. U Evropi, individualistički anarhizam se pojavio u drugoj polovini 19. stoljeća dominantno kroz rade filozofa kao što su Max Striner i Fridrich Nietzsche. Oni su naglašavali važnost individualne slobode uz kritike tradicionalnih oblika autoriteta, poput religije i države.

Iako izuzetno popularna dogma među cijenjenim intelektualcima i političkim aktivistima, nikada nije postao dominantna politička ideologija. Danas se njegove ideje mogu pronaći u nekim modernim političkim libertarijanskim pokretima, koji se zalažu za minimalnu ulogu države i naglašavaju izuzetnu važnost pojedinačne slobode. Međutim, kao što smo prethodno u radu zaključivali, savremena politika zasnovana je na postulatima i principima libertarijanskog anarhizma. Kapitalističko društvo zasnovano je na anarhičnom političkom i ekonomskom sistemu koji pogoduje moćnicima i njihovim ekonomskim interesima. Iako ne formalno, ideologija individualističkog anarhizma je sveprisutna na globalnom političkom nivou i postaje sve veći uteg „običnom čovjeku“ koju u takvim modernim političkim okolnostima uživa samo privid svih Sloboda za koje su se nekada u prošlosti uspjeli izboriti liberali.

U Francuskoj, individualistički anarhizam je bio predstavljen od strane autora Maxa Strinera, koji je zagovarao ideju „jedinične moći“ pojedinca i odbijanje bilo kakve vrste autoriteta, uključujući i državni autoritet. „A koga sad hoće obična liberalna gospoda osloboditi? Za čijom slobodnošću viču i sahnu? Za onom duha! Duha čudorednosti, zakonitosti, smjernosti, bogobojaznosti itd. To hoće antiliberalna gospoda također i sav prijepor između njih vrti se oko te prednosti, da li će ovi potonji sami imati riječ ili će oni prvi moći zadržati »suvužitak iste prednosti«. Duh ostaje i za jedne i za druge absolutni gospodar i oni se kavžu samo oko toga tko ima preuzeti hijerarhijski tron koji pristoji “namjesniku Gospoda”. Najbolje je u toj stvari to da se hajka može mirno promatrati s izvjesnošću da će se divlje zvijeri povijesti isto tako rastrgati kao i divlje zvijeri

prirode; njihove raspadajuće lješine gnoje tlo za – Naše plodove.” (Striner, 1844:33). Liberalizam je postigao svoje ciljeve, kao što smo i u prijašnjim dijelovima ovog naučnog rada tvrdili, nakon što je ostvario svoja ključna načela iskorišten je od strane bogatih, ali I intelektualnih elita koje sun a temelju liberalnih postulate gradili nove ideje, koje su naizgled liberalne, alni njihova suština ne služi ničem drugom do porobljavanju ljudi uz njihov pristanak. Antiliberalne političke i ideološke doktrine su to također činile kroz razne oblike vladavine I nastojanja uspostave diktatorskih, autokratskih, okupatorskih režima koji bi ljudi porobljavali na nasilan i grub način. Kroz libertarijanske ideje, posebno one koje su u savremenim političkim I globalnim trendovima dostigle visok stepen sofisticiranosti. Porobljavanje ekonomskim I zakonskim putem je postala svakodnevница na koju su ljudi sve više priviknuti. To je postao način življenja, jer su mehanizmi takvog porobljavajućeg djelovanja duboko ukorjenjeni I svaki dio ljudskog života, bio on ekonomski, sociološki, kulturni, pravni, običajni. Ono što nisu uspjeli rigidni antiliberalni sistemi I režimi, uspjela je moderna libertarijanska doktrina, zasnovana na sebičnom pojedincu. “Ako ono Vlastito biva suprotstavljen onom Datom, tada neće promašiti predbacaj da Mi ne možemo imati nešto izolirano nego sve primamo iz svjetske sveze utiskom onoga što se oko Nas nalazi i tako ga imamo kao “neko Dato”; jer velik je rastoj između čuvstava i misli koje su inim u Meni pobuđene i onih koje Mi bivaju date. Bog, nesmrtnost, slobodnost, čovječnost itd. već od djetinjstva bivaju Nam utisnuti kao misli i čuvstva koja jače ili mlijatije Našu unutrašnjost gibaju i ili Nama nesvesno gospodare ili mogu u bogatijim prirodama kao sistemi i umjetnička djela doći do izraza, vazda pak ne pobuđena, nego data čuvstva jer Mi u njih vjerovati i na njima ustrajati moramo. Da neko Apsolutno jest i da to Apsolutno mora biti od Nas percipirano, čuvstvovano i mišljeno, stajaše kao vjera čvrsto kod onih koji su primijenili svu snagu duha da bi ga spoznali i prikazali.” (Striner, 1844:33, 34). Data prava koja su čovjeku utisnuta njegovim rođenjem u mnogome će utjecati i na njegovu poslušnost u zrelem dobu. Posebnu poslušnost svaka individua stvara spram državi, jer je svjestan da je država ta koja može u svakom momentu iskoristiti apparat prinude kako bi kaznila svakog pojedinca koji narušava njene uspostavljene prakse. Tu ne bi bilo ništa nepravedno, kada bi država zaista imala identičan odnos prema svakom pojedincu. Kada bi država stala iskoristila svoj apparat prinude samo u slučaju kada štiti pojedinca u slučaju da je on ugrožan od strane drugih ili kada mu je nanesena nepravda od strane moćnih, pojedinaca ili organiziranih skupina. Međutim, vremenom, progresom I razvojem institucija, ponajviše onih naddržavnih. Za državu posebno onu koja je skoro u potpunosti deregulirana, pojedinac je samo formalno ostao zaštićen, a u suštini njegova sudbina je u rukama

bogatih moćnika i privatnih interesnih organizacija koji su u savremenim anarhističkim sistemima važniji ne samo od pojedinca već i od same države. "Tko za neku veliku ideju, za neku dobru stvar, neku nauku, sistem, neki uzvišeni poziv živi – taj si ne smije dopustiti nikakvu svjetovnu pohotu, nikakav sebičan interes." (Striner, 1844:39). Savremeni anarhizam se može manifestirati u različitim oblicima I varijantama, ali zajedničko im je zagovaranje potpune slobode pojedinca, ukidanje državnog autoriteta I borba protiv neprade I društvene nejednakosti. Smatraju da bi privatno vlasništvo I tržište trebali biti jedini način na koji se stvari proizvode I distribuiraju u društvu, a da bi državna intervencija u ekonomiju trebala biti minimalna ili potpuno odsutna. Takvo vjerovanje libertarijanskih anarhisti je u zapadnom dijelu svijeta u modernim političkim okolnostima ostvarilo najveći mogući stepen zastupljenosti. Međutim, oni su vjerovali u ideje slobode, a neki drugi kao što su brojne interesne organizacije, mega korporacije su iskoristile takve političke okolnosti I stekle ogromnu moć i utjecaj te su često nanosile štetu u globalnoj politici, te su rijetko radile u najboljem interesu ljudi i društvenih zajednica.

Često se političke ideje libertarijanskih anarhisti pa čak i liberala posmatraju kao štetne i negativne iako u njihovim filozofskim publikacijama, ništa nije važnije od pojedinca i širenja svijesti o ljudskim pravima i važnosti zaštite individualnih sloboda. „Nasuprot ovim zastupnicima idealnih i svetih interesa stoji svijet bezbrojnih “osobnih” profanih interesa. Nikakva ideja, nikakav sistem, nikakva sveta stvar nije tako velika da ne bi od ovih ličnih interesa nikad trebala biti nadmašena i modificirana. Ako trenutačno u vremenima bjesnila i fanatizma oni i šute, ipak se uskoro ponovno podižu pomoću “zdravog smisla naroda”. One ideje pobjeđuju tek onda potpuno kad više nisu neprijateljske spram osobnih interesa, tj. kad zadovolje egoizam.” (Striner, 1844:39). Egoizam pojedinaca i organizovanih interesnih skupina može imati destruktivan utjecaj libertarijanske ideje slobodnog pojedinca, ali i na samu demokratiju kao dostignuće kojem do sada u političkom, društvenom, pravnom, kulturnom, ekonomskom smislu nema ni približno dobrog oblika upravljanja kao što je demokratsko. Egoizam se obično opisuje kao stav ili ponašanje koje se fokusira na zadovoljavanje vlastitih interesa i želja, bez obzira na druge ljudе ili zajednicu u kojoj se nalazimo. Kada se ovaj stav primjenjuje na političke ideologije poput demokracije i libertarijanizma, može dovesti do negativnog narativa. U kontekstu demokratije, egoizam može dovesti do percepcije da se pojedinac više brine o vlastitim interesima nego o zajedničkom dobru. Kada se to dogodi, društvo može doći do tačke gdje pojedinac neće glasati za političare ili političke politike koje su najbolje za društvo, već će glasati samo za politike koje će

imati najveći utjecaj na njihovu vlastitu dobit. To može dovesti do oslabljenja demokratskog procesa i može smanjiti povjerenje u demokratske institucije. S druge strane, u kontekstu libertarijanizma, egoizam može dovesti do percepcije da se pojedinac ne brine za dobrobit zajednice u kojoj živi. Libertarijanizam se zalaže za minimalnu državu i maksimalnu individualnu slobodu. Međutim, ako se ova ideologija shvati krajnje egoistički, pojedinac može isključivo gledati svoj vlastiti interes i odbaciti bilo koju vrstu društvene odgovornosti ili brige za druge. Egoizam može dovesti do negativnog narativa spram demokratije i libertarijanizma jer može potkopati njihove temeljne vrijednosti i ugroziti njihove ciljeve za zajedničko dobro. Pojavom liberalizma i dolaskom njegove političke i ideološke dominacije na globalnom nivou pretežno u modernim demokratskim državama zapadnog svijeta. „Njegov cilj je jedan “umni poredak”, “ćudoredno ponašanje”, “ograničena sloboda”, a ne anarhija, nezakonitost, vlastitost. No vlada li um, osoba podlježe. Umjetnost je već odavno ne samo dopustila ružno nego ga je našla nužnim za svoje obstojanje i usvojila ga: ona treba zlikovce, itd. I u religioznoj oblasti idu najekstremniji liberali tako daleko da hoće u najreligioznijem čovjeku vidjeti jednog građanina države, tj. religioznog zlikovca; više neće da čuju za raskolničke sudove. No nitko se ne smije pobuniti protiv “umnog zakona”, jer mu inače prijeti najteža kazna. Ne želi se slobodno kretanje i važenje osobe ili Mene nego uma, tj. vladavinu uma, vladavinu. Liberali su revnitelji, doduše ne za vjeru, boga, itd. ali dakako za um, njihovog gospodara. Oni ne podnose neotesanost i stoga niti seberazvoj i sebeodređenje: oni postavljaju skrbnike usprkos najabsolutnijim vladarima” (Striner, 1844:33). Savremeni anarhizam ima najviše poveznica sa ovakvom vrstom libertarijanskog modernog ideološkog pogleda. Individualistički anarhizam je politička ideologija koja zagovara potpunu slobodu pojedinca, uključujući slobodu od državne kontrole i regulacije. U demokratskim liberalnim državama, pojedinac ima određene slobode i prava koja su zagarantovana ustavom ili zakonom. Međutim, kada se individualistički anarhizam kombinira s egoizmom, to može dovesti do problema.

Egoizam može dovesti do toga da pojedinac zanemari društvene odgovornosti i postane fokusiran samo na svoje interese. To bi moglo dovesti do situacije u kojoj pojedinci ne bi pružali pomoć drugima ili sudjelovali u društvenim aktivnostima koje bi poboljšale život drugih. Takvo ponašanje bi moglo narušiti osnovne društvene vrijednosti i otežati postizanje ciljeva demokratske liberalne države. Također, individualistički anarhizam i egoizam bi mogli dovesti do toga da pojedinci ne priznaju autoritet i zakone države, što bi moglo ugroziti sigurnost i stabilnost društva. Demokratska liberalna država postoji kako bi zaštitila interes svih građana i osigurala

društvenu stabilnost, a ignoriranje njezine autoritativnosti i zakona bi moglo dovesti do narušavanja tog cilja. Zbog toga, individualistički anarhizam u kombinaciji s egoizmom u demokratskim liberalnim državama može dovesti do problema i potkopati temeljne vrijednosti demokracije i liberalizma, poput društvene solidarnosti, jednakosti i pravde. „Jedno od univerzalnih svojstava ljudske vrste, ili svake vrste što se toga tiče, jest da opstaje i uspijeva u sklopu nekog poretku. To jest, ljudska su bića spokojna kad su ponašanje i događaji u potpunosti predvidljivi. Mi smo životinje navike ili životinje običaja – tradicionalisti. Zbog toga je ponašanje u ljudskim društvima standardizirano, a odstupanja su kažnjiva. Društvo po definiciji ima poredak i strukturu te djeluje uz pomoć propisanih, razmjerno fiksnih, stalnih oblika ponašanja. Izraz „društvo“ podrazumijeva da njegovi sastavni članovi djeluju prema nekim „pravilima igre“.“ (Barclay, 2006:10). Ako egoistični pojedinci koji zauzimaju ključne pozicije u državnom sistemu prioritetiziraju svoje osobne interese i koristi nad općim interesom i dobrobiti društva, to može dovesti do korupcije, nepotizma i drugih oblika zloupotrebe vlasti. Takve akcije mogu dovesti do oslabljivanja državnog sustava i gubitka povjerenja javnosti u institucije. Ljudi se vrlo brzo naviknu na nametnute zakone i prilagode uspostavljenom poretku i prihvate „pravila igre“ koja su nametnuta. Takva pravila uvijek potaknu oni koji imaju najveći utjecaj na politiku, zakone, sistem. Dakle, u modernim političkim okolnostima globaliziranog svijeta možemo reći da su to oni koji imaju najvise sredstava, kapitala, resursa. Monopol nad svim onim stvarima nad kojima su države u prošlosti imale monopol. To stvara moćne pojedince kojima pogoduju liberalni demokratski labavi politički sistemi u kojima su oni ti koji diktiraju „pravila igre“. Stoga, dok egoistični pojedinci mogu imati štetan utjecaj, sistem obično ima mehanizme za suzbijanje njihovih zloupotreba i očuvanje stabilnosti i integriteta države, ali oni su sve više okovani podaničkom ekonomskom pozicijom pa čak i većina velikih zapadnih država sa uređenim demokratskim sistemom zaštite građana, ne ostaje imuna i često mora prilagoditi zakone moćnim kapitalističkim interesnim konglomeratima.

Koncept savremenog liberalnog anarhističkog društva nije jedinstveno definiran, budući da anarhizam kao politička filozofija obuhvaća širok spektar ideja i pristupa. Međutim, općenito govoreći, anarhistička filozofija se zalaže za društvenu organizaciju koja se temelji na slobodi, jednakosti i solidarnosti, a u kojoj nema vladajuće klase ili države koja bi imala monopol na vlast. S obzirom na to, moćni pojedinci u savremenom liberalnom anarhističkom društvu bili bi oni koji imaju utjecaj na društvene procese i odluke, a koji su postigli svoju poziciju moću koju su stekli vlastitim zalaganjem i uspjehom, a ne zbog svog društvenog položaja ili privilegija.

„Dio je problema suvremenoga svijeta što su mnoge od tih smjernica postale tako dvostrukosmislene da razina opće tjeskobe stanovništva raste. Jasno je da ondje gdje nema strukture nema ni poretka ni društva. I, kao što ističe prva lekcija svakog kolegija iz antropologije i sociologije, ljudska bića bez društva nisu ljudska. No, drugi dio te prve lekcije kaže da postoji golem broj varijacija unutar ljudskog društva, uključujući količinu i vrstu strukture i poretka.” (Barclay, 2006:10). U tom smislu, moćni pojedinci u anarhističkom društvu ne bi trebali imati neograničenu moć nad drugima. Umjesto toga, vlast bi trebala biti distribuirana i decentralizirana, a ljudi bi trebali imati priliku da sudjeluju u odlučivanju o stvarima koje ih se tiču. Moćni pojedinci bi trebali biti odgovorni i odgovorni zajednici, a njihova moć bi trebala biti ograničena i kontrolirana kako bi se spriječilo da je zloupotrebljavaju. Međutim, u praksi se često događa da se moć koncentrira u rukama nekolicine pojedinaca, što dovodi do nejednakosti i zloupotreba. U svakom slučaju, ideja anarhizma je da bi se društvo trebalo organizirati na način koji osnažuje pojedinca i omogućava svima da sudjeluju u donošenju odluka koje utječu na njihov život. Moćni pojedinci bi trebali biti dio zajednice, a ne iznad nje, i morali bi se ponašati odgovorno prema drugima i prema. Moćni pojedinci u anarhističkom društvu ne bi trebali imati neograničenu moć nad drugima. Umjesto toga, vlast bi trebala biti distribuirana i decentralizirana, a ljudi bi trebali imati priliku da sudjeluju u odlučivanju o stvarima koje ih se tiču. Moćni pojedinci bi trebali biti odgovorni i odgovorni zajednici, a njihova moć bi trebala biti ograničena i kontrolirana kako bi se spriječilo da je zloupotrebljavaju. Međutim, u praksi se često događa da se moć koncentrira u rukama nekolicine pojedinaca, što dovodi do nejednakosti i zloupotreba. U takvim situacijama, anarhistički aktivisti i pokreti često se bore protiv takve koncentracije moći i zalažu se za decentralizirane i participativne oblike vlasti. U svakom slučaju, ideja anarhizma je da bi se društvo trebalo organizirati na način koji osnažuje pojedinca i omogućava svima da sudjeluju u donošenju odluka koje utječu na njihov život. „Odnos anarhije prema moći, vlasti, politici i političkome ustroju, drugo je područje nesporazuma. U ljudskim skupinama neki manevri zbog moći oblježavaju odnos među pojedinim članovima. Intenzitet natjecanja i naglasak na natjecanju razlikuju se od kulture do kulture i od pojedinca do pojedinca.” (Barclay, 2006:11). Anarhističko-liberalno društvo je teorijski koncept koji ima za cilj da kombinuje ideje anarhizma i liberalizma u jedan sistem. Anarhizam se fokusira na individualnu slobodu i odbacuje koncept države i hijerarhije, dok liberalizam naglašava važnost individualnih prava i sloboda. U takvom društvu, nedostatak ljudskosti bi mogao biti posljedica izostanka jasnih moralnih i etičkih smjernica koje bi regulirale ponašanje pojedinaca i grupe. Također, nedostatak kohezije i organizacije koja bi

regulirala odnose između ljudi mogao bi dovesti do stvaranja neuređenih zajednica koje bi se borile za vlastite interese. Također, u anarhističkom liberalnom društvu bi moglo doći do izražaja i takmičarskog individualizma, gdje bi ljudi gledali samo na vlastite interese bez uzimanja u obzir potrebe drugih. To bi moglo dovesti do nedostatka empatije i saosjećanja prema drugim ljudima. Međutim, važno je napomenuti da ovo su samo teorijske pretpostavke, a da bi se utvrdilo da li bi nedostatak ljudskosti bio stvaran problem u anarhističko-liberalnom društvu, potrebno je da se takvo društvo zaista uspostavi i da se testira u praksi.

Destrukcija države od strane moćnih kapitalista predstavlja teorijski koncept koji se zasniva na ideji da bogati i moći pojedinci i korporacije imaju moć da kontrolisu i utiču na funkcionisanje države u svoju korist. Ovaj koncept se često povezuje sa teorijama zavjere koje tvrde da postoji tajni plan moćnih pojedinaca i korporacija da unište državu i uspostave svoju vlast i kontrolu nad društvom. Međutim, ova teorija nije potvrđena u praksi, ali ne može o ne primijetiti da postoje ozbiljni pokazatelji da je takav sistem moći uveliko uspostavljen. „Kad je vlast u rukama naroda, praktični razlog što je većini dopušteno da vlada za duži period nije u tome što je ona, najverovatnije, u pravu, niti što se to manjini čini najpravičnije, nego što je fizički jača. Ali vlada u kojoj većina još odlučuje ne može biti zasnovana na pravdi čak ni onoliko koliko ljudi shvataju pravdu. Zar ne može postojati vlada u kojoj o tome šta je pravedno, a šta ne odlučuje većina, već savjest? – u kojoj većina odlučuje samo o onim pitanjima na koja se može primijeniti pravilo efikasnosti? Mora li građanin, ma i na trenutak ili u najmanjoj meri, da prepušta svoju savjest zakonodavcu? Čemu onda svakom čoveku savjest? Treba da budemo prvo ljudi, pa tek onda podanici. Poželjnije je negovati poštovanje pravde no zakona. Jedina obaveza koju imam pravo da prihvatom jeste da uvijek činim ono što smatram ispravnim. Istina je kad se kaže da korporacija nema savjesti, ali korporacija savjesnih ljudi jeste korporacija koja ima savjesti. Zakon nije nikada činio ljude ni trunku pravednjijim, a poštujući ga, čak i dobromanjerni se svakodnevno stavljaju u službu nepravde.” (Thoreau, 1849:3). U stvarnosti, kapitalistički sistemi funkcionišu na osnovu odnosa moći između države i privatnog sektora. Država postavlja pravila igre kroz zakone, propise i politike, dok privatni sektor stvara bogatstvo i zapošljava ljudе. Uprkos tome, postoje mnogi slučajevi u kojima korporacije i moći pojedinci pokušavaju da utiču na donošenje odluka države u svoju korist, na primjer kroz lobiranje ili finansijsku podršku političkim kampanjama. U tom smislu, potrebno je da postoji adekvatna regulacija i kontrola u pogledu uticaja privatnog sektora na državu, kako bi se osigurala poštена igra u kapitalističkom sistemu. To uključuje efikasnu primjenu zakona i propisa, te ograničenja u

pogledu uticaja privatnih interesa na političke odluke. U svakom slučaju, važno je napomenuti da deregulacija države od strane moćnih kapitalista nije neizbjegna i da postoji prostor za pravnu regulaciju koja bi zaštitila interes društva kao cjeline. „Veliki broj ljudi služi državu, uglavnom ne kao ljudi, već kao mašine, svojim tijelima. Oni su stalna vojska, milicija, policija, naoružani građani i kompanija. U većini slučajeva nema slobodnog izražavanja mišljenja, ili moralne odgovornosti, nego se spuštaju na nivo drveta, zemlje i kamenja, a možda se mogu od drveta praviti ljudi koji će isto tako poslužiti cilju. Takvi ne izazivaju veće poštovanje no ljudi od slame ili šaka đubreta. Njihova je vrednost kolika i konja i pasa. A ipak, takve obično smatraju dobri građanima.” (Thoreau, 1849:4). Ljudi koji su poslušni državi i zakonu obično se smatraju dobri građani koji poštuju vladavinu prava i pravila društva u kojem žive. Oni se pridržavaju zakona, propisa i normi ponašanja, te često slušaju upute i preporuke državnih institucija i službenika. Ovakvo ponašanje može biti od ključne važnosti za očuvanje javnog reda i mira, sigurnosti i stabilnosti društva, te doprinosi jačanju povjerenja u institucije vlasti. Međutim, to ne znači da se ljudi ne mogu suprotstaviti vlastima ili zauzeti kritički stav prema određenim politikama i odlukama. U demokratskim društvima, sloboda govora i izražavanja mišljenja su zaštićene pravom na slobodu izražavanja, pa je moguće izraziti neslaganje s nekim političkim odlukama ili stavovima, ali i dalje ostati poslušan zakonu i državi. Libertrijanski anarhizam je politička filozofija koja se zalaže za maksimalnu individualnu slobodu i minimalnu državnu intervenciju u društvene i ekonomski procese. U osnovi, libertrijanski anarhisti smatraju da bi država trebala biti potpuno ukinuta, a da bi umjesto nje trebale postojati samo privatne i dobrovoljne organizacije koje bi pružale različite usluge i zadovoljavale potrebe građana. Libertrijanski anarhisti vjeruju da bi takav sistem bio u stanju osigurati zaštitu vlasništva, ljudskih prava i sloboda, a istovremeno bi se omogućilo veće finansijsko blagostanje i društvena harmonija. Za razliku od drugih anarchističkih pravaca, od kojih većina zalaže za kolektivnu vlasničku strukturu, libertrijanski anarhisti smatraju da bi sva vlasništva trebala biti privatna i da bi se tržište trebalo regulirati samo ponudom i potražnjom. Međutim, libertrijanski anarhizam kao ideja nije bez kontroverzi i kritika. Kritičari tvrde da takav sistem ne bi bio u stanju osigurati adekvatnu zaštitu ljudskih prava i sloboda, a da bi privatne organizacije mogle postati jednako tiranske i zlostavljujuće kao i države. Također se dovodi u pitanje mogućnost postojanja nezavisnog pravosuđa i zakonodavstva bez institucija koje to osiguravaju. Prema libertrijanskim anarhistima, država je suvišna i štetna institucija koja oduzima građanima njihova prirodna prava i ograničava njihovu slobodu. Henry David Thoreau,

američki filozof i pisac, nije bio tipičan predstavnik libertarijanskog anarhizma, ali se smatra jednim od njegovih utemeljitelja i inspiracija. Thoreau je zagovarao ideju da pojedinac treba biti slobodan od državne kontrole i da bi svaki pojedinac trebao imati pravo odlučiti o vlastitom životu i svojim postupcima, pod uvjetom da to ne ugrožava prava drugih. U svom eseju "O dužnosti građanina da bude neposlušan", Thoreau se protivio državnoj moći i prisili, te zagovarao ideju da pojedinac ima pravo na neposlušnost kada smatra da su državni zakoni i institucije nepravedni. „Vlast državne uprave je još neopravdana, čak i one kojoj bih se i ja pokorio, jer hoću rado da slušam one koji znaju više i mogu bolje no ja, a u mnogim stvarima čak i one koji niti znaju niti mogu koliko ja. Da bi bila stroga opravdana, mora da ima odobrenje i pristanak onih kojima vlada. Ona ne može polagati pravo na moju ličnost i moje imanje, osim ako ja ne pristanem na to. Progres od apsolutne do ustavne monarhije, od ustavne monarhije do demokratije, jeste progres ka istinskom poštovanju pojedinca. Čak je i kineski filozof bio dovoljno mudar da pojedinca smatra za osnovu carstva.” (Thoreau, 1849:12). Koncept slobode od državne kontrole se odnosi na ideju da bi pojedinac trebao imati pravo na svoju autonomiju i odlučivanje o svom životu, bez nametanja državnih ograničenja i uplitanja u privatnost. U filozofiji politike, ovo se ponekad naziva principom ne uplitanja, a uključuje ideju da država ne bi trebala biti prevelika i da bi njena uloga trebala biti svedena samo na najosnovnije funkcije kao što su osiguravanje sigurnosti i obrane, te sudjelovanje u stvaranju i održavanju pravnog okvira koji štiti pojedinačna prava i slobode. U tom smislu, pojedinac koji bi trebao biti slobodan od državne kontrole obuhvaća svakog građanina koji ne krši zakon i ne ugrožava prava drugih, što bi trebalo omogućiti slobodno donošenje odluka o vlastitom životu i aktivnostima u skladu sa svojim vrijednostima i uvjerenjima. Dakle, ideja je da bi pojedinac trebao imati pravo na slobodu i neometanu aktivnost sve dok ne nanosi štetu drugima. Kao što smo već više puta prethodno zaključili, takav sistem je u određenim segmentima iskorišten i zlopotrijebljjen od strane elita koje kontrolišu većinu kapitala, te monopolisu prirodnim resursima u svijetu. „Kakva je priroda te tištine koja uslijedi nakon što zakon i vlasnik robova dobiju prevagu? Smatram da je taj događaj iskušenje koje treba da poput blijeska iznese na vidjelo narav ove vlade. Trebalo nam je pomoći da je sagledamo u svetlu istorije. Trebalo je da i ona sama sebe sagleda. Kada vlada svoju moć stavi na stranu nepravde, kao što naša čini da bi se održalo ropstvo i ubijali oslobođenci robova, ona se pokazuje kao obična brutalna sila, ili gore, kao demonska sila. Ona je slika i prilika nepoštenja. Sada se više nego ikada pre pokazalo da vlada tiranija.” (Thoreau, 1849:19) Autor daje osvrt na djelovanje vlade Sjedinjenih Američkih Država koja u tom periodu sve manje

serivis građana, a sve više sužanj u rukama tiranina koji na štetu bilo koga i bilo čega teže samo ka ostvarenju svojih zacrtanih ciljeva, a uz pomoć vlasti koju su građani za sebe izabrali. "Zar takva vlada ne gubi brzo svoj smisao i zar ne izaziva nezadovoljstvo ljudi? Ako civili moraju da obavljaju vladine poslove, da štite slabe i brane pravdu, tada vlada postaje samo najamnik ili službenik koji treba da obavlja fizičke ili sporedne poslove." (Thoreau, 1849:20). Ovakva kritika vlade, izabranih predstavnika koji bi trebali raditi za interes građana koji su ih izabrali posredno ili neposredno se može primijeniti i na moderne političke uslove, smo što su oni vremenom dobili poseban oblik, vremenom su uspostavljene prakse izakoni na koje su se ljudi već nesvesno i prihtvarili. Prihvatali su naraviti da se određene stvari moraju poštovati, da su određeni zakoni neupitni, određeni nameti ukoliko ne budu uplaćeni čak i kažnjivi. Tako da je na jednom globalnom nivou uspostavljena praksa da postoje stvari u politici, ekonomiji, društvu, kulturi "o kojima se ne raspravlja" jer su se nametni i zakoni koji stvaraju štetu ljudima, a donose dobit korporacijama, elitama i moćnicima postali u velikoj mjeri obavezujući i nedodirljivi. "Jedva da poznajem intelektualca koji bi bio toliko širokih vidika i istinski liberalan da biste u njegovom prisustvu mogli glasno da razmišljate. Većina onih sa kojima pokušate da razgovarate ubrzo počne da se zalaže za neku instituciju u koju se samo prividno kune – odnosno stvari počne da sagledava na specifičan, a ne univerzalan način. Oni neprestano postavljaju svoj niski krov sa uskim svetlarnikom između vas i neba, dok vi želite da gledate u nebo direktno. Kažem vam: sklonite paučinu, operite prozore!" (Thoreau, 1849:44). Libertarijanski anarhisti mogu se osloniti na ideje Thoreaua o individualnoj slobodi i nenasilnom otporu vlastima, takav otpor se može ogledati u građanskoj neposlušnosti spram vlasti i moćim elitama. Građanski neposluh je oblik političkog aktivizma koji se sastoji od odbijanja da se prizna legitimnost vlasti i njenih zakona, te se najčešće izražava nenasilnim protivljenjem i kršenjem nepravednih zakona. Građanski neposluh je često povezan s borbenim akcijama i javnim prosvjedima, a cilj mu je izazvati promjene u društvu, kao i pružiti glas onima koji su nevidljivi i zanemareni od strane moćnih elita. Takav vid legitimne političke akcije je bio često korišten kao sredstvo borbe protiv vlasti i moćnih elita. Na primjer, pokret borbe za građanska prava u Sjedinjenim Državama u 1950-ima i 1960-ima godinama koristio je građanski neposluh kako bi se suprotstavio rasističkim zakonima i politikama vlasti. Slično tome, u 1980-ima godinama, građanski neposluh je korišten u borbi protiv apartheida u Južnoj Africi. Građanski neposluh je oblik političkog aktivizma u kojem građani namjerno krše zakone ili propise kako bi izrazili svoje nezadovoljstvo nepravednim ili

nelegitimnim društvenim uvjetima ili političkim odlukama. Ova taktika se često koristi kao sredstvo mirnog otpora vlastima i moćnim elitama.

3.2. Ideološka vizija države, društva i ekonomije

Moderni politički odnosi na globalnom nivou dovode do promjene ideološke paradigmе samoga anarhizma. Ono što je on predstavljao na svojim počecima i za šta se zalagao, pokreti koji su sejavljali, politički ciljevi za koje su se zalagali u velikoj mjeri su u potpunosti izmijenjeni kroz vrijeme. Liberalni anarziham nastaje u modernom demokratskom društvu kao jedna od bitnijih ideologija, na jedan prikriven način se uvlači u države zapadnoga demokratskog društva te postavlja svoje postulate uz pomoć moćnika i velikog kapitala kojem ova vrsta društvenog uređenja u velikoj mjeri odgovara. Društveno uređenje individualnog sebičnog anarchiste koji sebično zahtjeva što reduciraju državu i otvorenije društvo kako ni u takvoj liberalističko-anarhističkoj klimi labavih država ostvario svoje sebične interese, potrebe organizovanih interesnih grupacija koje su u podređen položaj postavile državu i onu prosperitetu i onu slabu i tranzicijsku.

Vizija takve države kod savremenih liberalnih anarchista nije ništa drugo do poligon za proklamovanje vlastitih ideja ma koliko one bile štetne po društvo i građanina. „Arhitektura današnjeg anarhističkog pokreta može se opisati kao decentralizirana mreža komunikacije, koordinacije i međusobne podrške između autonomnih čvorista društvene borbe. Nedostatkom bilo kojeg središta ili trajnog kanala interakcije, ova se arhitektura uspoređuje s arhitekturom „rizoma“ – bez stablje, lukovičaste korijenske mase u biljaka poput krumpira ili bambusa – struktura temeljena na principima povezanosti, heterogenosti, mnogostrukosti i nelinearnosti.“ (Gordon, 2006:11). U takvom sistemu, država bi imala samo nekoliko funkcija, kao što su zaštita osnovnih ljudskih prava, održavanje reda i sigurnosti te rješavanje sporova putem nepristranih sudova. U tom kontekstu, vizija države kod liberalnih anarchista svodi se na državu koja je svedena na svoju najosnovniju funkciju i koja ne upravlja aktivnostima građana. Postoje različiti pristupi i nijanse unutar liberalnog anarhizma, stoga se vizija države može razlikovati ovisno o konkretnom liberalnom anarchistu i njegovim stavovima. Jedna od ključnih ideja

individualističkog anarhizma jest da bi država i društvene institucije trebale biti minimalne ili ukinute jer se smatraju preprekom za slobodu pojedinca. Umjesto toga, oni zagovaraju organiziranje društva na temelju dobrovoljnih udruženja i slobodnih tržišnih odnosa, gdje pojedinci slobodno biraju s kime će surađivati i kako će koristiti svoje resurse. "Anarhija je, napokon, stanje najveće moguće raspršenosti moći pa je, u idealnom slučaju, moć jednakomjerno raspodijeljena – za razliku od ostalih političkih teorija, poput marksizma, u kojima se moć prenosi s jedne društvene skupine (klase) na drugu. Istina je, naravno, da se većina anarhističkih razmišljanja o moći brka s „utopijskim“ sanjarenjem o idealnom društvu u kojem nitko ne dira u drugoga." (Barcalay, 2006:12). I upravo tako moć koju je postigla manjina koristi kako bi vladala na većinom polulacije na zemlji, njihova moć je postala toliko velika da ne postoje ni najoptimističniji zagovornici da će država u skorijem vremenu vratiti svoju snagu, kojom će zaštiti svoje građanstvo. Države su postale puke teritorije sa grbom i obilježjem tek toliko da se nacije, etnije, kulture, običaji mogu podijeliti. Ideja države kakvu su zagovarali individualistički anarhisti bez mogućnosti da se bilo koji pojedinac prisili na bilo šta. Da pojedinac bude slobodan, slobodno djeluje, radi, promišlja, ekonomski nezavizno regulira svoje potrebe kako on smatra da je najbolje za njega. Umjesto toga sloboda je samo formalno uspostavljena, moćni pojedinci je mogu ugroziti bilo kada za bilo kakav interes, a pojedinca u tom slučaju više ne može zaštiti deregulirana država. Zbog toga, dolazimo do zaključka da anarhizam onaj individualistički u savremenom svijetu postaje najveća opasnost upravo po individualnu slobodu svakog čovjeka. "Anarhizam kao društvena teorija ne može odbaciti sve oblike prisile, a vjerujem da u stvarnosti to i ne čini. Mogu njegovi zagovornici mahati krilaticom dobrovoljne suradnje, priznato je da i ona ima svoja ograničenja. Anarhisti prešutno, a mnogi i javno, priznaju zakonitu uporabu neke vrste sile u određenim okolnostima, a ta je sila ono što antropolozi nazivaju difuznim sankcijama." (Barcalay, 2006:20). Difuzne sankcije koje se primjenjuju na širem području i ne ciljaju pojedinačne osobe, već cijelu zajednicu. One se mogu primjenjivati u slučajevima građanskog neposluha, kada se pojedinac oglušuje o zakon ili druge propise. Na primjer, državne vlasti koje primjenjuju neoliberalni pristup ekonomiji mogu provoditi mјere štednje, smanjiti proračune za socijalna davanja i javne usluge, te deregulirati tržište, što bi moglo dovesti do povećanja nezaposlenosti, siromaštva i drugih socijalnih problema. Ako govorimo o primjeni difuznih sankcija u kontekstu neoliberalnog pristupa, to bi moglo značiti primjenu politika koje se temelje na smanjenju društvenih prava i usluga, a koje mogu imati negativne posljedice na građanstvo. „Ako smo u takozvanom feudalnom vremenu nosili sve od boga kao leno, to se u

liberalnom periodu zbiva isti lenski odnos s čovjekom. Bog bijaše gospodar, sad je čovjek gospodar; bog bijaše posrednik, sad je to čovjek; bog bijaše duh, sad je to čovjek. U tom trostrukome odnošaju doživio je lenski odnos preobličenje. Mi sad naime imamo ponajprije od svemoćnoga Čovjeka našu moć kao leno, koja se, zato jer dolazi od višeg, ne naziva moć ili sila nego »pravo«: »ljudsko pravo«; Mi nadalje od njega imamo naš stav spram svijeta kao leno, jer on, posrednik, posreduje naš obraćaj, koji zato ne smije biti inako do »ljudski«; Mi konačno imamo od njega Nas same kao leno, naime našu vlastitu vrijednost ili sve što Mi vrijedimo, budući da Mi baš ništa ne vrijedimo ako on u Nama ne prebiva, i kad ili gdje Mi nismo »ljudski«. – Moć je Čovjekova, svijet je Čovjekov, Ja sam Čovjekov.” (Striner, 1844:95). U modernom kapitalističkom društvu, pojedinci koji imaju veliku ekonomsku moć, obično bogati moćnici, mogu imati negativan utjecaj na društvo. Njihova ekonomска moć može dovesti do neravnomjernog raspodjele bogatstva, koncentracije bogatstva kod malog broja ljudi, te stvaranja socijalnih i ekonomskih nejednakosti. Pojedinci s velikom ekonomskom moći mogu imati značajan utjecaj na političke procese i odluke, kroz lobiranje, finansiranje političkih kampanja, ili putem pritiska ili ucjene na državu ili područje privrede ili ekonomije nad kojim imaju određenu vrstu monopola. To može dovesti do situacije u kojoj se vlast donosi u korist bogatih, a na štetu siromašnjeg dijela društva, te izazvati nepovjerenje i nezadovoljstvo među ljudima. Sve ove negativne posljedice ekonomске moći pojedinaca u modernom kapitalističkom dobu ukazuju na potrebu za reguliranjem poslovanja, za zaštitom društvenih i ekonomskih interesa pojedinaca I države, te za promovisanjem pravde i jednakosti u društvu. “Sudac je izgubljen ako prestane biti mehaničan, ako ga »napuste pravila dokaza«. Tad on još ima samo jedno mnijenje, kao svatko ini, i odlučuje li prema tom mnijenju, to tad više nije nikakav službeni postupak; on kao sudac smije odlučivati samo prema zakonu. Tu su Meni još za hvalu stari francuski parlamenti, koji su o tom što pravno ima biti htjeli sami ispitati i tek prema vlastitome odobrenju registrirati. Oni su barem sudili vlastitome pravu i nisu htjeli pristati da budu strojevi zakonodavca, iako su kao suci doduše morali postati svoji vlastiti strojevi.” (Striner, 1844:99). Postoje situacije u kojima države, pravne regulative i zakoni mogu pogodovati mega kapitalu na štetu društva i pojedinaca. To se obično događa kada se interes mega korporacija i interesi političke elite i vlasti preklapaju. Nepostojanje adekvatnih zakonskih regulativa. U nekim slučajevima, države mogu propustiti uvođenje adekvatnih zakonskih regulativa koje bi štitile interese društva i pojedinaca. To može dovesti do situacije u kojoj mega korporacije imaju slobodan pristup tržištu i mogu djelovati neograničeno, bez obzira na to koliko to može biti štetno za društvo i pojedince. Loše regulirane

institucije koje bi trebale štititi interes društva i pojedinaca kao što su regulatorna tijela, sudovi, javne službe, mogu biti loše regulirane ili korumpirane, što omogućuje mega korporacijama da neometano djeluju, na štetu interesa društva i pojedinaca. Politička elita može imati loše namjere i raditi u interesu mega korporacija, na štetu interesa društva i pojedinaca. To se može dogoditi kada političari primaju novac ili druge pogodnosti od mega korporacija, ili kada su povezani s ljudima koji rade u tim korporacijama. „Često je ponavljeni slogan našega doba, među svim političarima, pa tako i socijalistima, da je naše doba doba individualizma, doba manjine. Samo oni koji ne zadiru ispod površine mogli bi podržavati to gledište. Nije li nekolicina akumulirala svjetsko bogatstvo u svojim rukama? Nisu li oni gospodari, absolutni kraljevi situacije? A njihov uspjeh ne duguje individualizmu, nego inerciji, kukavičluku, potpunoj pokornosti mase. Masa i ne želi drugo nego da se njome vlada, da bude vođena, prisiljavana. A što se tiče individualizma, nikad u ljudskoj povijesti nije imao manje šanse da se izrazi, manje prilike da se potvrdi na normalan, zdrav način.” (Goldman, 2001: 39;40). U doba individualističkih vrijednosti, akumulacija bogatstva je postala centralni aspekt ekonomске politike. U nekim slučajevima, to može dovesti do situacije u kojoj manjina akumulira bogatstvo koje kontroliše, dok većina ostaje bez pristupa istom, što može imati negativne posljedice za društvo u cjelini. Ovaj fenomen je poznat kao nejednakost u raspodjeli bogatstva, koja se može javiti iz više razloga. Može doći do nagomilavanja bogatstva kod nekolicine pojedinaca zbog njihovog naslijeda, uspješnih investicija ili uspješnih poslovnih pothvata. Ovakav scenarij može dovesti do koncentracije bogatstva kod nekolicine ljudi, dok većina ostaje bez pristupa istom. Jedna od posljedica ovog fenomena je da se akumulirano bogatstvo može koristiti za kontroliranje političkih procesa i donošenje odluka koje odgovaraju interesima bogate manjine, a ne interesima većine stanovništva. Što dovodi do situacije u kojoj se sredstva javne potrošnje usmjeravaju prema projektima koji odgovaraju interesima bogatih pojedinaca, a ne prema projektima koji odgovaraju interesima većine stanovništva. Možemo zaključiti da postepeno počinje jedna nova era kontroliranja masa, na savremenim političkim načinima, gdje su slobode pojedinaca postale alat za uspostavljanje takvog poretku. „Teorije, deklaracije, načela ili velikodušne riječi, nemoići su protiv činjenica. Mnogi su mučenici umrli za slobodu, mnoge su bitke vođene i dobivene u ime dobroti čovječanstva, a ipak je u konačnici sloboda značila samo to da bogati neograničeno tlače i eksploriraju siromašne. Anarhistička ideja nije zaštićenija od iskvarenosti nego što se to pokazalo za liberalnu ideju. Začeci iskvarenosti već su vidljivi u preziru pojedinih anarhistika prema masama, njihovoj netoleranciji i želi da siju teror svuda oko sebe. Anarhisti! Spasimo anarhiju! Naša doktrina je

doktrina ljubavi. Mi ne možemo i ne smijemo biti ni osvetnici ni pravednici. Naša zadaća, naša ambicija, naš ideal je da budemo pronositelji poruke.” (Malatesta, 1894:4). Svaka ideja može biti iskorisćena I uvučena kao alat za ostvarivanje određenih interesa koji u nekim slučajevima ne moraju biti dobromanjerni. Posebno kada je upitanju kontrola I monopol nad čovječanstvom u modernim političkim okolnostima, u okolnostima globalne međupovezanosti, u reduciranim državama I osiromašenim društvima kojima je lako upravljati iz razloga što je njihovo vrijeme usmjereno ka pukom preživljavanju. Moderne tehnologije, ekspanzija saobraćaja, komunikacija, korištenje prirodnih resursa koje je napredovalo toliko da se određeni resursi koji se crpe na jednoj strani svijeta mogu u kratkom vremenskom periodu prodati na drugoj strani svijeta. Dovelo je do toga da je manjina akumolirala velike količine ekonomskih dobara i prirodnih resursa, ostvarila kontrolu nad modernim tehnologijama, medijima, kulturama, farmaceutskim kompanijama, obrazovanjem, ali i mnogim sferama koje utječu u velikoj mjeri na pojedince. Na taj način obezbijedili su sebi mogućnost vladavine koju je jako teško kontrolisati. Kao što smo više puta da sada u radu spomenuli, sloboda ima formalan oblik dok je ona u suštini daleko od svakog građanina. Ona je prividna i može se konzumirati u onoj mjeri u kojoj interesu određenih moćnika u tom momentu dozvoljavaju.

Ekonomski tokovi su se razvili tokom posljednjeg stoljeća i promijenili način na koji zemlje razmišljaju i postupaju u privrednim i ekonomskim pitanjima. Mnogi od tih trendova iako su donijeli značajne koristi, također su doveli do negativnih posljedica koje se osjećaju diljem svijeta. U ovom radu ćemo istražiti neke od modernih ekonomskih tokova i njihov negativan utjecaj na države. Jedan od glavnih ekonomskih tokova koji je utjecao na države je globalizacija. Globalizacija se odnosi na proces integracije zemalja u globalno ekonomsko polje. To uključuje otvaranje tržišta, smanjenje tarifa i carina, te olakšavanje trgovine i stranih investicija. Kao rezultat toga, mnoge zemlje su postale više međusobno povezane nego ikad prije. Iako globalizacija može donijeti brojne prednosti, poput rasta trgovine i povećanja bogatstva, također može dovesti do negativnih posljedica za države. Na primjer, može doći do izgubljenih radnih mjesta jer se poslovi premještaju u zemlje s nižim troškovima rada. Ako se pojave globalne krize, kao što je recesija, to može imati veliki utjecaj na državu koja je povezana s globalnim tržištima. Također, ekonomski trend koji ima negativan utjecaj na države je deregulacija. Deregulacija se odnosi na proces smanjenja ili uklanjanja zakona i propisa koji reguliraju poslovanje. Ovo može povećati slobodu tržišta i smanjiti troškove poslovanja, ali također može dovesti do rizika i štetnih posljedica za državu i njezine stanovnike.

Kao primjer možemo uzeti finansijsku krizu 2008. godine. Deregulacija u bankarstvu omogućila je bankama da provode rizične poslove, poput davanja kredita onima koji ne mogu vratiti novac. Kada su ti krediti propali, to je dovelo do kolapsa bankarskog sistema i globalne recesije. Koja opet nije u velikoj mjeri pogodila moćne i ekonomski stabilne korporacije i pojedince, već većinu populacije srednju klasu i siromašne. Kao primjer trenda koji ima negativan utjecaj na države je privatizacija. Privatizacija se odnosi na proces prebacivanja državnih poslova i usluga u privatne ruke. To može smanjiti troškove države i poboljšati učinkovitost poslovanja, ali također može dovesti do štetnih posljedica. Štetne posljedice se mogu ogledati u tome, da se javna preduzeća u budućnosti kao što su vodovod ili agencije za odvoz smeća mogu privatizirati, što je u nekim državama već slučaj. Te na taj način se građani mogu dovesti u itekako podređen položaj gdje bi vlasnici takvih preduzeća od javnog interesa imali apsolutan monopol i postali istinski gospodari u nametanju „pravila igre“. Oni mogu biti i strani investitor i vlastik, te na taj način sa dodatnim manjkom empatije porobiti na jedan savremenim politički legitimim način, jedno društvo i jednu državu.. „Prema tome sa procesima globalizacije, procesima koje, između ostalog, nose i formiraju planetarna vladavina kapitalizma, scijentizacija života, fascinantne tehnologije ubrzanja i informatičko-komunikacijska revolucija, oblikovalo se i postmoderno shvaćanje značenja i svrha teritorija i s njima povezanih društvenih tvorevina kakva je, uzmimo država nacija i nacionalna država i njihov suverenitet: odbacuje se, jer je postalo nešto anahrono, nekada moderno shvatanje države kao teritorijalno omeđenog, autarkičnog i bezuslovno savremenog socioekonomskog, kulturnog i političkog individualiteta. Smatra se, dakle, da je čovječanstvo uveliko ušlo u doba deteritorijalizacije života, doba je postteritorijalnosti: hoće se reći kako su teritorijalni aspekti politike izgubili na suštinskem značaju – savremena politika jeste stvarno i, još više, tendencijski, transteritorijalna djelatnost i stvarnost.“ (Zgodić, 2015: 329). U modernom libertarijanskom poimanju države politička filozofija naglašava slobodu pojedinca i slobodno tržište kao osnovu ekonomske organizacije. Ovaj ekonomski pristup ima mnoge zagovornike, ali isto tako ima i mnoge kritičare koji ga smatraju štetnim za ekonomiju i društvo jedne države. Jedan od glavnih problema individualističkog anarhizma je da se previše naglašava sloboda tržišta i premalo brine o zaštiti prava radnika i zaštiti državne privrede, ekonomije i resursa. Slobodno tržište uključuje slobodu prodaje i kupovine, što može dovesti do konkurencije, ali također može dovesti do stvaranja monopolističkih tržišta. U ovakvim situacijama, cijene se mogu povećati, a kvaliteta proizvoda i usluga može se smanjiti. Takav model organizacije naglašava smanjenje poreza i smanjenje državne regulative. Ovo može dovesti do rasta privatnog

sektora i smanjenja troškova za poslovne subjekte, ali također može dovesti do smanjenja javnih usluga, poput zdravstvene zaštite i obrazovanja. To može dovesti do nejednakosti u društvu, gdje bogati imaju pristup kvalitetnijim uslugama dok siromašni nemaju. Tu je primjetno naglašavanje individualizma, umjesto kolektivne odgovornosti. Liberalni pristup naglašava da su pojedinci odgovorni za svoj uspjeh i da vlada treba pružiti samo minimalnu podršku, okvir u kojem će pojedinac djelovati slobodno. To može dovesti do gubitka solidarnosti i društvene kohezije, što može imati dugoročne negativne posljedice za društvo. Jedan od glavnih problema savremenog liberalizma je njegova naglašena orientacija na kratkoročnu dobit i profit, bez obzira na dugoročne posljedice. Ovaj pristup često dovodi do eksploatacije prirodnih resursa i devastacije okoliša, a privatne kompanije imaju malo poticaja da ulazu u ekološki prihvatljivije tehnologije ako se to ne isplati. Ovo može dovesti do ozbiljnih problema kao što su globalno zatopljenje, zagađenje zraka i vode, gubitak biološke raznolikosti i degradacija tla. Vlade moraju biti oprezne u primjeni liberalnih ekonomskih politika i osigurati da postoje odgovarajuće regulative i mјere za zaštitu državnih interesa i prava građana. Samo na ovaj način se može osigurati održivi razvoj i dugoročno dobrobit svih građana, ali i očuvati država kao još uvijek posljedni nivo otpora ka ponovnom čovjekovom porobljavanju ili aposlutnoj vladavini većine nad manjinom. “Ono što društvena korektnost ponajviše otkriva nije toliko neviđeni altruiзам velikih poslodavaca koliko njihova neobuzdana pohlepa, koja nije više finansijska, nego simbolična. Smatraju se tako oni novim zakonodavcima, tumačima opće savjesti, tvorcima aksioma, donositeljima normi. Nije im više dovoljno osvajati tržišta, nego moraju prisvojiti nematerijalne teritorije duše, neosjetno zamijeniti školu, stranke, duhovnost, odlučivati što je dobro i ispravno.” (Bruckner, 2004: 127). Mega korporacije su danas prisutne u gotovo svim sektorima ekonomije i imaju ogroman utjecaj na globalno tržište. Ove korporacije često djeluju kao eksloataatori prirodnih resursa i ugnjetavaju društvo i državne ekonomije na nekoliko načina. Mega korporacije često imaju monopolističku poziciju na tržištu, što znači da imaju kontrolu nad cijenama i uvjetima tržišta. Ovo može dovesti do prekomjerne eksploatacije resursa, na primjer, poput šumarstva ili rudarstva, što negativno utječe na okoliš i prirodne resurse. Također, mega korporacije mogu iskorištavati slabije razvijene zemlje i zajednice, plaćajući radnike vrlo nisku plaću i eksploatirajući prirodne resurse, što vodi do velike socijalne nejednakosti i gubitka kulturne jednog društva. Ove korporacije često traže da se uklone barijere za njihovo poslovanje, poput poreza ili regulacije, čime oslobođaju sebe od odgovornosti prema državi i njenim građanima. Osim toga, mega korporacije često traže financijske povlastice i subvencije od vlada kako bi poboljšale svoju konkurentnost, često na

štetu malih poduzeća i ekonomija. Često koriste ogromne količine novca kako bi lobirale vladine dužnosnike i ljude od utjecaja kako bi promijenili politike i zakone u svoju korist. Ovo stvara ozbiljan konflikt interesa i može dovesti do korupcije i zloupotrebe vlasti. Stvaraju svoje monopole i zatvaraju vrata za inovacije i nove ideje. Na taj način oni mogu ograničiti izbor potrošača i zadržati kontrolu nad tržištem, što dovodi do stagnacije i nedostatka inovacija. "Njihova moralizatorska uobraženost nije samo kontraproduktivna, nego odaje želju za hegemonijom. Kao da, umorni od epske banalnosti kapitalističke igre, sada priželjkuju već ljudsko iskustvo, kao da osjećaju istinsku I neodoljivu mesijansku želju. Ti zagovornici čestitosti krunu nam se rukom na srcu kako im nije cilj prodavati nam osvježavajuće napitke ili hlače, nego sreću, ljubav, solidarnost". (Bruckner, 2004:128). Dakle, možemo zaključiti da su oni eksloataatori prirodnih resursa i ugnjetavaju društvo i državne ekonomije na mnoge načine. Potrebno je pažljivo pratiti njihovo poslovanje i postaviti adekvatne regulative kako bi se osiguralo da korporacije poštju prava građana, radnika, zaštitu okoliša i odgovarajuću razinu društvene odgovornosti. Samo na ovaj način se može osigurati pravedna i održiva budućnost jednog društva i očuvati državni suverenitet. Zloupotreba ideja individualističkog anarhizma na krilima ostvarivanja što "više slobode", a što manje države može dovesti do ozbiljnih posljedica koje mogu ugroziti postojanje države, oslabiti društvo i ugroziti ekonomiju. Odbacivanje države može dovesti do anarhije i haosa. Država ima važnu ulogu u održavanju reda i mira, pružanju osnovnih usluga kao što su zdravstvo, obrazovanje i sigurnost, i osiguravanju poštivanja zakona i prava građana. Bez države, pojedinci i grupe mogu se naći u sukobu zbog neslaganja o tome što je pravedno ili pravo, a to može dovesti do nasilja i kriminala.

Zloupotreba ideja individualističkog anarhizma od strane svjetskih „filantropa“ može ugroziti društvo jer potiče individualizam i odbacuje kolektivne vrijednosti. Ovaj pristup može voditi do sebičnosti i nedostatka empatije za druge ljude, što može dovesti do socijalne nepravde i nedostatka solidarnosti u društvu. U suštini, bez države, pojedinci i grupe mogu se sukobljavati zbog nedostatka struktura koje će pomoći u rješavanju problema u društvu. Zloupotreba ideja modernih liberalnih individualista može ugroziti ekonomiju jer odbacuje bilo kakvu vrstu regulacije i ograničenja. Ovo može dovesti do prekomjernog iskorištavanja prirodnih resursa, prekomjerne eksploracije radne snage i drugih oblika ekonomske nepravde. Bez države koja će osigurati regulaciju tržišta i zaštititi prava potrošača i radnika, pojedinci i korporacije mogu neograničeno djelovati u vlastitom interesu, što može dovesti do monopolističkih pozicija i ograničavanja izbora za potrošače. Individualistički anarhizam, u slučaju zloupotrebe njegovih

ideja, može dovesti do ozbiljnih posljedica koje mogu ugroziti postojanje države kakvu danas poznajemo. Ekonomski sistem modernog libertarianizma jeste kapitalizam. „Sustav neoliberalizma , sustav kvartalnoga kapitalizma, kasino kapitalizma postaje sustav dnevne važnosti. Nema više stalne zaposlenosti kao temelja neke izvjesnosti. On je postao sustav dnevne važnosti, od danas do sutra. To je sustav nesigurnosti, a ne sustav sigurnosti zaposlenih, dobavljača i kupaca. To je sustav koji je izrazito zamijenio sustav financiranja institucija, rasta i razvoja kroz kapitalizaciju sustavom zaduživanja, deinvestiranja i desupstan civilizacije.“ (Kulić, 2004:150). Neoliberalizam zagovara smanjenje uloge države u ekonomiji i veću slobodu za tržišne snage, dok kapitalizam naglašava važnost privatnog vlasništva, tržišnih mehanizama i konkurenčije. Deregulacija države, u kontekstu ove ideologije, obično se odnosi na smanjenje pravila i regulativa koje se primjenjuju na tržište. To može uključivati smanjenje poreza, ukidanje ograničenja ulaganja i poslovanja, te liberalizaciju tržišta. Cilj je potaknuti privredni i ekonomski rast i povećati konkurentnost, često uz pretpostavku da će to dovesti do većeg bogatstva za sve. Međutim, postoji mnogo kritičara koji tvrde da deregulacija države može dovesti do nejednakosti, nepravednosti i društvenih problema. „Osnovni neoliberalni cilj je „potisnuti granice države“ pošto se vjeruje da će neregulirani tržišni kapitalizam donijeti djelotvornost, privredni rast i rašireno bogatstvo. Po tom gledištu „mrtva ruka“ države guši inicijativu i koći preduzetništvo; vlada bez obzira na to koliko ima dobre namjere, neminovno štetno utiče na ljudsku djelatnost. Ovo se ogleda u liberalnoj zainteresovanosti Nove desnice za svojinsku politiku i davanju prednosti privatnom u odnosu na državno preduzetništvo i nacionalizaciju: ukratko „privatno je dobro, javno je loše“. (Hejvud, 1997:99). Prema ovom stavu, država bi se trebala što više povući iz ekonomskih i društvenih aktivnosti, te se umjesto toga prepustiti tržištu i pojedincima. Prema ovom pogledu, tržište je bolji način za regulaciju privrednih i ekonomskih aktivnosti jer se tržište samoregulira i prilagođava potrebama potrošača, dok državna intervencija može ograničiti slobodu tržišta i dovesti do nepoželjnih ekonomskih posljedica. Međutim, postoje opsanosti ovog pogleda, posebno kada se radi o pitanjima javnog zdravstva, obrazovanja i socijalnopolitike. Često u praksi privatna inicijativa i slobodno tržište nisu uvijek u stanju riješiti te probleme i da državna intervencija može biti nužna kako bi se osigurale potrebne usluge i pristup svima. Uvijek postoji opasnost slobodno tržište može dovesti do koncentracije moći u rukama velikih korporacija i oligarhija, što može ugroziti prava pojedinaca i dovesti do nejednakosti. „Ovakve ideje povezane su sa krajnjim individualizmom koji je iskazala Margaret Thatcher“ (Hejvud, 1997:100). Naime, ona je u jednom prilikom naglasila da: „Društvo ne

postoji već samo pojedinci i njihove porodice“. Thatcher možemo analizirati kao jednu od istaknutijih ličnosti koje su obilježile i dale veliki doprinos uspostavi jednog novog političkog pravca koji je blizak neoliberalima, a to je ideologija nove desnice. Thatcher je bila protagonista uspostave jednog novog političkog kursa za vrijeme obnašanja premijerske pozicije u Velikoj Britaniji, krajem dvadesetog stoljeća. Nova desnica je širok pojam koji se koristi za opisivanje političkog pokreta koji uključuje različite desničarske i konzervativne struje. U nekim zemljama, poput SAD-a, termin nova desnica se koristi za opisivanje političkog pokreta koji se pojavio krajem dvadesetog stoljeća, a koji uključuje elemente poput nacionalizma, populizma, anti-globalizma i konzervativizma. „Nova desnica predstavlja novinu u konzervativnoj misli I može se smatrati vrstom kontrarevolucije protiv pomjeranja ka državnom intervencionizmu poslije 1945. I širenja liberalnih, odnosno, progresivnih društvenih vrijednosti.“ (Hejvud, 1997:98). Ideologija protagonista nove desnice iako u društvenom i kulturnom smislu predstavlja jedan vid rigidnih političkih stavova u ekonomskom smislu ona je upravo suprotno, jako bliska neoliberalnim ekonomskim postulatima koje možemo prepoznati kroz anarhokapitalizam. Anarhokapitalisti smatraju da bi slobodno tržište, bez bilo kakvih ograničenja ili regulacija, omogućilo pojedincima da slobodno biraju svoje poslovne partnere, sklapaju ugovore i trguju na temelju vlastitih interesa. Anarhokapitalizam je politička ideologija koja se temelji na principu da bi slobodno tržište i privatna vlasništvo trebali biti jedini oblici organizacije društva i ekonomije. Smatraju da bi privatna vlasnička prava trebala biti zaštićena i da bi se sva pravila i zakoni trebali temeljiti na principu zaštite tih prava. To bi, prema njihovom mišljenju, omogućilo potpunu individualnu slobodu i odgovornost, te bi se sami tržišni mehanizmi brinuli za ekonomsku učinkovitost i raspodjelu bogatstva. Međutim, takva vrsta ekonomske ideje može biti jako opasna po državu pa onda i posredno ili neposredno na svakog pojedinca. Ukoliko država postane toliko neregulirana, nemoćna i samo okvir kroz koji će se djelovati. Logično je onda i postaviti tezu: na koji način bi u tom slučaju država mogla zaštititi svoje građane? Anarhokapitalističko društvo se temelji se na individualizmu i privatnom vlasništvu, što bi moglo dovesti do manjka društvene solidarnosti i zajedničke odgovornosti prema društvu kao cjelini. Na osnovu toga, može se doći do zaključka da će se povećati nejednakost u društvu, jer bi bogatiji pojedinci i poduzeća mogli iskoristiti svoju moć i utjecaj kako bi ostvarili još veće profite, dok bi se siromašni ljudi mogli suočiti s eksploracijom. Takav vid društvenog i ekonomskog uređenja odbacuje državnu regulaciju u privredi i ekonomiji, što bi moglo dovesti do nedostatka zaštite potrošača, radnika i okoliša od strane privatnih kompanija. Anarhokapitalizam ne priznaje koncept javnih dobara,

poput javnog zdravstva i obrazovanja, što bi moglo dovesti do nepristupačnosti tih dobara za siromašne i marginalizirane skupine. Na kraju moramo istaći i najopasniju činjenicu po društvenu sigurnost, a ona se odnosi na to da anarhokapitalizam ne priznaje državni sistem pravde, nego zagovara privatno sudstvo. Gdje bi privatni sudovi mogli biti podložni pritiscima bogatih i moćnih pojedinaca i poduzeća, što bi moglo dovesti do nepravednih presuda. Možemo doći do zaključka da bi takvo društvo bilo nepravedno, neefikasno i s mnogo društvenih problema. U svom djelu „Vrlina sebičnosti“ autorica Ayn Rand postavlja jako važno pitanje, kako bi vlade trebale biti finansirane u modernom političkom društvu. „Pošto nametanje poreza predstavlja početak primjene sile, postavlja se pitanje kako bi vlada u slobodnoj zemlji trebalo da sakupi novac potreban da bi mogla da pruža usluge zbog kojih je stvorena?“ (Rand, 1964:167). Poreze mnoge vlade predstavljaju kao ključni čimbenik u finansiranju javnih dobara i usluga, kao što su zdravstvena zaštita, obrazovanje, sigurnost, infrastruktura i druge potrebne usluge koje pruža država. U tom smislu, porezi su neophodni za održavanje društvenog napretka i blagostanja. Ali također, porez se može smatrati oblikom prisile jer se naplaćuje prisilno, bez obzira na volju pojedinca ili organizacije koja ga mora platiti. U nekim slučajevima, visina poreza može biti tako visoka da izaziva teške finansijske poteškoće za pojedinca ili organizaciju. „Vlada je jedina ustanova koja ima moć da silom nametne pravila društvenog ponašanja u određenoj geografskoj oblasti“ (Rand 1963:153). Iako pod utjecajem megakapitala i bogatih moćnika koji imaju veliki utjecaj na svaku vladu u svijetu, još uvijek postoji mogućnost da se građani opredijele na koji način će se voditi politika u njihovoј zemlji, koji je u najboljem interesu za njih koliko god kapital vladao nad moralnim i društvenim vrijednostima. „Pogledajmo sad do kakvog je moralnog i političkog preokreta danas došlo u poimanju vladine uloge. Umjesto da štiti ljudska prava, vlada postaje njihov najopasniji prekršilac; umjesto da čuva slobodu, ona uspostavlja ropstvo; umjesto da štiti ljude od onih koji prvi pribjegavaju fizičkoj sili, ona je ta koja prva poseže za fizičkom silom i prinudom, kako i kada joj se svidi; umjesto da unosi objektivnost u međuljudske odnose, vlada, uz pomoć neobjektivnih zakona, čije je tumačenje prepusteno proizvoljnim odlukama nasumice izabranih birokrata, stvara smrtonosnu, podzemnu vladavinu nesigurnosti i straha; umjesto da štiti ljude od štete koje im mogu nanijeti hirovi, vlada je prigrabila moć neograničene hirovitosti, što nas ubrzano približava vrhuncu ovog preokreta – stupnju na kojem je vlada slobodna da čini šta god poželi, dok je njenim građanima za sve što čine potrebna dozvola. To je stupanj na kojem se čovječanstvo nalazilo u najmračnijim razdobljima svoje istorije, stupanj na kojem je vlada gola sila.“ (Rand, 1963: 165, 166).

Demokratske vlade zasnovane na neoliberalnim idejama često se suočavaju s ekonomskim pritiscima i izazovima koji zahtijevaju donošenje teških odluka u vezi s nametanjem poreza ili smanjenjem javne potrošnje. Često su takve odluke produkt ekonomskog podaništva ka stranim kreditorima, veikim korporacijama, moćnicima koji imaju monopol u određenim ekonomskim poljima. U tom kontekstu, vlade mogu primijeniti ekonomski pritisak na građane, kroz povećanje poreza, smanjenje javnih subvencija ili reforme penzionog sistema na štetu građana. Ove mjere mogu izazvati nezadovoljstvo i otpor među građanima, posebno ako se doživljavaju kao prevelika finansijska opterećenja ili nepravedne mjere koje pogoduju određenim interesnim skupinama. Stoga je važno da vlade uvažavaju stavove i potrebe svojih građana i transparentno objašnjavaju razloge za donošenje takvih odluka.

U anarhokapitalističkim uslovima, demokratske vlade moraju osigurati da ekonomski pritisci koji se primjenjuju nad građanima ne dovode do kršenja temeljnih ljudskih prava i sloboda, uključujući pravo na život, zdravlje, obrazovanje i rad. To se posebno odnosi na ranjive skupine, poput siromašnih, starijih i bolesnih osoba, koji mogu biti najteže pogodeni ekonomskim pritiscima.

4. Politički ciljevi i zahtjevi modernih anarchista

Moderni anarhizram koji apologira maksimalne slobode individualnih interesa u mnogome korespondira sa neoliberanom dogmom. Međutim, neoliberalizam je zasnovan na postulatima zahtjeva za minimalnom državom koja će imati minimalne ovlasti i ostati u konačnici posljednje utočište za svakog pojedinca ukoliko njegove slobode i život u takvim okolnostima fundamentalne slobode za svakoga, budu ugroženi. Dok moderni anarchisti idu korak dalje i zahtjevaju maksimalne slobode do te mjere da žele poptuno odumiranje države u konačnici. Anarchisti se tradicionalno protive ideji države kao oblika organizacije društva i zagovaraju društvo bez vlasti. Međutim, moderni anarchisti nisu nužno u potpunosti usmjereni na potpuno odumiranje države. Postoje različite vrste anarhizma i različiti pristupi za ostvarivanje anarchističkog društva.

Neki anarchisti zagovaraju postupno smanjenje moći države i njenog utjecaja na živote ljudi, dok drugi zagovaraju nagli prekid sa državom i izgradnju alternativnih oblika organizacije društva, poput samoupravljanja i zajedničke uprave. Međutim, važno je naglasiti da većina anarchista ne zagovara haos ili nasilje, već se zalaže za solidarnost, zajedničku saradnju i decentraliziranu organizaciju društva. Njihov krajnji politički cilj je izgradnja društva koje se temelji na jednakosti, slobodi i međusobnoj podršci, a ne na hijerarhiji i prisili koju država može nametnuti, ali često takvi zahtjevi mogu dobiti negativan impuls koji može rezultirati potpunom destrukcijom države i društva. U ovom radu poseban naglasak stavljamo na ekonomsku destrukciju države. „Filozofija, teorija i sistem neoliberalizma traže ekonomiju nasilja, darvinističko poduzetništvo i darvinistički menadžment. To su voljni izvršitelji kasino-ekonomije i iznadkapitalističkih institucija (burzi i aukcija); o tome se brinu kardinali neoliberalne misli, novi nobelovci u svim poljima neoliberalne doktrine. To se posebno odnosi na neoliberalnu ekonomsku misao. Oni su uspjeli povezati psihološke sa tržišnim mehanizmima u ostvarivanju dobiti; zlorabeći slabost današnjega čovjeka i njegove porive za opstankom, preživljavanjem“.
(Kulić, 2004: 43)

Zastupljena su različita mišljenja i stavovi o tome kako neoliberalne politike mogu utjecati na društvo i ekonomiju. Kritički osvrt na ekonomsku neoliberalnu misao jeste da određene

karakteristike neoliberalizma mogu doprinijeti pojavi ili pogoršanju ekonomije nasilja. Kao argumentaciju za koja se često navodi u korist teze da neoliberalizam može proizvesti ekonomiju nasilja. Socijalna nejednakost; Neoliberalne politike, kao što su smanjenje socijalnih programa i deregulacija tržišta rada, mogu doprinijeti povećanju socijalne nejednakosti. Socijalna nejednakost često dovodi do napetosti u društvu i može biti jedan od faktora koji potiču nasilje. Takvi odnosi u društvu najviše odgovaraju megakapitalistima u tom kontekstu su smanjenje socijalnih programa i deregulacija tržišta rada jedan od ključnih elemenata neoliberalne politike. Neoliberalni pristup obično zagovara smanjenje uloge države u pružanju socijalnih programa. To može uključivati smanjenje javne potrošnje na socijalnu sigurnost, zdravstvo, obrazovanje i druge socijalne usluge. Ovakva smanjenja mogu dovesti do smanjenja pristupa socijalnoj zaštiti i pogodnosti za one koji su najugroženiji u društvu, što povećava socijalnu nejednakost. Također, deregulacija tržišta rada je jedna od ključnih karakteristika neoliberalne politike. Često teže fleksibilizaciji tržišta rada, što može uključivati ukidanje ili slabljenje radničkih prava, ograničenja sindikata i deregulaciju radnog zakonodavstva. Ovo može rezultirati povećanom ekonomskom nejednakošću između poslodavaca i radnika, te smanjenjem socijalne zaštite za radnike. Slabljenje radničkih prava može smanjiti pregovaračku moć radnika i rezultirati niskim plaćama, lošim radnim uvjetima i neosiguranim poslovima.

Ograničavanje socijalnih sigurnosnih mreža; Smanjenje državnih socijalnih programa može dovesti do slabljenja socijalnih sigurnosnih mreža. Što može dovesti do veće ekomske nesigurnosti i siromaštva. Kada se smanje državni socijalni programi, to može rezultirati manjim pristupom socijalnoj zaštiti za one koji su najugroženiji u društvu, kao što su siromašni, nezaposleni, stariji ili osobe s invaliditetom. To može uključivati pogodnosti kao što su naknade za nezaposlene, socijalna pomoć, zdravstveno osiguranje ili penzioni programi. Samim tim dolazi do povećanja ekomske nejednakosti. Oni s manje resursa i slabijim socioekonomskim statusom suočavaju se s većim izazovima u pristupu ključnim socijalnim uslugama i zaštitama. To može pogoršati jaz između bogatih i siromašnih, a time i socijalnu nejednakost. Smanjenje socijalnih programa može dovesti do veće ekomske nesigurnosti za pojedince i obitelji. Nedostatak adekvatne socijalne zaštite može rezultirati nedostatkom sigurnosti u slučaju gubitka posla, bolesti ili drugih nepredvidivih životnih okolnosti. To može utjecati na cjelokupnu dobrobit društva i povećati stres i anksioznost kod pojedinaca. Neoliberalni pristup obično zagovara smanjenje uloge države u tim područjima i veći naglasak na tržišne snage. Međutim, zbog svega navedenog možemo doći do zaključka da nije neopravdano kritički promišljati spram

neoliberalne ekonomске dogme. Ekonomski pritisak; Neoliberalne politike, kao što su smanjenje poreza i deregulacija, mogu stvoriti snažan pritisak na radnike i siromašne slojeve društva. Takav pritisak može dovesti do povećane ekonomске nestabilnosti, frustracija i socijalnih tenzija, što može biti plodno tlo za nasilje. Smanjenje poreza i deregulacija mogu dovesti do veće ekonomске nestabilnosti. Smanjenje poreza za bogate i korporacije može rezultirati smanjenjem prihoda države, što može dovesti do poteškoća u finansiranju socijalnih programa i javnih usluga. To može pogoditi siromašne slojeve društva koji ovise o tim socijalnim programima, kao i radnike koji mogu doživjeti pad plata ili otkaze zbog slabijeg privrednog rasta. Smanjenje poreza i deregulacija mogu pridonijeti rastućem jazu između bogatih i siromašnih. Smanjenje poreza za bogate i korporacije može rezultirati koncentracijom bogatstva u rukama nekolicine, dok siromašni i radnička klasa ne ostvaruju istu korist. To može povećati socijalnu nejednakost i stvoriti frustracije i nezadovoljstvo među siromašnjim slojevima društva. Kada ljudi doživljavaju ekonomsku nestabilnost, slabljenje radničkih prava ili poteškoće u pristupu socijalnoj sigurnosti, to može izazvati frustraciju, nezadovoljstvo i osjećaj nepravde. Takve socijalne tenzije mogu potencijalno doprinijeti pojavi ili eskalaciji nasilja. Neoliberalni pristup ekonomiji se zalaže za privatizaciju javnih dobara i usluga. U okruženjima s nedovoljnom regulacijom i nadzorom, privatizacija može potaknuti korupciju i zloupotrebu moći. Korupcija može imati negativan utjecaj na ekonomski razvoj i izazvati socijalne tenzije. Privatizacija javnih dobara i usluga, kao što su zdravstvo, obrazovanje, vodni resursi, transport, energetika itd. Može uključivati prenošenje kontrole i vlasništva nad tim dobrima iz javnog u privatni sektor. Zagovornici privatizacije tvrde da to može potaknuti efikasnost i konkurenčiju, međutim, treba biti itakako oprezani sagledati sve moguće negativne posljedice. Proces privatizacije može stvoriti povoljno okruženje za korupciju. Kada javna dobra i usluge prelaze u privatne ruke, postoji opasnost od zloupotrebe moći, nepotizma, mita i korupcije. Privatni interesi mogu utjecati na donošenje odluka o privatizaciji, kao i na nadzor i regulaciju privatnih kompanija. Korupcija može narušiti integritet postupka privatizacije i dovesti do nepravedne raspodjele resursa i pogodnosti, što dovodi do gubitka javne odgovornosti. Kada se javna dobra i usluge privatiziraju, odgovornost za pružanje tih usluga prelazi s javnog sektora na privatne korporacije. To može smanjiti transparentnost, odgovornost i mogućnosti sudjelovanja javnosti u odlučivanju o tim pitanjima. Nedostatak javne odgovornosti može stvoriti povoljno okruženje za nepoštenje, zloupotrebu, smanjenje kvalitete usluga, ali i monopol. Na taj način dolazimo do uspostave tržišne države. Da bi takva država funkcionirala u punom kapacitetu mora imati oblik

minimalne države koja će svojim zakonima ostaviti otvoren prostor tržišnim fundamentalističkim zahtjevima. „Neoliberalizam je vrlo brzo doveo do preobražaja društvene stvarnosti i našao realno utemeljenje u svetskoj ekonomiji i politici. Tipičan primer za to jeste politika Ronalda Reagana u SAD i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji. I zamisao da vlada treba da vlada minimalno ponovo postaje aktuelna kroz Reaganovu poruku Amerikancima da država nije ključ za probleme već da je sama država problem.” (Dokić, 2016: 675). Politika minimalne države, koju su zagovarali predsednik Ronald Reagan i premijerka Margaret Thatcher, ima korjene u konzervativnom ekonomskom i političkom razmišljanju. Oboje lidera su se zalagali za smanjenje uloge države u ekonomiji i povećanje slobode tržišta. Reagan i Thatcher su se zalagali za deregulaciju, odnosno smanjenje regulacija i intervencije države u privredi. Obje vlade su preduzele korake ka ukidanju regulativa u raznim sektorima, poput bankarstva, telekomunikacija i energetike. Podržavali su privatizaciju državnih preduzeća i industrija. Thatcherova vlada je sprovedla masovnu privatizaciju britanskih preduzeća, uključujući željeznice, telekomunikacije, gas i naftu. Reaganova administracija takođe je podržavala privatizaciju određenih sektora, poput avioindustrije. Oba lidera su podržavala slobodnu trgovinu i otvaranje tržišta. Reagan je pregovarao o sporazumima o slobodnoj trgovini, poput Sporazuma o slobodnoj trgovini Sjeverne Amerike (NAFTA), dok je Thatcher zagovarala slobodnu trgovinu u Evropskoj uniji. Reagan i Thatcher su naglašavali važnost individualizma i osobne odgovornosti. Smatrali su da pojedinci trebaju preuzeti odgovornost za svoj život i poslovanje, umesto da se oslanjaju na intervenciju države. Politika minimalne države Reaganeve administracije i Thatcherove vlade imale su značajan uticaj na ekonomske politike i reforme u Sjedinjenim Američkim Državama i Ujedinjenom Kraljevstvu tokom 1980-ih. Njihova zagovaranja slobodnog tržišta, deregulacije i smanjenja uloge države u privredi i javnom sektoru predstavljaju važne korake koji su u konačnici otvorili prostor za sve većom uspostavom neoliberalne dogme tržišnog fundamentalizma.

4.1. Protiv političke regulacije: privatizirana država i društvena fleksibilnost

Zagovornici privatizacije države vjeruju da privatni sektor može bolje upravljati i pružati usluge koje je prije pružao javni sektor. Smatraju da će privatizacija rezultirati efikasnijom upotrebot

resursa, poboljšanjem kvalitete usluga i poticanjem konkurenčije. Da će privatizacija smanjiti nepotrebnu državnu birokraciju i administraciju, što bi moglo dovesti do smanjenja troškova i povećanja produktivnosti. To se odnosi na smanjenje regulacija i ograničenja koja ometaju privrednu aktivnost i tržišnu konkurenčiju. Zagovornici društvene fleksibilnosti smatraju da previše regulacija i ograničenja otežavaju inovacije, sprečavaju poduzetništvo i smanjuju ekonomski rast. Vjeruju da smanjenje političke regulacije i veća sloboda za tržište omogućuju bržu prilagodbu na promjene i poticanje ekonomskog razvoja. Takav ekonomski pristup u regulaciji države najviše podsjeća na tržišnu državu. Tržišna država teži ka tome da pojedinac autonomno figurira u okviru novih državnih, političkih i globalnih trendova koji su danas itekako dominantni i karakteristični za zapadnu političku kulturu „... (1) priznavanje ljudskih prava kao norme koje se pridržavaju sve države bez obzira na njihovo unutrašnje zakonsko ustrojstvo; (2) razvoj oružja za masovno uništenje je učinio da se odbrana granica više ili manje tretira kao neuspješan poduhvat; (3) postojanje velikog broja globalnih i transnacionalnih opasnosti koje nacija-država ne može da kontroliše ili izbjegne; (4) rast globalnog kapitalizma je ograničio državne kapacitete za upravljanje ekonomijom; i (5) stvaranje globalnih komunikacijskih mreža koje direktno utiču na nacionalne jezike, običaje i kulture.“ (Stojanović, Đurić, 2012:102). Tržišna država je koncept koji se odnosi na političko-ekonomski sistem u kojem se ekonomске aktivnosti uglavnom odvijaju na tržištu, pod utjecajem ponude i potražnje. U takvom sistemu, vlada minimalno interveniše u ekonomiju i tržište ima ključnu ulogu u određivanju cijena, raspodjeli resursa i regulaciji ekonomске aktivnosti. Ključne karakteristike tržišne države uključuju slobodu tržišta, privatno vlasništvo, konkurenčiju i ograničenu ulogu države u ekonomiji. Vlada obično ima ulogu osiguravanja zakonodavnog okvira za funkcioniranje tržišta, zaštitu vlasničkih prava i osiguravanje poštene konkurenčije. Tržišne države obično imaju otvorene ekonomije koje se temelje na trgovini i slobodnom kretanju roba, usluga i kapitala. Krupni kapital i megakorporacije igraju važnu ulogu u donošenju ekonomskih odluka, a tržište se smatra efikasnim mehanizmom za alokaciju resursa. Međutim, sve je više kritika usmjerenih ka političkoj ulozi koja umjesto da osigurava zakonske okvire unutar kojih štiti poduzetnike i osigurava poštenu konkurenčiju, suprotno, podržava krupni kapital u mnogome je zavisna od njega. Konkretna primjena tržišne države može varirati među državama i postoji raspon od više liberalnih do manje liberalnih tržišnih država. Ovisno o političkim, socijalnim i ekonomskim uvjetima, vlade mogu donositi politike i regulacije kako bi uravnotežile slobodno tržište s drugim društvenim ciljevima kao što su socijalna pravda, zaštita okoliša i

zaštita potrošača. Glavna obilježja tržišne države uključuju slobodno formiranje cijena, privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje, konkureniju među preduzećima, slobodan protok robe i kapitala, kao i ograničenu ulogu države u regulisanju privrede.

U tržišnoj državi, privreda je obično organizovana na principu tržišne konkurenije, gdje kompanije nastoje da ostvare profit putem efikasnog zadovoljavanja potreba potrošača. Tržišne sile određuju cijene proizvoda i usluga, a potrošači imaju slobodu izbora između različitih ponuđača. Ali, važno je opet naglasiti da takav privid slobodne konkurenije u modernim liberalnim političkim odnosima pretežno dovodi do monopolja krupnog kapitala, te su manje kompanije zavisne u velikoj mjeri i teško mogu parirati velikim igračima. Zbog svega toga postaju prinuđene da se ugase ili postanu dio velike korporacije. Postoji mnogo negativnih implikacija koje može prouzrokovati tržišna država. Jedna od njih je povećanje socijalne nejednakosti. Neki građani mogu imati više resursa, prilika i moći da ostvare ekonomski uspjeh, dok drugi mogu biti marginalizirani i suočavati se s siromaštvom i nedostatkom pristupa osnovnim potrebama. Nejednakosti u dohotku i bogatstvu mogu se produbiti, što rezultira podjelama u društvu. Zbog nedostatka pristupa osnovnim uslugama poput zdravstvene zaštite, obrazovanja i stanovanja. Kada se tržište smatra glavnim regulatorom, određene skupine građana koje nemaju dovoljno sredstava ili su manje profitabilne za tržište mogu biti zapostavljene i ostati bez potrebnih usluga. Takav način političko-ekonomskog sistema može donijeti nesigurnost zaposlenja. Konkurenija i potreba za profitom mogu dovesti do restrukturiranja kompanija, smanjenja radne snage ili preseljenja poslovanja na druga tržišta. To može rezultirati gubitkom radnih mesta i nesigurnošću zaposlenja za građane. Jedna od većih opasnosti je i ta, što takva široko liberalna postavka ekonomskog dereguliranog državnog sistema može poticati izrabljivanje radne snage. Kada je glavni cilj postizanje profita, poslodavci mogu iskorištavati radnike s niskim plaćama, neadekvatnim radnim uvjetima i nedostatkom zaštite radnih prava. To može dovesti do siromaštva radnika i narušavanja njihovih dostojanstva. Tržišna država može doprinijeti nedostatku zaštite okoliša. Kada se tržište temelji na principu profita, postoji opasnost da se ekološki aspekti zanemaruju radi smanjenja troškova i povećanja konkurentske prednosti. To može rezultirati eksploracijom prirodnih resursa, zagađenjem okoliša i dugoročnim štetnim utjecajima na zemlji. „Nazočnost nevidljive ruke na tržištu je kategorija pokreta tržišnog fundamentalizma, i razlog zašto sljedbenici ustraju tvrdeći kako se tržište uvijek mora ostaviti potpuno slobodnim od nadzora i propisa. Neprihvatljiva je i najmanja mjera propisa, budući da je čistoća teorije od neizmjerne važnosti. Što tržišnom fundamentalistu daje sjajan izgovor u slučaju

da se tržište ponaša nepredvidljivo – očito nije bilo dovoljno slobodno da bi moglo raditi posve prirodno. Krivi su oni koji se miješaju. I to je objašnjenje koje je moguće posve besramno koristiti u nedogled, te se tako i koristi. Od nas se zahtjeva u potpunosti vjerovati nevidljivoj ruci.“ (Sim, 2006: 133). Jedna od ključnih fraza koja se koristi kada govorimo o tržišnoj državi jeste, „nevidljiva ruka“. Iako se nevidljiva ruka i slobodno tržište smatraju korisnim za ekonomski razvoj i rast, također postoje neke potencijalne negativne posljedice koje mogu proizaći iz njihove primjene. Jedna od najvjerovalnijih negativnih posljedica je nejednakost. Slobodno tržište može doprinijeti povećanju nejednakosti u društvu. Koncentracija bogatstva kod određenih pojedinaca ili korporacija može dovesti do stvaranja jaza između bogatih i siromašnih. Nedostatak socijalne sigurnosti i pristupa resursima može dovesti do marginalizacije određenih skupina ljudi. Monopol i koncentracija moći može stvoriti uvjete za razvoj monopola i oligopola. Velike korporacije mogu iskoristiti nedostatak konkurenčije kako bi kontrolirale cijene, ograničavale izbor potrošača i manipulirale tržištem. Ovo može ograničiti inovacije i otežati pristup tržištu manjim konkurentima. Također, tu možemo pretpostaviti i negativni vanjski utjecaj. Slobodno tržište ne uzima uvijek u obzir negativne vanjske utjecaje koje aktivnosti korporacija mogu imati na društvo i okoliš. Ove negativne eksternalije, poput onečišćenja okoliša ili štete za zdravlje, mogu biti zanemarene u procesu donošenja odluka koje se temelje isključivo na tržišnom profitu. Slobodno tržište također može biti podložno ekonomskim krizama i nestabilnostima. Finansijske krize, poput one koja se dogodila 2008. godine, mogu biti pokazatelj kako se slobodno tržište može suočiti s problemima poput prekomjerne spekulacije, prenapuhanog tržišta i neodgovornog ponašanja finansijskih institucija. Naravno, u interesu megakapitalista koji u otom momentu smatraju da im određeni ekonomski slom može dati veći doprinos u ostvarenju većeg ekonomskog profita ili čak kao kaznena politika prema određenim zemljama koje se nalaze u razvoju, na taj način da njihov rast i razvoj može ugroziti partikularne interese određenih interesnih skupina. Dakle, u tom smislu možemo postaviti pitanje, da li je tačna teza Thomasa Fridmana da „skrivena ruka tržišta nikada neće raditi bez skrivene pesnice“. Dakle, zaista možemo promišljati u pravcu da liberalni tržišni fundamentalizam ima dosta više negativnih implikacija na običnog čovjeka, nego što može imati biti pokretačka snaga i sistemski osnov za napredak.

Možemo doći do zaključka da tržišna država sve više pod utjecajem „nevidljive ruke“ postaje privatizirana država gdje politička regulacija igra sve manju ulogu. Politika je postala sužanj megakapitalista. Putem njihovog utjecaja na politiku i političare koje preko u većini slučajeva

svojim novcem dovode na pozicije odlučivanja, nastaje privatizirana država. „Nazočnost nevidljive ruke na tržištu vjerska je kategorija pokreta tržišnog fundamentalizma, i razlog zašto sljedbenici ustraju tvrdeći kako se tržište uvijek mora ostaviti potpuno slobodnim od nadzora i propisa. Neprihvatljiva je i najmanja mjera propisa, budući da je čistoca teorije od neizmjerne važnosti. Što tržišnom fundamentalistu daje sjajan izgovor u slučaju da se tržište ponaša nepredvidivo – očito nije bilo dovoljno slobodno da bi moglo raditi posve prirodno. Krivi su oni koji se mijesaju. I to objašnjenje koje je moguće posve besramno koristiti u nedogled, te se tako i koristi. Od nas se zahtjeva u potpunosti vjerovati nevidljivoj ruci.“ (Sim, 2006:133). Nejednakost među pojedincima često dovodi do toga da je u stvarnosti ekonomski neoliberalni sistem zasnovan na tržištu koje samo po sebi diktira ekonomske odnose poznato kao „nevidljiva ruka“ postaje problematizirana tema sa sve više kritičara.

Prema konceptu "nevidljive ruke", pojedinci koji djeluju u svom vlastitom interesu, vođeni željom za profitom, na kraju pridonose općem dobru društva. Teoretičar koji je prvi predstavio takav koncept bio je Adam Smith, ako tržište ostane slobodno od intervencije vlade, tada će samoregulacija i konkurencija dovesti do optimalne alokacije resursa, rasta ekonomije i blagostanja svih sudionika. Međutim, u zadnje vrijeme se javlja sve veći broj kritičara koncepta "nevidljive ruke" koje vrijedi uzeti u obzir. Koncept pretpostavlja da su svi sudionici na tržištu informirani, racionalni i motivirani samo vlastitim interesom. U stvarnosti, ljudsko ponašanje često može biti iracionalno, nesvesno ili motivirano drugim faktorima, poput emocija ili moralnih vrijednosti. Kada govorimo o slobodnom tržištu, ne garantuje uvijek socijalnu pravednost ili jednakost. Neke kritike tvrde da koncept "nevidljive ruke" može voditi koncentraciji bogatstva i moći u rukama nekolicine, dok ostatak društva može patiti. Nejednakosti u prihodima i bogatstvu mogu se produbiti, što može dovesti do socijalnih problema i nestabilnosti. Slobodno tržište ne uvijek rješava probleme vanjskih troškova i tržišnih neuspjeha. Neke ekonomske aktivnosti, poput onečišćenja okoliša ili zloupotrebe monopolске moći, mogu imati negativne posljedice za društvo koje tržište samo po sebi neće ispraviti. Koncept "nevidljive ruke" može biti preoptimističan u pogledu sposobnosti tržišta da samoregulira. Historija je pokazala da tržišta mogu biti podložna neregularnostima, finansijskim krizama i spekulativnim balonima koji mogu imati ozbiljne posljedice na privredu. Dakle, na osnovu toga možemo da koncept "nevidljive ruke" ne naglašava važnost umjerene regulacije i intervencije vlade kako bi se ispravili nedostaci tržišta i postigao ravnoteža između efikasnosti i socijalne pravde. Globalizacija u modernom političkom svijetu koji je u velikoj mjeri doprinosi

jačanju neoliberalne tržišne države. „Globalizaciju se može promatrati kao drugi oblik fundamentalizma.“ (Sim, 2006:120). Posebno su fundamentalne i opasne korporacije koje su u globalističkom neoliberalnom svijetu otvorenog tržišta dosegle svoj vrhunac. „Globalizacija, jednako kao i religijski fundamentalizam, ne priznaje suparnike – želi pozornu publiku koja će njezine poruke prežvakavati bez ikakvih smetnji.“ No logo“ može se zamijeniti s “bez pitanja“. (Sim, 2006:120). Upravo tako na djelu je medijski mrak u vremenu nikad veće medijske zastupljenosti i nikada većem pristupu medijma. Što veći pristup, sve je više zabranjenih tema o kojima se jednostavno ne govori, „nije kulturno“. Medijski mrak u vremenu globalizacije je pojam koji se odnosi na problematiku smanjene raznolikosti i nezavisnosti medijskog izvještavanja uslijed sve većeg utjecaja globalnih korporacija na medijsku industriju. S globalizacijom, velike medijske korporacije su preuzele većinu medija diljem svijeta, stvarajući koncentraciju vlasništva i kontrolu nad informacijama. Ovaj fenomen medijskog mraka ima nekoliko aspekata. Smanjena raznolikost medija dovodi do homogenizacije informacija i ograničene perspektive koja se prezentira javnosti. Ovi korporativni mediji često promoviraju vlastite interese, ignorirajući ili marginalizirajući druge perspektive i kritičko izvještavanje. To može rezultirati nedostatkom objektivnosti i uravnoteženosti u medijskom sadržaju. Globalne medijske korporacije često postavljaju profit kao glavni cilj, što može dovesti do senzacionalizma, površnosti i trivijalizacije vijesti. Kvalitetno istraživačko novinarstvo i dubinska analiza često se zapostavljaju u korist brze zarade i privlačenja šire publike. Medijski mrak u globaliziranom okruženju može dovesti do gubitka lokalnih i regionalnih identiteta. Kako se globalne korporacije fokusiraju na masovnu produkciju i distribuciju sadržaja, lokalne priče i perspektive često su zapostavljene. Ovo može imati negativne posljedice na kulturnu raznolikost i demokratski diskurs. Ljudi nisu dovoljno educirani o načinima prepoznavanja pristranosti i manipulacije u medijskom izvještavanju te aktivno tražiti raznolike izvore informacija. Zbog toga, kako je teško prepoznati nezavisne medije, istraživačko novinarstvo i lokalne medijske inicijative koje promiču objektivnost, uravnoteženost i raznolikost perspektiva. Zbog toga dolazimo u poziciju da je jako tešto prepoznati korporacijski fundamentalizam. „Možemo govoriti o korporacijskom fundamentalizumu temeljeći to na prepostavci kako najveće svjetske korporacije (multinacionalne ili, kako ih se još naziva, transnacionalne) vjeruju da im je dano pravo monopolizirati globalnu ekonomiju, do razmjera postavljanja uvjeta nacionalnim vladama.“ (Sim, 2006: 120). Monopoliziranje ekonomije od strane velikih korporacija označava situaciju u kojoj nekoliko velikih igrača kontrolira i dominira na tržištu određene industrije ili

sektora. Ova pojava može imati negativne posljedice na tržišnu konkurenčiju, potrošače i širu ekonomiju. Velike korporacije mogu steći značajan tržišni udio ili potpunu kontrolu nad određenom industrijom. To im omogućava postavljanje visokih cijena, ograničavanje izbora za potrošače i otežavanje ulaska novih konkurenata na tržište. Dakle, na taj način dolazi do ograničene konkurenčije gdje monopolji ili oligopoli smanjuju konkurenčiju na tržištu. Nedostatak konkurenčije može dovesti do manje inovacija, niže kvalitete proizvoda ili usluga, te sporog tehnološkog napretka. Zbog velike tržišne moći megakorporacije s monopolističkim položajem mogu zloupotrebljavati svoju tržišnu moć kako bi ostvarile veću dobit. To uključuje postavljanje nepoštenih uvjeta poslovanja, izbjegavanje poreza, izrabljivanje dobavljača ili potrošača te stvaranje barijera za nove konkurente. Takvo sebično ponašanje megakorporacija može imati šire negativne posljedice na ekonomiju. Nedostatak konkurenčije može usporiti inovacije, smanjiti produktivnost i potencijalno dovesti do gubitka radnih mesta. Osim toga, monopolizacija može narušiti ravnotežu snaga u ekonomiji i dovesti do nejednakosti u raspodjeli bogatstva. „Ekonomsko samoispunjavanje samo je sablast iza tog plana, za sobom vukući nestabilnost i nesigurnost. Prvooptuženi je svakako sve agresivniji američki model kapitalizma koji onemogućuje dovršenje i ostvarenje bilo kojem od, u Evropi omiljenih, socijaldemokratskih modela. Onaj prvi posljednjih godina sve snažnije davi onog drugog dok sve više europskih vlada – lijevih jednako kao i desnih – prihvaćaju program deregulacije svojih, do tada, čvrsto nadziranih ekonomskih sustava. Britanija je bila glavna predvodnica tog pokreta, njezine vlade u slijedu – i konzervativne i laburističke – pokazivale gotovo bezgranično povjerenje u vrline privatizacije.“(Sim, 2006:122,123). U fundamentalističkoj tržišnoj državi, privatizacija bi se obično promovirala kao način da se poveća uloga tržišta u privredi. To bi moglo rezultirati prodajom ili prenošenjem javnih dobara i usluga u privatno vlasništvo, kao i smanjenjem intervencije države u ekonomiji i privredi. Takav sistem vođenja države često zagovara liberalizaciju i deregulaciju tržišta pod izgovorom kako bi se potaknula konkurenčija i efikasnost. Stoga bi privatizacija mogla biti popraćena smanjenjem regulatornih ograničenja i pravila koja su bila primjenjivana na javna poduzeća. Fundamentalistička tržišna država obično vjeruje da će privatizacija dovesti do veće efikasnosti u pružanju dobara i usluga. Pritom se očekuje da će privatni sektor iskoristiti tržišne sile kako bi poboljšao kvalitetu, povećao konkurenčiju, smanjio troškove i poboljšao inovacije. Privatizacija u neoliberalnoj državi fundamentalnog karaktera zasnovanoj na slobodnom tržištu može imati socijalne implikacije, posebno ako se ne provodi pravilno ili bez odgovarajućeg nadzora. Može doći do gubitka radnih mesta, povećanja cijena

usluga za potrošače i smanjenja pristupa određenim javnim dobrima. Zbog toga je važno osigurati da privatizacija bude praćena socijalnom zaštitom i mehanizmima nadzora kako bi se ublažili negativni učinci na ranjive skupine. Ali to nije moguće u koliko je država deregulirana, a njeni zakoni svedeni na puka tekuća rješavanja društvenih potreba. Zbog svega navedenog u takvoj vrsti nekontrolisane neoliberalne anarhije može doći do koncentracije ekonomske moći u rukama nekoliko velikih privatnih megakorporacija. Ovo može stvoriti izazove u pogledu monopolističkog ponašanja, nedostatka konkurenčije i ograničavanja izbora potrošača. Stoga je potrebno osigurati regulatorni okvir koji sprečava zloupotrebu moći i osigurava zdravu konkurenčiju.

4.2 Privatizacija, deregulacija i tržišni fundamentalizam

Privatizacija je proces kojim se prenose vlasnička prava i kontrola nad državnim ili javnim preduzećima na privatne subjekte, kao što su pojedinci, korporacije ili investitori. Ovaj proces se obično sprovodi prodajom dionica ili imovine javnih preduzeća na tržištu. Cilj privatizacije je uključivanje privatnog sektora u ekonomiju radi poboljšanja efikasnosti, produktivnosti i konkurenčije. Moderni anarhisti apologize ekonomsku filozofiju koja zagovara dominantnu ulogu tržišta u organizaciji i upravljanju ekonomijom. U tržišnoj državi, privatni sektor ima ključnu ulogu u obavljanju ekonomskih aktivnosti, dok se uloga države smanjuje na pružanje osnovne infrastrukture, uspostavljanje pravila igre i regulaciju tržišta kako bi se održala poštена konkurenčija. Međutim, u praksi to i ne izgleda baš tako. Krupni kapital je u potpunosti preuzeo primat i na taj način postavlja pravila igre i regulira tržište na način da u prvi red zastupa svoje partikularne interese. Privatizacija je često povezana s konceptom tržišne države, jer se očekuje da privatni sektor, koji je podložan tržišnim silama ponude i potražnje, efikasnije upravlja preduzećima u odnosu na državnu upravu. Tržišna država teži stvaranju povoljnog okruženja za poslovanje, podsticanje konkurenčije i inovacija, te osiguravanje efikasnosti u privredi. Podržavaoci privatizacije i tržišne države tvrde da će ovi pristupi dovesti do ekonomskog rasta, povećanja investicija, otvaranja novih radnih mesta i veće efikasnosti u upravljanju resursima. Međutim, očigledno je da privatizacija može dovesti do gubitka kontrole nad strateškim sektorima, kompanijama od javnog interesa, povećanja nejednakosti, monopolističkog ponašanja

i smanjenja pristupa uslugama za siromašne slojeve društva. Postoje različite strategije i modeli privatizacije, kao i različite verzije tržišne države koje se primjenjuju u praksi, ovisno o političkim, ekonomskim i društvenim okolnostima svake zemlje. Na primjeru Sjedinjenih Američkih Državama možemo jasno prepoznati koje su to negativnosti koje za sobom nosi neoliberalna dogma otvorenog tržišta. Ali i tendencija ka vladavinom manjine nad većinom koja nije dominatna samo u modernim političkim okolnostima u čijim zahtjevima su najglasniji savremeni anarhisti. „Nastankom modernih nacionalnih država u 16. vijeku nastala je i velika vlast, kako bi se centralizovao poreski sistem i tako obezbijedila sredstva da se subvencionisu nove svjetske trgovinske kompanije, poput Holandske Istočnoindijske kompanije i Britanske Istočnoindijske kompanije. Obje ove kompanije su već 1600. godine obezbijedile monopol na pljačku širom svijeta, na trgovinu robom i živim bićima, kako bi u svoju zemlju vraćale čitava bogatstva.“ (Zin, 2004:60). Dakle, možemo zaključiti da postoji jasan kontinuitet pritiska na državni aparat kako bi zaštitio interes velikog privatnog kapitala. „Nove nacionalne države su sada morale da unapređuju vojsku i mornaricu radi zaštite pomorske trgovine (posebno trgovine robljem) ovih moćnih kompanija, radi osvajanja novih dijelova svijeta i nasilnog otimanja zemljišta od domaćeg stanovništva u cilju naseljavanja i trgovine. Država je koristila svoju moć za uklanjanje inostrane konkurenциje i gušenje pobuna kako kod kuće, tako i u inostranstvu. Potrebna je bila „velika vlast“ radi zaštite klasnih interesa trgovaca i velikoposjednika.“ (Zin, 2004:60). U modernim političkim okolnostima gdje dominira anarhistička-neoliberalna dogma način na koji vlast štiti megakapital ostao je isti, međutim u jednom prefinjenom liberalno-demokratskom ruhu koji za cilj ima „demokratizirati svijet i učiniti svakog pojedinca slobodnim“. U takvim okolnostima moderni anarhisti imaju prostor kako bi ostvarili svoje ciljeve i zahtjeve da kroz privatizaciju što više dereguliraju državu i na taj način pogoduju tržišnom fundamentalizmu. Dok globalizacija uzima sve veći zamah takve savremene političke okolnosti najviše koriste multinacionalne korporacije. „Brojni su i raznovrsni aspekti globalizacije, a odražavaju se na svim poljima života i djelovanja suvremenog čovjeka. Prvi i jedan od najvažnijih aspekata globalizacije jest ekonomski aspekt. Globalne kompanije utječu na tok svjetskih ekonomskih procesa i mnoge od njih, iz sasvim jednostavnog razloga da obavljaju svoj posao i ostvaruju dobit, integriraju planet. Multinacionalne kompanije uključuju u svoje poslovanje milijune ljudi širom svijeta koji su međusobno povezani usprkos velikim udaljenostima. One nadziru planetarne resurse, kapital i tehnologiju. Na taj se način širi ekonomija bez granica i posluje se kao da nema ekonomskih i političkih barijera.“ (Lončar,

2005:95). Međutim, globalizacija može dovesti do gubitka suvereniteta država, jer se moć i odlučivanje sve više prenose na međunarodne organizacije, kao što su Svjetska trgovinska organizacija ili Međunarodni monetarni fond. Ove organizacije postavljaju pravila igre u međunarodnom trgovinskom sistemu i mogu nametati određene politike državama, ograničavajući njihovu sposobnost donošenja odluka u skladu s vlastitim interesima. Slobodno tržište može imati negativan utjecaj na domaću industriju, posebno na manje razvijenim državama. Kada se tržište otvoriti za međunarodnu konkureniju, domaći proizvođači mogu se suočiti s teškom konkurencijom multinacionalnih kompanija koje imaju veće resurse, jeftiniju radnu snagu ili veće tehnološke prednosti. To može dovesti do gašenja domaćih kompanija ili kompanija od javnog interesa i gubitka radnih mesta. Jedna od ključnih negativnih karakteristika globalizacije jeste ta da može pridonijeti rastu nejednakosti unutar država. Iako globalizacija može potaknuti ekonomski rast, taj rast često nije ravnomjerno raspodijeljen. Koristi se često koncentriraju u većim gradovima i kod većih korporacija, dok se siromašniji dijelovi stanovništva i ruralna područja mogu suočiti s poteškoćama u pristupu tržištu i ekonomskim prilikama. To može produbiti jaz između bogatih i siromašnih, što može izazvati društvene tenzije i nestabilnost. U modernim političkim okolnostima neoliberalne anarhije I težnje za što većom moći I dominaciju globalizacija i slobodno tržište mogu imati štetne posljedice po okoliš. Kako se trgovina i proizvodnja šire na globalnoj razini, povećava se i potrošnja prirodnih resursa, što može imati negativne posljedice po okoliš. Industrije mogu ignorirati okolišne standarde ili premjestiti svoje proizvodne kapacitete u zemlje s manje strožim regulacijama, što dovodi do onečišćenja okoliša i degradacije prirodnih ekosistema. Društvena fleksibilnost i deregulacija slabe položaj društva i pojedinca što u uslovima neoliberalne anarhije može dovesti do gubitka kulturnog identiteta država. U tom kontekstu možemo postaviti tezu Džordža Orvela koji je napisao: "Ko kontroliše prošlost, kontroliše I budućnost. A ko drži pod kontrolom sadašnjost, kontroliše i prošlost". Globalizacija je proces koji podrazumijeva povezivanje i integraciju različitih društava i kultura širom svijeta. Iako globalizacija ima brojne pozitivne aspekte, kao što su ekomska razmjena, tehnološki napredak i međunarodna saradnja, isto tako može dovesti i do gubitka kulturne raznolikosti i identiteta. Jedan od načina na koji globalizacija može uticati na gubitak kulturnog identiteta jeste kroz širenje dominantnih globalnih kultura. Dominantne zapadne kulture, kao što su američka kultura i holivudski filmovi, često imaju snažan uticaj na druge kulture i mogu potisnuti lokalne tradicije, jezik i običaje. Komercijalizacija kulture takođe može dovesti do uniformnosti, gdje se lokalne kulturne izraze zamenjuje globalno popularnom

kulturom. Brzi razvoj informacionih tehnologija i masovnih medija, koji omogućavaju širenje ideja, informacija i sadržaja širom svijeta. To može dovesti do homogenizacije kulturnih izraza, jer se dominantni mediji često fokusiraju na globalno prepoznatljive sadržaje koji imaju šиру apelaciju, dok se lokalni kulturni sadržaji marginalizuju ili zanemaruju. Na takav način masovni mediji imaju monopol nad "istinom", jer preko svojih nadominantnijih medija plasiraju informacije koje su u tom momentu značajne za određenu skupinu ili interesnu grupu pojedinaca. "Tehnike "proizvodnje pristanka" su se najsavršenije iskristalizirale u SAD-u, najrazvijenijoj kapitalističkoj demokraciji. Tu je službeni diskurs obilježen traganjem za najefikasnijim vidom kontrole i neutraliziranjem "partikularnih interesa". Tako je Trilateralna komisija, savez liberalnih elita Europe, Japana i SAD-a, suočena s "krizom demokracije" do koje je došlo uslijed "demokratskog izgreda" i neumjerene demokracije u nemirnim 1960-ima, ponudila program za jednu "umjerenu demokraciju", u kojoj bi, u potpunosti u ciničnom duhu takove demokratske kulture, nekoliko korporacija kontroliralo sustav informacija, štiteći, naravno, stanovništvo od demokratskog dogmatizma." (Chomsky, 1994:5). Uloga masovnih medija je ključna u društvu jer oblikuju našu percepciju svijeta i utječu na našu svakodnevnu stvarnost. Masovni mediji obavljaju mnoge funkcije, uključujući informiranje, educiranje, zabavu i oblikovanje javnog mnijenja. Kada su mediji nepristrani i slobodni od vanjskih utjecaja, mogu igrati važnu ulogu u održavanju demokracije i pružanju informacija koje su ključne za sudjelovanje građana u javnom životu. Međutim, postoji i problem pogodovanja određenim interesnim grupama u medijima. Ovo može proizaći iz različitih faktora, kao što su politički pritisci, komercijalni interesi ili ideološke pristranosti. Kada mediji favoriziraju određene interesne grupe, postoji opasnost da se informacije iskrivljuju ili da se izostavlja važan kontekst kako bi se podržale određene agende ili interesi. Medijska kuća može imati političke preferencije ili biti pod utjecajem određene političke stranke ili vladajuće elite. To može rezultirati pristranim izvještavanjem ili nedostatkom kritičkog promišljanja o političkim akterima ili politikama. Velike korporacije često imaju ogroman utjecaj na medije putem oglašavanja ili vlasničkih struktura. To može dovesti do autocenzure ili izostavljanja izvještavanja o temama koje bi mogle štetiti poslovnim interesima tih korporacija. Pogodovanje interesnim grupama u medijima predstavlja ozbiljan problem za objektivnost, raznolikost i nepristranost izvještavanja. Otežava se građanima da donose informirane odluke i dovodi do smanjenja povjerenja u medije. Jedna od ključnih karakteristika modernih anarhista i neoliberalne dogme jesu mediji koji se koriste za promoviranje određenih interesa ili ideologija, zbog toga javnost ne dobije objektivnu i uravnoteženu informaciju. Ovakva vrsta pogodovanja

može rezultirati pristranim izvještavanjem, cenzurom ili iskrivljenjem činjenica radi promoviranja određenih agenda. "Stvarni masovni mediji žele odvratiti pozornost ljudi. Neka rade nešto drugo, ali neka nam (vodećim ljudima) ne smetaju. Neka se zabavljaju uz profesionalne sportove, na primjer. Neka svako postane zaluđen profesionalnim sportovima, seks skandalima ili poznatim osobama i njihovim problemima, ili nečim sličnim. Bilo čime, samo da nije ozbiljno. Naravno, ozbiljne stvari su za glavne dečke. "Mi" se brinemo o tome." (Chomsky, 1994:9). Vlasnici medija često imaju svoje interese i politička uvjerenja koja mogu utjecati na način izvještavanja. Ako su vlasnici medija povezani s određenom interesnom grupom, postoji mogućnost da će medij pristrano izvještavati ili favorizirati tu grupu. Ovisnost medija o oglašavanju može dovesti do pritiska da se izvještava na način koji je u skladu s interesima oglasača. Ako određena interesna grupa troši velike svote novca na oglašavanje u određenom mediju, postoji mogućnost da će taj medij izbjegavati kritički osvrt tu grupu ili objavljivati informacije koje bi moglo negativno utjecati na njihovu reputaciju. Jako je važna moć oblikovanja javnog mišljenja. Kroz odabir vijesti, način prezentacije i upotrebu senzacionalizma, mediji mogu manipulirati percepcijom javnosti o određenim temama ili događajima. To može biti posebno problematično ako se koristi s ciljem pogodovanja određenim interesnim grupama ili političkim stranama. "Demokratska društva ne mogu tako djelovati jer država ne može kontrolirati ponašanje koristeći silu. Može do neke granice, ali su mogućnosti kontroliranja silom ograničene. Zato mora kontrolirati vaše misli. Da ponovim, teoretičari demokracije shvaćaju ovo već pedeset ili šezdeset godina i vrlo su jasni. Ako se čuje glas naroda, bolje kontroliraj što glas govori, to jest kontroliraj što ljudi misle. Metoda koju spominje Otero je jedna od najvažnijih metoda. Jedan način kontrole ljudskih misli je stvaranje iluzije o vođenju diskusije, ali treba osigurati da ta diskusija ostane unutar određenih granica. To jest, moramo osigurati da obje strane u debati usvoje određene pretpostavke koje su, u biti, propagandni sustav. Sve dok obje strane prihvaćaju propagandni sustav, možemo voditi debate." (Chomsky, 1994:37). Dolazimo do zaključka da su mediji glavno i osnovno oružje modernih anarchista u pokušaju uspostave sveopšteg odobravanje njihovih političkih ciljeva. Ako ne odobravanja, onda barem anesteziranja javnosti da ne bude kritična, dok se zahtjevi ispune i odobre postepenim prihvatanjem kao nečega što je "moralo" biti. "U izvješćima, uvodnicima i člancima koji bi trebali odražavati raznolikost mišljenja, predanost toj poziciji je bila skoro absolutna. Pogledajte, recimo, članke u New York Timesu i Washington Postu, kao što sam ja učinio kada su debate bile u tijeku, i vidjet ćete skoro absolutno slaganje sa stavom da sandiniste treba svrgnuti i kako taj cilj postići debatom. Takvu

uniformnost nalazimo u totalitarnoj državi, a ista je stvar sa svim ostalim problemima na koje sam se usredoočio.” (Chomsky, 1994:51). Postoji veoma velika sličnost između totalitarnih i neoliberalnih režima koje zagovaraju moderni anarhisti. I jedni i drugi žele kontrolirati društvo, žele imati monopol nad društvom, informacijama, inovacijama, kulturom, politikom. Kod prvih je država snažna i njeni aparati prisile imaju dominantnu ulogu i pod kontrolom su određene klike koja u tom trenutku vlada u toj zemlji. Međutim, kod drugih je država u potpunosti deregulirana, ona je samo okvir kroz koji djeluju snažne megakorporacije i krupni kapital, ali u osnovi želja za kontrolom svakog segmenta društva je identična. Iako više nema primat, posebno u donošenju ključnih odluka koje je odnose na ekonomiju, a samim tim su u velikoj mjeri važne za društvenu zajednicu, ona će kapacitetu kakav sada posjeduje ipak, “...i dalje postojati, po načelu imobilnosti ili zato što je potrebna, što je, možda, isto. Ali ona će izgubiti svoj istaknuti središnji položaj i postati jednom od političkih tvorevina, s ograničenim i, nipošto, jednoznačnim funkcijama: mnoge su takozvane suverene funkcije već privatizirane, druge će ih slijediti. Možda će tržištu predate čak i koordinaciju različitih političkih aktera, koju bi joj se još uvijek rado pripisalo. Budući će politički poredak biti decentralistički i pluralan. To bi moglo, u najpovoljnijem slučaju, značiti da država više neće biti tutor građanima, nego da će oni opet dobiti demokratsko suodlučivanje o onome što ih se neposredno tiče” (Reinhard, 2002:24). Možemo doći do zaključka da je u modernom političkom dobu koje je dominantno naslonjeno na liberalni diskurs zapadnih civilizacija, država izgubila primat i u većini slučajeva ostala samo ovir unutar kojeg odluke donose i imaju dominantnu ulogu razne megakorporacije i njihovi vlasnici. Moderni anarhisti sa oduševljenjem posmatraju državu koja više nema snagu da se odupre i stavi pod kontrolu svoju ekonomiju, zakone, medije, pa čak i političke procese. “No, na djelu je planetarna panvladavina korporacija: nije to oblik vlasti koji egzistira samo unutar nacija - država, jer korporacijska vlast funkcionira - čak je to prostor na kojem se njena vlastodržačka moć nezasito hrani i gdje ona može da se u svojim gorostasnim dimenzijama potvrdi i demonstrira - i na razini svjetskog poretku država. A na toj razini to je vlast koja, podređujući sebi cijele narode i države - i to tako što suštinski ograničava njihovu slobodu, nezavisnost i suverenitet - neprestano destabilizira i razara međunarodni pravni poredak.” (Zgodić, 2009:245). Vladavina korporacija se odnosi na situaciju u kojoj korporacije imaju preveliki uticaj na politički sistem i državne institucije. Ovo se može dogoditi na različite načine, kao što su finansijska podrška političkim kampanjama, lobiranje za zakone koji služe njihovim interesima, zapošljavanje bivših političara u visokim položajima u korporacijama i slično. U takvoj situaciji,

korporacije mogu imati presudan uticaj na donošenje odluka o politici, zakonodavstvu i regulativama koje oblikuju društvo, "... stječu dosad nezabilježenu moć. U ovom trenutku od stotinu najvećih gospodarskih subjekata, više od polovice njih nisu države - već su korporacije. Cijela koncepcija države - nacije, postaje upitnom." (Goodman, 2006: 351). Međutim, postoji velika osasnost vladavine korporacija, njihova moć i pohlepa moge dovesti do izopačenja demokratskog procesa, jer se odluke donose više u korist interesa korporacija nego u korist šireg društva. Ovaj uticaj korporacija može dovesti do nejednakosti, nedovoljne zaštite životne sredine, siromaštva, monopola nad javnim resursima, iskorišćavanja radne snage i drugih negativnih posledica. "U svom najmoćnijem obliku, korporacija se više ne opisuje samo preko ekonomskih mjerila, kao što su prisutnost na tržištu i profitabilnost. Značenje ekonomije je prošireno i uključuje elemente eksploracije koji su do sada bili 'izvan' ostvarivanja profita. Kapitalizam se transformisao; od sistema djelatnosti koji se mogu analizovati ekonomskim kategorijama, postao je sistem koji usvaja političke karakteristike i kvalitete nove ustavne mešavine lišene demokratskog sadržaja." (Volin, 2007:741). Velike korporacije imaju tendenciju da velikim iznosima novca financiraju političke kampanje. To može dovesti do neravnoteže u političkom procesu jer korporacije koje pružaju veću finansijsku podršku mogu imati veći utjecaj na političke odluke i prioritete od drugih interesnih skupina ili građana. To može dovesti do kupovine političkog utjecaja i narušavanja načela jednakosti u demokratskom procesu. Imaju resurse i mogućnosti da zapošljavaju lobiste i usmjeravaju svoje interese prema političkim odlučivanjima. Kroz intenzivno lobiranje, korporacije mogu nastojati oblikovati zakone i propise u svoju korist, često na štetu cjelokupnog društva. "Korporokratija se promovira, instalira te reproducira i ideološkim sredstvima: njeni doktrinarni predstavnici razvijaju, publiciraju i populariziraju, prije svega, ideologiju partnerstva između države, društva i korporokratije u socijalnim, ekonomskim i političkim procesima i odnosima." (Zgodić, 2009:253). Najveći predstavnici i apologete uspostave takvog sistema jesu savremeni anarhisti. Privatizacija, deregulacija i nekontrolisani tržišni fundamentalizam slabi i potkopava državu, a ključni zahtjevi modernih anarhisti jesu da ona u konačnici i ne postoji.

5. Libertrijanski anarhizam, globalna politika i demokratija

Utjecaj modernih anarhista na političke tokove koji nisu koncentrisani konkretno na određeno područje ili državu već na globalnom nivou postaje sve veći i dominantniji. Kroz analizu citata i mnogih filozofskih tvrdnji obrazlaganih u ovom magistarskom radu odredili smo se ka tome da su često zaključci usmjereni ka kritici savremenog anarhističkog djelovanja koje može ili je već opasno po globalne ekonomске, političke, društvene odnose u modernom demokratskom svijetu. Zbog toga, već možemo govoriti o tome da se savremena država transformira u jednu vrstu postsuverene države. „Nije, zapravo, pod presijom globalizacijskih procesa došao kraj država, država ne završava, ona sa svojim svrhama ima svoju sadašnjost i svoju budoćnost, a djelatna i efektivna politika nije se do kraja, nepovratno, iselila iz svijeta država u planetarni svijet naddržavnih entiteta – transnacionalnih izvorišta moći.“ (Zgodić, 2014:330). planetarni svijet naddržavnih entiteta okovan je tržišnim fundamentalističkim zahtjevima ekonomskih moćnika čiji zahtjevi nisu u službi jačanja državnih kapaciteta već njihovo slabljenje i razaranje svake prekreke koja se postavi pred njihovim često i nemoralnim zahtjevima za što većom dobiti

i dominacijom. Takva fundamentalni talas ostavlja državu i njene demokratske institucije na marginama, država postaje sve više samo okvir kroz koji se djeluju veliki korporacijski magnati. „Na međunarodnoj razini korporokratija uspostavlja svoju vladavinu na različite načine, a oni sami, u našim uvidima, ulaze i u samo pojmovno određenje ovog oblika vlasti. Upravo se u međunarodnom kontekstu demonstrira zastrašujuća moć i vlast korporokratije. Svoju planentarno vladavinsku dominaciju nad državama korporacije oblikuju i ozbiljuju, prije svega, osloncem na svjetske finansijske centre moći - na Svjetsku banku, Međunarodni monetarni fond i Svjetsku trgovinsku organizaciju. Korporacijski kapital uvećava svoju moć, dakle, kroz ove i slične regionalne međunarodne finansijske institucije.” (Zgodić, 2009: 254). Takve institucije su postale sužanj pomoću kojeg megakapitalisti uspostavljaju kontrolu nad državama i njihovim ekonomskim sistemom. Samim tim imaju veliki utjecaj na društvo njihovu kulturu i razmišljanje.

Također, negativivan utjecaj na demokratiju i njene vrijednosti možemo primijetiti na razne načine i u više segmenata. Velike korporacije s огромним finansijskim resursima imaju sposobnost finansiranja političkih kampanja i lobiranja. To može dovesti do neravnoteže u političkom procesu, gdje korporacije mogu kupiti političke usluge ili pristup donositeljima odluka, čime se narušava ravnoteža moći između korporacija i građana. Korpokratija može dovesti do toga da korporacije imaju preveliki utjecaj na donošenje regulacija i zakona koji se odnose na njihove industrije, privredu i ekomske tokove. Ovo može rezultirati slabljenjem ili izbjegavanjem strogih regulativa koje bi bile u interesu javnosti kao što su zaštita domaće proizvodnje jedne države, sigurnost proizvoda ili radničkih prava, crpljenje prirodnih resursa jedne zemlje bez mogućnosti njenog odgovora i zabrane na taj način može doći i do potpunog uništenja okoliša i uslova za život građana. Velike korporacije često imaju tendenciju da stvaraju monopol ili oligopol na tržištu, što ograničava konkurenčiju. To može rezultirati manjim izborom za potrošače, višim cijenama proizvoda i usluga te smanjenjem inovacija. Također, korporacije s prevelikim utjecajem mogu imati moć da oblikuju politiku i javno mnjenje u skladu s njihovim interesima kroz dominaciju nad velikim medijskim kućama i platformama. To može dovesti do medijske koncentracije, ograničavanja pluralizma i raznolikosti mišljenja te manipulacije informacijama u korist korporativnih interesa. Ovo može narušiti slobodu medija i otežati javnosti pristup istinitim, objektivnim informacijama. Ti faktori mogu dovesti do smanjenja demokratskog utjecaja građana i političke participacije te narušavanja načela ravnopravnosti i pravednosti u demokratskom procesu. “Uz odlučujuću, neprikosnoveno suverenu asistenciju planetarnih finansijskih institucija korporokratija uspijeva da svoju vladavinsku poziciju osigura

tako što izmiče moći država ignorirajući njihove tradicionalne suverenske ovlasti. Ona vlada tako što svojom moći minimizira ili, pak, do kraja ugrožava autonomiju država, u svojoj politici ne ovisi od stavova država na čijem tlu djeluju, niti pokazuje lojalnost spram tih država, državne vlasti su, zapravo, nemoćne spram dominacije svjetske korporokratije.” (Zgodić, 2009:255). Međutim takav način uspostave korporacijske vladavine ne bi bio moguć da su demokratske institucije bile snažne i odlučne u zaštiti svojih građana i zemlje, od ekonomске dominacije i podjarmljivanja. Zanimljivo je da se i velike moćne demokratske države nisu uspjele oduprijeti globalnom korporatskom ekspanzionizmu. “Uz devalvaciju njihova suvereniteta, korporokratija u stranim državama uspostavlja svoju vladavinu i uz asistenciju samih vlasti tih država primjenjujući - uz njihovu blagonaklност i neposrednu participaciju - različite metode represije, prije svega, prema radnicima. Onaj korporativski nagon grabežljivca i bezdušnog eksplotatora do kraja dehumanizira radništvo.” (Zgodić, 2009:255). Radnici su ponovno nakon stoljeća borbe da ostvare prava i zakone koji ih štite, koji štite njihovo dostojanstvo došli u poziciju da se na njih gleda kao na radnu snagu koja nema pravo glasa. Čije dostoјantvo nije važnije od što većeg bogaćenja modernih eksplotatora. Takav način korporativnog djelovanja je koncentrisan na eksplotaciju mlade radne snage koja je primorana pristati i na najnehumanije ulove rada kako bi imali bilo kakav posao i mogli priuštiti najosnovije stvari za život.

U svijetu naprednih tehnologija i golbalnih tokova u kojima se informacije širom svijeta jako brzo šire. Većina ugroženih kategorija radnika nakon saznanja da u nekoj zemlji koja ja i hiljadama kilometara daleko od njihove, odlučuje se za migraciju i put za pronalazak boljih uslova za život. Na taj način natalitet zemlje koja je ekonomski okupirana od strane korporacijskih eksplotatora naglo pada, takve zemlje ostaju bez budućnosti. Pretežno su to slobodne ravijene države bez uspostavljenih zakona i jakog državnog aparata, države u demokratskoj tranziciji. Proces tranzicije obično se odnosi na političke, ekonomске i društvene promjene koje se dešavaju u zemljama koje prelaze sa socijalističkog ili planskog ekonomskog sistema na tržišnu privredu. Ove promene često podrazumevaju privatizaciju državnih preduzeća, liberalizaciju tržišta, smanjenje državne regulative i otvaranje prema stranom investiranju. Takve prilike koriste velike korporacije koje imaju za cilj ostvariti što veći profit na području koje nema jake državne institucije koje mogu odgovoriti na destruktivnu ulogu korporacija. U takvim situacijama, obespravljeni radnici često postaju žrtve eksplotacije. Privatizacija može dovesti do gubitka radnih mesta, smanjenja plata i otpuštanja radnika bez adekvatne socijalne zaštite.

Povećanje konkurenčije na tržištu rada često dovodi do smanjenja radničkih prava, slabije zaštite sindikata i ograničavanja prava na kolektivno pregovaranje.

Nedostatak socijalne zaštite u zemljama u tranziciji također predstavlja veliki izazov za obespravljene radnike. Smanjenje uloge države u obezbjeđivanju socijalnih usluga može rezultirati nedostatkom zdravstvene zaštite, obrazovanja, stanovanja i penzijskih beneficija za radnike. Takva politička i ekonomска destrukcija jedne zemlje dovodi do njenog urušavanja i nekada bezpovratnog gubitka velikog broja stanovništva.

Demokratija ima sve manje odgovara na destruktivnu političku ulogu libertarijanskih anarchista. U modernim političkim okolnostima postoji mnogo faktora koji mogu utjecati na opstojnost demokratije i njenih ključnih načela. S razvojem tehnologije i društvenih medija, dezinformacije su postale široko rasprostranjene. Lažne vijesti, manipulacija informacijama i propagandne kampanje mogu značajno utjecati na javno mnjenje i odluke građana. To može dovesti do narušavanja demokratskog procesa, jer građani donose odluke na temelju netačnih ili nepotpunih informacija. U mnogim zemljama bilježimo povećanu političku polarizaciju i rast populizma. Ovo može dovesti do podjela u društvu, smanjenja kompromisa i razumijevanja među političkim stranama te slabljenja institucija, slabe institucije i urušavanje države jedan su od ključnih zahtjeva modernih anarchista.

Populistički lideri često koriste emocionalne poruke i obećanja koja mogu biti privlačna širem stanovništvu, ali ne vode nužno prema dugoročnim održivim rješenjima. Na taj način dolazi do produkcije koruptivnih lidera, koju su u službi krupnog kapitala, a ne samih građana. Korupcija predstavlja ozbiljan problem za demokratiju. Kada korumpirani političari ili službenici zloupotrebljavaju svoju moć i resurse za ličnu korist, to podriva povjerenje građana u političke institucije. Korupcija može ograničiti transparentnost, odgovornost i pravednost u političkom procesu te dovesti do neravnoteže moći i nejednakih prilika za građane. Takva politička klima najviše pogoduje megakapitalistima koji bez bilo kakve empatije razaraju države i društva, a neoliberalizam postaje ključna dogma koju zagovaraju. "Neoliberalizam je osvajačko oružje. On navješćuje ekonomski fatalizam protiv kojega se svi otpori čine uzaludnim. Neoliberalizam je sličan sidi: uništava imunološki sustav svojih žrtava" (Pierre Bourdieu, Der Spiegel, br. 29/2001). U nekim zemljama, demokratske vrijednosti i građanske slobode su u velikoj mjeri ograničene. To može uključivati ograničavanje slobode medija, slobode izražavanja, okupljanja i udruživanja. Kada se ograniče ove slobode, to može dovesti do suzbijanja kritičkog razmišljanja, gušenja

političke opozicije i sužavanja prostora za javni dijalog i debatu. Nedovoljno sudjelovanje građana u političkom procesu također predstavlja izazov za demokratiju. Ako građani nemaju povjerenja u političke institucije ili smatraju da njihov glas neće čuti ili da ne može utjecati na promjene, onda dolazimo do zaključka da je demokratski proces oslabljen. Nedovoljno sudjelovanje može rezultirati nelegitimnim vladama koje nisu u stanju odražavati interes šireg društva, već partikularnih interesa, i interesa uskog kruga pojedinaca ili korporacija. "Moć svjetske oligarhije raste, ali i vlast – poredak moći protiv otpora drugih" (Kulić, 2004:122). Možemo doći do zaključka da postoji poredak koji svoju moć zasniva kontroli kapitala na globalnom nivou. "Nasilje nad svijetom raste, raste tlačenje, raste siromaštvo mnoštva (većine) na temelju arogancije androida i apostata. Globalizacija imperijalne sile i pretenzije da gospoda svijeta osvajaju ratište – tržište i bojište. U toj su funkciji krovne institucije i njihovi podanici IMF, IBRD, IFC, WTO itd. Organizirana otpora tom organiziranom nasilju, grabeži, nema." (Kulić, 2004:122). Međunarodne institucije su organizacije koje su osnovane kako bi promovisale međunarodnu saradnju i rješavale globalne probleme. Međutim, nije teško zaključiti da neke od tih institucija služe interesima krupnog kapitala, njihovi zahtjevi jasno ukazuju na činjenicu da su u službi megakapitala. Jedna od najpoznatijih međunarodnih institucija je Međunarodni monetarni fond (MMF). MMF je osnovan kako bi promovirao monetarnu saradnju među zemljama, olakšao međunarodnu trgovinu i osigurao finansijsku stabilnost. Ali u stvarnosti možemo primijetiti da MMF favorizira interes krupnih financijskih institucija i da njegove politike često koriste bogatima, dok siromašni trpe posljedice.

Slično tome, Svjetska banka je također pokazuje jasne znakove pristranosti prema krupnom kapitalu. Svjetska banka je osnovana s ciljem smanjenja siromaštva i podrške ekonomskom razvoju. Međutim, vidljivo je decenijama unazad da se njeni programi često koriste u korist velikih korporacija, posebno u pogledu infrastrukturnih projekata koji mogu imati negativne posljedice na lokalno stanovništvo i okoliš. Jedna od dominantnijih svjetskih organizacija, Svjetska trgovinska organizacija (WTO) koja je formirana zbog promocije slobodne trgovine u svijetu, sve više svoja pravila nastoji prilagoditi i uskladiti sa interesima multinacionalnih korporacija. „Gospodari svijeta – stvarni bogovi, nude mir preko WTO-trgovine, nude mnoštvu sve što proizvode ako mogu platiti. Okrutno na osnovi diktature kapitala, koja upokorava pojedinca, narod, svijet bez otpora, jer on nudi život (empatija), privlačnost za životom iz uvjerenja. Nema ljudskih prava s naslova slobode života bez trošenja života s kapitalom.“ (Kulić, 2004:123). Zbog toga su u svijetu sve češći nerazmuni ratovi koji počinju preko noći, odnose

nekada i milone života, a česte fraze koje su se koristile kao razlog ratova jeste domokratizacija određenog prostora. Na taj način demokratija u svijetu globalnih modernih političkih okolnosti postaje sinonim za „nužno zlo“, a najveći zagovornici takve demokratizacije jesu libertarijanski anarchisti. „Ratna psihoza širi se svijetom. Cilj je savremenih ratova nasilno osvajanje prostora i prisvajanje izvora i dobara kao ratnoga plijena. Preventivni ratovi u funkciji ostvarenja daljih ciljeva potvrđuju da se osiguravanjem prednosti ili prevlasti nad izvorima za potrebe sigurosti sebe, svoje države. Rat je čin organizirana i isplanirana nasilja spram nepočudnih pojedinaca, naroda i država, čin uklanjanja svih koji stanu na put gospodarima svijeta. Stvara se poredak moći za sve manji broj ljudi svijeta, protiv mnoštva, na konceptu viška zaposlenih i konceptu viška ljudi u svijetu. Imperijalistički ratovi mogu imati negativne posljedice po pogodene narode, uključujući gubitak neovisnosti, eksploataciju resursa, kulturnu asimilaciju, ljudska stradanja i socioekonomsku neravnotežu. Istovremeno, moćnici ili vođe koji su vodili te ratove ostvaruju političku i ekonomsku dobit. Moćnici ili elitne skupine mogu koristiti vojnu silu kao sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva, uključujući širenje svoje moći, kontrolu resursa ili dominaciju nad drugim narodima. Zbog takvih pojava u modernim političkim okolnostima, demokratija postaje ozbiljno oružje krupnog kapitala. Sve nedostatke koje ona ima zajedno sa libertarijanskim ideološkim postulatima koji dominiraju zapadnim dijelom svijeta nanose ozbiljnu štetu i degradiraju sve istinske vrijednosti koje demokratija i sam liberalizam posjeduju.

5.1. Libertarijansko-anarhistički pokret i globalizacija: namjere i izazovi

Ovakav pokret obično predstavlja protivljenje političkoj državi i zagovara zamjenu vlasti i prisile s dobrovoljnom saradnjom i samoorganizacijom. Libertarijansko-anarhistički pokret podržava decentralizaciju političke moći i zagovara zamjenu državnih institucija s lokalnim, horizontalnim i dobrovoljnim organizacijama. Oni se protive prisilnom oporezivanju i zagovaraju individualnu slobodu u ekonomskim pitanjima, vjerujući da bi slobodno tržiste i konkurencija bez državne intervencije proizveli najbolje rezultate. Postoji raznolikost unutar libertarijansko-anarhističkog pokreta, s različitim interpretacijama i naglascima na specifične aspekte politike i organizacije društva. Postoji raznolikost unutar libertarijansko-anarhističkog pokreta, s različitim interpretacijama i naglascima na specifične aspekte politike i organizacije društva.

Različite škole unutar pokreta uključuju; anarho-kapitalizam koji zagovara ideju odbacivanja i ukidanja države, sama država se posmatra kroz prizmu nasilnog ugnjetača spram individualnih

sposobnosti i suveniriteta, anarhokapitalisti zagovaraju slobodno tržište bez državnog nadzora. Pored toga, egoizam zagovara da svaka individua prevashodno treba misliti na sebe i treba gledati vlastite interese bez obzira kakve to poslijedice imalo po druge pa i po društvo u cjelini. Sam državni autoritet prema mišljenju anarchista nije povoljan po položaj pojedinca, zbog toga je država suvišna i prisilna, te ugrožava progresivnost i razvoj individue jedan je od osnovnih posutulata antitetatizma. Dok prirodni poredak preferira ideju koja je ima za cilj obezbijediti što veća prava ljudi uz odsustvo bilo kojeg vida ograničenja slobode. Svim navedenim pokretima zajednički sadržilac jeste što veća destrukcija države i težnja ka njenom postepenom ukidanju.

Namjera anarho-kapitalista jeste da bi slobodno tržište, s minimalnom ili nikavom regulacijom, pružilo najbolje rješenje za društvene i ekonomski probleme. Vjeruju da bi ljudi bili motivirani da slobodno sarađuju, sklapaju ugovore i ostvaruju razmjenu dobara i usluga bez prisile ili intervencije države. U anarho-kapitalističkom društvu, pravda, sigurnost i zaštita vlasništva bili bi osigurani privatnim organizacijama, poput osiguravateljskih društava i agencija za provedbu zakona, koje bi se natjecale na tržištu. Vjeruje se da bi tržišni mehanizmi i konkurenčija osigurali kvalitetne usluge i efikasno rješavanje sukoba. Međutim, postoji mnogo izazova sa kojima se susreće takav način funkciranja oslabljene države, odsustvo države dovodi do povećane nejednakosti, eksploracije radne snage, monopolizacije vlasti i nedostatka zaštite za one slabije ili ranjive u društvu. U odsustvu države koja regulira tržište, postoji mogućnost da se velike korporacije i bogati pojedinci udruže kako bi kontrolirali tržište i iskoristili slabije sudionike na tržištu. „Zapadne su civilizacije razorne, konfliktne, materijalističko-utilitarističke u svrhu zadovoljavanja ljudske pohlepe. Utilitaristički svjetonazor s utilitarističkom orijentacijom stimulira egocentrizam i antropocentrični sustav (digitalnu ekonomiju, prisvajanje i ubijanje na daljinu). Taj svjetonazor nije prihvatljiv za svijet. Paradigme te neoliberalne doktrine moraju ustupiti prostor novi paradigmama koje podupiru život na Zemlji s paradigmama nekonvencionalne znanosti koje su izbačene iz uporabe. U suprotnom model razvoja poput zapada vodi u proces autodigestije, samoprobave u smjeru uništenja zbog pohlepe. Opstanak i razvoj života traže holistički priskup opstanku i razvoju života na zemlji.“ (Kulić, 2004:138,139). Namjere libertarijanskih anarchista za potpunim krahom države i njenog mnopola nad upotrebom sile posebno u sferi ekonomije dovode do ozbiljnog narušavanja demokratskih i libertarijanskih temeljnih principa zbog kojih su kako demokratija kao sistem vladavine, a liberalizam kao najdominantnija ideja u zapadnom dijelu svijeta bili najdominantnije zastupljeni.

„Kada se sada, sužavajući vidokrug, spustimo sa nivoa globalnih diskursa - unutar kojih se, vidjeli smo, govori o sumraku, propasti ili supstancijaloj krizi evroatlantske civilizacije, uključivši i njenu liberalistički pojmljenu političku kulturu - na još uži teren - na teren stanja liberalnih demokratija – onda otkrivamo kako i ovdje figuriraju katastrofične vizije zbilje i budućnosti zapadnjačkih režima demokratske vlasti. Vidimo katastrofične slike evroatlantskog svijeta: na djelu je sumrak demokratije, najavljuje se daljnje propadanje pa, na koncu, i nestanak demokratije.“ (Zgodić, 2009:17). Velike korporacije i bogati pojedinci često imaju preveliki utjecaj na političke procese, posebno putem financiranja kampanja i lobiranja. To može dovesti do značajnog narušavanja načela jednakosti i predstavničke demokracije. Stabilna demokratija ne može postojati bez jakih demokratskih institucija, bez vladavine prava, bez zaštite temeljnih ljudskih prava. Politička participacija građana je neophodna kako bi demokratija bila stabila u jednoj državi. Međutim, zahtjevi anarchokapitalista ne korespodiraju sa jakim demokratiskim institucijama država, oni su zainteresovani za što labaviju zakonsku regulativu, manju političku participaciju građana, destrukciju prostora kako bi tržište bilo što otvorenije i nekontrolisano, a prirodni resursi udaljeni od državnog vlasništva.

Možemo doći do zaključka da su namjere libertarijanskih anarchista sebične i ne uvijevaju nadu da će tendencija uništenja države i društva usporiti, već da će se aktivirati sve veći zahtjevi za egoističnim ostvarivanjem partikularnih interesa, bez obzira na moguće posljedice. Nešto što je moralno postaje predmetom rasprave da li je to uopšte vrlina. „Poklonici kulta moralnog sivila ne čine filozofsku školu. Oni su tipičan proizvod nedostatka filozofskog mišljenja, intelektualnog bankrotstva koje je stvorilo iracionalizam u epistemologiji, moralni vakum u etici i mještovitu ekonomiju u politici. Mješovita ekonomija je nemoralni rat grupa za pritisak koje se ne drže nikakvih načela i vrijednosti, koje nemaju nikakav osjećaj za pravdu. Spolja posmatrano, taj rat djeluje kao igra kompromisa. Međutim, gola sila je oružje koje u njemu stvarno odlučuje. Do njega je doveo kult moralnog sivila, taj lažni moral za koji se ljudi danas panično hvataju pokušavajući da ovaj rat opravdaju.“ (Rand, 1964:101,102). Isključivo partikularni interesi dominiraju na globalnoj političkoj sceni, egoizam ima posebno mjesto i važnost kad govorimo o modernim anarchistima. Egoizam se odnosi na stav ili uvjerenje da je pojedinac najvažniji i da bi trebao biti usredotočen na vlastite interese i dobrobit, bez obzira na druge. Egoizam kao politička doktrina sugerira da bi politički sistem trebao biti organiziran kako bi se omogućila maksimalna sloboda i ostvarivanje interesa pojedinca, bez obzira na potencijalne negativne posljedice za druge. Međutim, većina političkih teorija, uključujući i libertarianizam, pridaje važnost i pravima

i slobodama pojedinca, ali ne zagovara isključivo egoizam kao jedan od važnijih temeljnih principa. U tim teorijama se priznaje važnost ravnoteže između individualnih prava i kolektivnih interesa te se promoviše ideja da je zajednica važna za opće dobro i stabilnost društva, dok sa druge strane, savremenim anarhizam preferira individualne interese koji mogu ozbiljno ugroziti samu demokratiju i često ustavni poredak. „Okomljujući se na liberalne vrijednosti, ponavljamajući zablude kapitalističke utopije, sadašnja antiglobalizacija ponavlja pogrešku socijalizma, koji je s buržoazijom dijelio isti produktivistički kredo te je, vjerujući kako ruši industrijsku ideologiju, proširio njezinu moć.“ (Bruckner, 2004:93). Često kritika neoliberalnog tržišnog fundamentalizma nailazi na nerazumjevanje širih narodnih masa iz razloga što još uvijek nema konkretnog prijedloga na koji način bi se mogao zamijeniti takav način funkcioniranja društva i ekonomije, da da obje strane budu zadovoljne i radnici-građani i velike korporacije i egoističnim namjerama za što većom akumulacijom kapitala. Poseban začin daju mediji koji su najčešće pod kontrolom velikih kapitalističkih kompanija te veoma vješto uspjevaju amortizovati svaki napad na neoliberalnu anarhističku dogmu, koja se po nekada ne razlikuje od totalitarnih režima u pokušaju kontrole mišljenja. „Ove razlike između demokratskih i totalitarnih sustava kontrole misli se približavaju. U stvari, čak i totalitarna država mora biti zabrinuta zbog stavova i shvaćanja javnosti, dok je u demokraciji politički aktivan segment društva, obrazovaniji i privilegirani, od najveće važnosti. To je očigledno u SAD-u gdje siromašni nemaju naviku izlaziti na izbole, a značajne forme političkog sudjelovanja - oblikovanja i formuliranja političkih programa, odabir kandidata, podrška potrebnim materijalom, edukacijski napor ili propaganda - su područje relativno malog broja privilegirane elite. Tri-četvrtine stanovništva može podržavati prestanak nuklearnog naoružavanja, i neki od njih mogu čak i znati da je to i službena sovjetska politika, no to ne utječe na politiku masovnog vladinog subvencioniranja industrije visoke tehnologije kroz državno-osigurano tržiste za naoružanje, budući da ne postoji ozbiljna alternativa u sustavu političke ekonomije.“ (Chmosky, 1994:30,31). Dakle, demokratija u modernom globaliziranom svijetu gdje se medijska propaganda može voditi na više kontinenata istovremeno iz istih razloga, jeste itekako ugrožena. Građani su ti koji odlučuju onako kako su najčešće medijski indoktrinirani. Dok manjinska elita, kontrolise sve bitne socio-ekonomske odnose najčešće putem medijske mašinerije sve je manje države i njene mogućnosti da zaštitи bilo koga, jer je i sama ugrožena.

Jedna od političkih ideologija savremenih anarhisti koja osporava ulogu i moć države je antietatizam koji se temelji na ideji da država ima tendenciju zloupotrebljavati vlast i

ograničavati slobodu pojedinaca. Oponiranje moći države obično proizlazi iz vjerovanja da bi ljudi trebali biti slobodni da žive svoje živote kako žele, bez nametanja prisile ili regulacije države. Takav anarhistički pokret može imati različite oblike i argumente o tome kako zamijeniti ili smanjiti ulogu države. Neki zagovaraju slobodno tržiste i minimalnu intervenciju države u ekonomiji, dok drugi zagovaraju alternativne oblike organizacije društva, poput samoorganiziranja, lokalne autonomije ili dobrovoljnih zajednica. Tako prihvачen politički diskurs može imati ozbiljne izazove jer potpuno odbacivanje države može dovesti do nedostatka zaštite i nestabilnosti društva. „Dekadencija demokratije događa se i kroz opšte propadanje smisla za prepoznavanje i apologiju onoga što se tradicionalno nazivalo javno dobro. Na tlu privatizacije cjelokupnog svijeta života javno dobro se rastvara u opštem komercijalizmu“ (Zgodić, 2009:19). U vremenu globalizacije javno dobra oslabljene države vrlo lako dolazi u ruke megakorporacija koje imaju za cilj obezvrijediti i iscrpiti što više resursa. „Globalizacija i hiperkapitalizam posljedica su i instrumenti vladajuće teorije neoliberalizma. Osnovna je ideja neoliberalizma odvojiti i ograničiti utjecaj državne politike od korporacijskog upravljanja, od nadnacionalnih ili transnacionalnih organizacija te ih podvrgnuti i instrumentalizirati ka ciljevima i interesima finansijskoga kapitala odvojena od realne ekonomije. Hiperkapitalizam je koncentrirani izraz i krajnji domet neoliberalističke doktrine, filozofije sustava i politike.“ (Kulić, 2004:172). Globalizacija može povećati ekonomsku nejednakost i poteškoće za radnike, posebno u zemljama u razvoju. Na koji način osigurati socijalna prava i prava radnika, te kako osigurati pristojne uvjete za život postaje izazov u kontekstu antietatističkog stava koji favorizira ograničenje uloge države.

Jedan od posnovnih principa noliberalne anarhističke dogme jeste i prirodni poredak koji u smislu neoliberalnih načela najčešće se odnosi na ideju da slobodno tržiste, bez prevelike intervencije države, predstavlja najprirodniji i najučinkovitiji način organizacije ekonomije. To podrazumijeva vjerovanje da će slobodno tržiste, kroz konkurenčiju i individualne slobode, dovesti do najboljih rezultata za društvo kao cjelinu. „Neoliberalizam je pokazao pravo lice od 1980, kada je ostvaren proces povećanja profita unatoč opadajućem prirastu. Povećanje profita više se ne ostvaruje jakim ekonomskim prirastom, nego povećanim udjelom u smanjenju prirastu i otpuštanjem radnika.“ (Kulić, 2004:173). Vidljivo je da neoliberalizam i njegovi principi nisu bez kontroverzi i kritika. Postoje argumenti koji ukazuju na to da slijepo slijedeće neoliberalnih načela može dovesti do nejednakosti, socijalne isključenosti, eksploracije radnika i degradacije okoliša. Osim toga, uloga države i javnog sektora u osiguravanju socijalne pravde i ravnoteže u

društvu je doživjela dekadenciju. Globalizacija je proces sve veće međuzavisnosti, integracije i povezanosti država, ekonomija, ljudi i kultura širom svijeta. U savremenom svijetu, globalizacija ima brojne karakteristike i utjecaje na različite aspekte društva. Možemo zaključiti da je dovela do povećanja međunarodne trgovine, slobode kretanja kapitala i integracije globalnih tržišta. To je omogućilo veću dostupnost proizvoda, veći izbor i povećanje konkurenčije. Međutim, globalizacija također može pridonijeti nejednakosti i neravnoteži u raspodjeli dobara, kao i povećanju moći transnacionalnih korporacija koje mogu biti opasnost po demokratsku državu i njene institucije. Razvoj informacione tehnologije i komunikacijskih sredstava omogućio je brzo i jednostavno dijeljenje informacija, ideja i znanja širom svijeta. To je rezultiralo povećanom povezanošću ljudi, pojednostavljenjem komunikacije i bržim protokom informacija, što je u velikoj mjeri rezultiralo intenzivnjom razmjrenom kultura, ideja, vrijednosti i običaja između različitih dijelova svijeta. To može dovesti do obogaćivanja kulture, ali također može izazvati strah od gubitka kulturnog identiteta ili homogenizacije kultura. Globalizacija je potaknula povećanje međunarodne migracije, jer ljudi putuju u potrazi za boljim ekonomskim prilikama, obrazovanjem ili sigurnošću. Migracija ima značajan utjecaj na kulturu, demografiju i društvenu dinamiku u zemljama širom svijeta.

Na kraju možemo zaključiti da libertarijansko-anarhistički pokret, koji kombinira ideje libertarianizma i anarhizma, suočava se s nekim specifičnim izazovima u kontekstu globalizacije. Moderni anarhisti zagovaraju minimalnu ili nikakvu državnu intervenciju. Međutim, globalizacija može dovesti do povećanja državne moći i međunarodnih organizacija koje reguliraju trgovinu, finansije i druge aspekte međunarodnih odnosa. „Tržišni se fundamentalizam može smatrati današnjom ekonomskom paradigmom. Čak i ako se ne primjenjuje u svojem najčistijem obliku potpuno nereguliranog tržišta, on je i dalje ideal na kojem većina zapadnih vlada temleji svoju ekonomsku politiku, a zasigurno je model koji primjenjuju Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka u svojim odnosima sa državama svijeta. Njegov utjecaj na globalnu politiku doslovno je nemjerljiv i, kako tvrde mnogi, najvećim dijelom negativan.“ (Sim, 2006:106). Izazov je kako se suprotstaviti takvoj intervenciji i očuvati autonomiju i slobodu pojedinaca i zajednica. Globalizacija je također dovela do rasta i koncentracije korporativne moći na globalnom nivou. Savremeni anarhistički pokreti često se zalaže za decentralizaciju i eliminaciju državnog utjecaja na društvo. Izazov je kako se nositi s velikim korporacijama koje mogu iskoristiti globalizacijske procese kako bi ostvarile svoje interesne na štetu pojedinaca i lokalnih zajednica. „Možemo također govoriti i o korporacijskom fundamentalizmu – temeljeći to na

prepostavci kako najveće svjetske korporacije (multinacionalne ili, kako ih se još naziva, transnacionalne) vjeruju da im je dano pravo monopolizirati globalnu ekonomiju, do razmjera postavljanja uvjeta nacionalnim vladama. Neki teoretičari tvrde kako postoji mogućnost da u takvom procesu nacionalna država postane zališna – što zagovornici takozvane, hiperglobalizacije, žele ostvariti što brže.“ (Sim, 2006:120). Anarhistički principi uključuju decentralizaciju i odlučivanje na lokalnoj razini. Globalizacija može predstavljati izazov za organiziranje i akciju na globalnoj razini, s obzirom na potrebu za koordinacijom i saradnjom među različitim zajednicama i pokretima. Izazov je kako se suprotstaviti globalnoj nepravdi i moći dok se istovremeno održava autonomija i decentralizacija. „Globalizacija jednako kao i religijski fundamentalizam, ne priznaje suparnike – žeji pozornu publiku, koja će njezine poruke prežvakati bez ikakvih smetnji.“ (Sim, 2006:120). Globalizacija može pogoršati socijalnu nejednakost jer otvara vrata za eksplataciju radne snage, degradaciju radnih uvjeta i razlike u ekonomskoj moći. Libertrijansko-anarhistički pokret ima izazov u pružanju rješenja za ove socijalne nejednakosti i osiguravanju pravednog i jednakog pristupa resursima u svijetu globalizacije. Također, ima značajan utjecaj na okoliš i održivost. Nedostatak regulacije i tržišnog nadzora može dovesti do degradacije okoliša i resursa.

Zagovornici modernih anarhističkih ideja moraju se nositi s tim izazovom kako bi pronašao ravnotežu između individualnih sloboda i očuvanja identiteta, to može implicirati ideju da globalizacija ima neku vrstu sveprožimajućeg utjecaja ili dominacije koji se nametne svim aspektima društva i kulture. To bi moglo značiti da globalizacija, svojim procesima i vrijednostima, može potisnuti lokalne identitete, tradicije i različitosti. Međutim, postoje brojni negativni aspekti globalnog utjecaja međupovezanosti, kao što su gubitak radnih mesta, kulturološka homogenizacija, nejednakosti i eksplatacija. „Politički sustavi temeljeni na naslijednim monarhijama, fašizmu i komunizmu redom su propali, ostavljajući sav prostor liberalnoj demokraciji“ (Sim, 2006:153). Globalizacija kao jedan od ključnih oslonaca liberalne demokratije, pogoduje i potiče dominantne snage, poput multinacionalnih korporacija ili moćnih država, te da te snage nameću svoje vrijednosti i interese drugim društvima. To je kompleksan i višeslojni proces s različitim utjecajima na različite aspekte društva. Savremeni anarhizam suočen je sa izazovom da su krupni kapital i najbogatiji moćnici umjesto država zauzeli primat, i kontroliraju sve aspekte života svakog pojedinca, te na indirektan način guše demokratiju i njene postulate kakve smo poznавали.

5.2. Građanska neposlušnost i demokratska politika: mogućnosti i kontradikcije

Građanska neposlušnost je oblik političkog aktivizma koji se temelji na svjesnom odbijanju da se posluša ili slijedi određeni zakon, pravilo ili autoritet zbog osnovanih moralnih ili političkih uvjerenja. Neoliberalizam, s druge strane, je političko-ekonomski doktrina koja zagovara slobodno tržište, minimalnu intervenciju države i individualnu slobodu. Moderni anarhizam seže i dalje od toga sa svojih zahtjevima za potpunim ukidanjem države iza čega mogu stajati razne mogućnosti uspostave potpune anarhije, destrukcije države i društva u cjelini. „Građanska neposlušnost je jedan od posebnih oblika civilne građanske participacije u javnim poslovima koja, u pravilu, ima retroaktivni politički karakter jer pretendira da mijenja već usvojenu zakonsku regulativu. Ovaj tip građanskog aktiviteta ima protestni karakter i motiviran je željom građanstva za socijalnim, ekonomskim i političkim promjenama.“ (Fejzić, 2017:93). Građanska neposlušnost može biti izražena kao protivljenje određenim aspektima neoliberalne politike ili zahtjeva savremenih anarhističkih dogmi. Oponiranje građanske neposlušnosti može biti motivirano kritikom nejednakosti, eksploracije radne snage, degradacije države i njenih institucija ili drugim problemima povezanim s neoliberalnim sistemom. Građanska neposlušnost kao odgovor na mederni anarhizam može uključivati javne prosvjede, otpor prema tržišnim reformama, sindikalne akcije, bojkote ili druge oblike aktivizma. Cilj može biti stvaranje promjena u društvenom i političkom sistemu kako bi se smanjila nejednakost, zaštitila radnička prava, postigla socijalna pravda ili promijenila politika neoliberalnih vlada, tačnije spriječila potpuna destrukcija demokratske države.

Građanski neposluh u demokratskom društvu je složena tema koja uključuje odnos između građanskog prava na izražavanje neslaganja i pravne obaveze građana. U demokratskim društvima, građani imaju pravo izražavati svoje neslaganje s politikama ili zakonima, ali isto tako postoji i očekivanje da će se pridržavati zakona i normi koje su uspostavljene u društvu.

„Između direktnе demokratije i građanske neposlušnosti postoji komplikiran odnos. Pravo na direktnu političku participaciju koje imaju građani u demokratskim režimima ne bi smjelo imati nasilne pretenzije i obilježja. Građanska neposlušnost se uglavnom diferencira – u teorijskim diskursima o civilnom i nenasilnom građanskom neposlugu i aktivitetu – od prava na otpor tiraniji, direktnе akcije, ali i od neposlušnosti iz razloga savjesti, odnosno prigovora savjesti. Ona

može biti motivirana različitim razlozima kao što su, recimo, pravda, politika, moral i vjerske dogme. U osnovi, ona predstavlja poseban oblik kršenje zakona – čime se, zapravo, ukazuje na neki problem – koje se opravdava vjerskim, moralnim ili, pak, političkim principima te, uz to, uključuje spremnost da se snose posljedice zbog antilegalističkog ponašanja.“ (Fejzić, 2017:96). Građanski neposluh može biti sredstvo za skretanje pozornosti na nepravdu ili neetičnost određenih politika ili praksi. Može se koristiti za poticanje društvene promjene, pokretanje rasprave ili pritiska na vlasti da promijene politike koje se smatraju nepravednima ili neodrživima. U demokratskom društvu takav oblik akcije treba biti miran, nenasilan i u skladu s zakonima koji reguliraju političko djelovanje. Međutim, jako puno prijmjera možemo prepoznati i nasilnu akciju koja se često izrodi iz građanskog neposluda i mirne akcije. Najbolji primjer je to možemo naći u stalnim protestima u Francuskoj. Stalni protesti i građanski neposluh koji se događaju u Francuskoj protiv vladajuće elite predstavljaju primjer političkog aktivizma koji se koristi kako bi se izrazilo nezadovoljstvo i zahtjevala promjena u političkom sistemu. Protesti u Francuskoj, poput primjerice "Žutih prsluka" koji su započeli 2018. godine, izražavaju nezadovoljstvo građana prema političkoj eliti, percepciju socijalne nepravde, ekonomskе nejednakosti i osjećaj da su njihovi interesi zanemareni. Građani koriste različite oblike građanskog neposluda, uključujući mirne prteste, blokade cesta, demonstracije. Međutim često dolazi i do eskalacije i sukoba na samim ulicama. Ovi protesti imaju korijene u različitim socijalnim, ekonomskim i političkim pitanjima koja utječu na francusko društvo. Mnogi prosvjednici smatraju da politička elita nije u skladu s njihovim interesima i potrebama već su okrenuti interesima krupnog kapitala i najčešće udovoljavaju njihovim zahtjevima, te da su institucije u tom smislu nedovoljno odgovorne prema građanima. „Demokratski režimi vlasti imaju normativnu obavezu da osiguraju pravo građana na nenasilni neposluh. Njihovo pravo na slobodu okupljanja i udruživanja im, zapravo, omogućava da izražavaju civilni neposluh prema političkoj vlasti. Građanska neposlušnost ima demokratski i libertanski potencijal – ako procjenujemo njenu svrhu u normativnom diskursu – zato što proširuje milje ljudske slobode i korigira greške političke vlasti. No, nenasilna politička borba građanstva, ustvari, mora biti obavezno situirana unutar ustavnih granica, odnosno njenim prakticiranjem ne smije biti dovedena u pitanje stabilnost političkog sistema i njegovo funkcioniranje.“ (Fejzić, 2017:98). Francuska demokratsko društvo s priznatim pravom na mirne prosvjede i izražavanje nezadovoljstva. Međutim, sloboda izražavanja ne podrazumijeva nasilje, vandalizam ili ugrožavanje sigurnosti drugih. Građanski neposluh i protesti trebaju biti mirni i poštovati zakon

kako bi se osigurao dijalog, ali često takvi protesti prerasu i u nesilnu političku akciju. „Izvorna demokratska aksiologija odbacuje svaki vid nasilja i nasilnih promjena. Uprkos tome ponekad nenasilno demonstriranje okupljenih građana – u liberalno-demokratskim režimima vlasti – prerasta u nasilničko ponašanje okupljene gomile koja želi putem sile ostvariti postavljene ciljeve. Nasilnu borbu građanstva nemoguće je demokratski kontrolirati zbog čega je ona demonizirano i neprihvatljivo političko sredstvo za reguliranje odnosa u savremenoj demokratskoj politici.“ (Fejzić, 2017:99). Protesti protiv vladajuće elite naglašavaju važnost građanske participacije i demokratskog aktivizma u suvremenom društvu. Oni ukazuju na potrebu za otvorenim dijalogom, smanjenjem nejednakosti i jačanjem odgovornosti političke elite prema građanima, a ne pogodovanju krupnom kapitalu i moćnicima koji često imaju pod kontrolom političke elite kojima mogu manipulirati.

Libertrijanska filozofija često naglašava individualnu slobodu i odgovornost. Kriza demokratske politike u savremenim libertrijanskim okolnostima može dovodi do manjeg naglaska na kolektivnu participaciju i političko angažiranje u tradicionalnom smislu. Nedostatak sudjelovanja u političkom procesu ugrožava demokratske vrijednosti. „Status građanskog neposluha u demokratskim državama – kao instrumenta savremene politike – trebao bi biti zaštićen i zagarantiran već u ustavu zato što korespondira sa pravom pojedinaca na slobodu izražavanja, udruživanja i okupljanja. Svaki pojedinac ili, čak, skupina pojedinaca trebali bi imati osiguranu mogućnost da nenasilno izraze neslaganje sa zakonima koji suspendiraju ili ograničavaju njihova osnovna prava jer su, uzmimo, distancirani od ideje pravde ili su, pak, uvreda njihovoj savjesti. (Fejzić, 2017:99). U demokratskom društvu postoji pravna i institucionalna infrastruktura koja može obezbjediti promjene i promovira dijalog, pa je važno nastojati koristiti dostupne kanale i mehanizme za političku participaciju kako bi se ostvarili ciljevi, međutim često institucionalna infrastruktura biva zarobljena od strane velikih moćnika te zbog toga se javlja jedna ozbiljna kriza demokratije. Građanski neposluh može biti važan instrument za poticanje promjena i skretanje pažnje na nepravdu ili neetičnost. Međutim, kako bi bio učinkovit i prihvaćen, građanski neposluh treba biti utemeljen na demokratskim vrijednostima, dijalogu, konstruktivnoj kritici i težnji za postizanjem općeg dobra. “Neposlušni građanin nikada ne postoji kao usamljeni pojedinac; on može funkcionirati i preživjeti jedino kao član grupe” (Arendt, 1996.:228). U demokratskoj državi može biti snažan alat za promjenu, ali važno je da se provodi na način koji je usklađen s demokratskim principima i pravnom okvirom. To uključuje poštivanje prava drugih građana te se odnosi na “...one postupke koji su po svom obliku ilegalni, mada se razvijaju u

okviru pozivanja na zajednički priznate osnove legitimite demokratsko-državnopravnog poretku” (Habermas, 1989:55). Demokratija se u uslovima savremenih političkih okolnosti nalazi u jednoj ozbiljnoj krizi. Sve ono što je nekada uspjevala da isporuči, sve ono što su bili zahtjevi liberala, iskoristile su interesne skupine koje sada diktiraju na koji način će i sama demokratija funkcionirati i na koji način će se njeni postulati primjenjivati.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Na kraju ovog rada, nakon multidisciplinarnog pristupa, potkrepljujući to analizom velikog broja naučnih radova, publikacija, članaka najrelevantnijih autora koji se bave istraživanjem ideoloških atribucija i ciljeva libertarijanskog anarhizma u savremenim političkim okolnostima možemo zaključiti da je tačna generalna hipoteza koju smo postavili na samom početku. Ideologija modernih anarhista i libertarijanskih pokreta u doba globalizacije urušava poziciju države i njenih institucija posebno tržišni sistem koji koji ona regulira. Moderni anarhisti mogu biti sve one

grupe koje zahtjevaju manje stega, više slobode, borba protiv političkih stega društvene kontrole, koje napadaju vlast pa čak mogu biti i rivalnske kao što su globalisti i antiglobalisti, a njihovi politički ciljevi nastoje dovesti do promjene samih demokratskih načela. Na samom početku rada dolazimo do zaključka da liberalni anarchisti svako ograničenje države smatraju destruktivno za svaku individuu, dakle pojedinac ne može biti suveren ukoliko bilo kakav zakon ili vlada sužavaju njegov opseg slobodnog djelovanja unutar društvene zajednice, pa čak i ako je ona zasnovano na principima pluralističke demokratije, kao i ekonomski aspekt individualističkog anarhizma. Moderni anarchisti teže ka privatizaciji, deregulaciji i tržištu koje nije pod kontrolom države, da nema kontrole nad privatnim vlasništvom, eliminacija državne stege gdje se u prvoj redu zagovara tržišna država i kapitalističke ekonomске politike koje se mogu nazvati i tržišni ili ekonomski fundamentalizam. Na taj način možemo dokazati da je prva pojedinačna hipoteza tačna, iz razloga što sposobni pojedinci u okolnostima koje propagira liberalizam može doći do izražaja i ostvariti sve zacrtane ciljeve, bez bilo kakve vrste ograničenja, ukoliko posjeduje individualni kvalitet koji će mu u tome pomoći. U doba savremene globalizacije ideja i svjetonadzor liberalističkih anarchista sve više postaju popularne, te često njihovi politički ciljevi korespodiraju sa interesima globalnih megakorporacija. Naravno kada govorimo o poimanju anarhizma u savremenim demokratskim kapitalističkim državama tada govorimo o onom individualističkom koji preferira interes individue u odnosu na zajednicu. Libertarianizam državni intervencionizam smatra nepotrebnim i pogrešnim dok preferira raspodjelu resursa koju diktira slobodno tržište. Libertrijanci kao protagonisti slobodnog tržišta smatraju da moć države kao i njena intervencija moraju biti ograničeni, a u nekim slučajevima i potpuno zaobiđeni kao faktor koji može poništiti bilo kakvu vrstu dogovora ili posredovanja na području gdje se odigrava tržišna utakmica. Dakle, politološki posmatrano libertrijanski-anarhizam predstavlja utopistički ideal koji se u savremenim političkim okolnostima ne može primijeniti u bilo kojem segmentu društvenih odnosa. Na osnovu navedenog, ali i na osnovu svih relevantnih autora koje smo citirali u ovom radu, možemo doći do zaključka da je druga pojedinačna hipoteza koja se odnosi na borbu savremenih libertrijanaca protiv države i njenih stega u potpunosti dokazana. Niti jedan relevantan autor ne spori da načela modernog anarhizma ne trpe reguliranu i zavisnu ekonomiju, a svi su zagovornici društva oslobođenog državne stege. Kada posmatramo sa ideološkog aspekta libertrijanci su stava da je državni intervencionizam nešto što pojedinca sputava u njegovim namjerama ka ostvarenju individualnog uspjeha kao i ostvarivanju partikularnih interesa koji u svojoj osnovi zagovara najviši stepen poštivanja osnovnih sloboda.

Također, u ovom radu dolazimo do zaključka da klasična liberalna država jeste minimalna država, koja uspostavlja i održava red unutar društva, unutrašnji red kako ljudi jedni druge ne bi međusobno ugrozili na način da silom ne bi ostvarivali svoje individualne interese, ali i štiti državu od mogućeg napada izvana. Dakle, ne žele državu koja će intervenisati u ekonomiju, rad, velike ili male projekte, sve je prepusteno samostalnim inicijativama građana ili individualnim zamahom pojedinaca. Smatraju da je takva država legitimna i da ima moralno uporište da postoji kao takva. U daljem dijelu rada dolazimo do zaključka kako su libertarijanske ideje na samom početku imale motiv i cilj za oslobođanje individualne iz državnih stega koje su prema razmatranjima liberalnih teoretičara sprječavale pojedinca u napretku, država je bila prepreka svakom čovjeku koji bi sa svojim idejama iskočio iz istosti u društvu. Međutim, razvojem liberalnih ideja i ostvarivanjem sve većeg broja istih u politici, liberalne prakse postaju alat određenim skupinama koje su u okolnostima slobodnog rada i djelovanja stekle veliki kapital te počinju djelovati kao nadnaravnici akteri. Nakon svih razmatranja dolazimo do zaključka da nije samo fizička sigurnost svakog pojedinca ugrožena u uslovima kada bi politički sistem funkcionirao na način kako to idealiziraju savremeni anarchisti. U uslovima savremenih političkih i globalnih principa gdje su sve više moralni kodeksi i empatija prema ugroženim skupinama na najnižem nivou, a težnja ka individualnom uspjehu i postizanju što više moći posebno one ekonomski dominira u kapitalističkom modernom vremenu. Pojedinac je zbog toga marginaliziran, njegov put do uspjeha je teži, a reducirana uloga države i monopol nad njenom političkom elitom te samim tim i zakonskim regulativama, neće mu biti od pomoći niti će se konforotirati krupnom kapitalu pa čak i u slučaju grubog kršenja zakona. Dakle, ideologija modernog anarchizma, sa svojim idejama participira pretežno unutar liberalnih demokratskih društava, gdje realizira svoje zacrtane političke ciljeve, razvija se u periodu 19. stoljeća, a svoju popularnost doživljava pretežno među intelektualcima i njihovim pristalicama u Sjevernoj Americi i Evropi.

Ovaj rad je prevashodno zasnovan na kritici neoliberalne dogme, savremenih anarchista i njihovih zahtjeva. Egoizam može dovesti do negativnog narativa spram demokratije i libertarijanizma jer može potkopati njihove temeljne vrijednosti i ugroziti njihove ciljeve za zajedničko dobro. Pojavom liberalizma i dolaskom njegove političke i ideološke dominacije na globalnom nivou pretežno u modernim demokratskim državama zapadnog svijeta. Posebne kritike upućene su ka tome da je država u potpunosti ugrožena i destruirana od strane moćnih pojedinaca. Moćni pojedinci bi trebali biti dio zajednice, a ne iznad nje, i morali bi se ponašati odgovorno prema

drugima i prema. Moćni pojedinci u savremenom društvu ne bi trebali imati neograničenu moć nad drugima. Umjesto toga, vlast bi trebala biti distribuirana i decentralizirana, a ljudi bi trebali imati priliku da sudjeluju u odlučivanju o stvarima koje ih se tiču. Kroz razmatranja o neoliberalnoj dogmi i njenom utjecaju na demokratske vrijednosti dolazimo do zaključka da destrukcija države od strane moćnih kapitalista predstavlja teorijski koncept koji se zasniva na ideji da bogati i moći pojedinci i korporacije imaju moć da kontrolisu i utiču na funkcionisanje države u svoju korist. U nekim slučajevima, to može dovesti do situacije u kojoj manjina akumulira bogatstvo koje kontroliše, dok većina ostaje bez pristupa istom, što može imati negativne posljedice za društvo u cjelini.

Kritiku ka savremenim anarchistima smatramo opravdanom iz razloga što moderni anarhizam koji apologira maksimalne slobode individualnih interesa u mnogome korespondira sa neoliberanom dogmom. Kao treću pomočnu hipotezu postavili smo važnost minimalne države kod modernih anarchista koja će imati minimalne ovlasti i biti poligon za realizaciju političkih ciljeva koji zagovaraju deregulirani sistem posebno kada je upitanju tržište. Dakle, ova hipoteza je djelimično tačna iz razloga što smo kroz detaljnu analizu u ovom radu dokazali da je minimalna država jedini prihvatljiv oblik ili „nužno zlo“ modernih anarchista te može ostati u konačnici posljednje utočište za svakog pojedinca ukoliko njegove slobode i život u okolnostima fundamentalne privatizacije pa čak i zajedničkih društvenih resursa, ne budu ugroženi. Međutim za većinu libertarijanskih anarchista država apsolutno nije prihvatljiva u bilo kojem obliku. Dakle, oni idu korak dalje i zahtjevaju maksimalne slobode do te mjere da žele poptuno odumiranje države u konačnici.

Država je jako važna i kao okvir za zaštitu svakog pojedinca, svako njen ugrožavanje ugrozit će i demokratiju, te može biti jako opasno po ostanak samog čovječanstva. Prevelika moć i kontrola u rukama jedne skupine moćnika nad kojom niko nema kontrolu jeste jako opasna. Sam neoliberalni pristup ekonomiji koji se zalaže za privatizaciju javnih dobara i usluga. U okruženjima s nedovoljnom regulacijom i nadzorom, privatizacija može potaknuti korupciju i zloupotrebu moći. Korupcija može imati negativan utjecaj na ekonomski razvoj i izazvati socijalne tenzije. Privatizacija javnih dobara i usluga, kao što su zdravstvo, obrazovanje, vodni resursi, transport, energetika itd. Može uključivati prenošenje kontrole i vlasništva nad tim dobrima iz javnog u privatni sektor. Dakle, takav vid kontrole također može biti jako opasan. Monopol nad prirodnim resursima I javnim dobrima može građane u slobodnom demokratskom društvu staviti u podaničku poziciju.

Jedan od ključnih elemenata neoliberalne prakse koja uključuje ideju savremenog anarhizma jeste tržišna država. Tržišna država je koncept koji se odnosi na političko-ekonomski sistem u kojem se ekonomske aktivnosti uglavnom odvijaju na tržištu, pod utjecajem ponude i potražnje. U takvom sistemu, vlada minimalno interveniše u ekonomiju i tržište ima ključnu ulogu u određivanju cijena, raspodjeli resursa i regulaciji ekonomske aktivnosti. Ključne karakteristike tržišne države uključuju slobodu tržišta, privatno vlasništvo, konkurenčiju i ograničenu ulogu države u ekonomiji. Jedna od ključnih fraza koja se koristi kada govorimo o tržišnoj državi jeste, „nevidljiva ruka“. Iako se nevidljiva ruka i slobodno tržište smatraju korisnim za ekonomski razvoj i rast, također postoje neke potencijalne negativne posljedice koje mogu proizaći iz njihove primjene. Jedna od najvjerojatnijih negativnih posljedica je nejednakost. Dakle, u tokom detaljne analize dolazimo do zaključka da slobodno tržište može doprinijeti povećanju nejednakosti u društvu.

Jedan od bitnijih dijova u ovom radu se odnosi na globalizaciju i njenu povezanost sa idejama libertarijanskog anarhizma. Globalističke ideje u modernom političkom svijetu koji je u velikoj mjeri doprinosti jačanju neoliberalne tržišne države. Medijski mrak u vremenu globalizacije je pojam koji se odnosi na problematiku smanjene raznolikosti i nezavisnosti medijskog izvještavanja uslijed sve većeg utjecaja globalnih korporacija na medijsku industriju. S globalizacijom, velike medijske korporacije su preuzele većinu medija diljem svijeta, stvarajući koncentraciju vlasništva i kontrolu nad informacijama. Dakle, u javnosti se prezentuje ona slika i dijele one informacije koje najviše pogoduju megakorporacijama i moćnicima. Zbog velike tržišne moći megakorporacije s monopolističkim položajem mogu zloupotrebljavati svoju tržišnu moć kako bi ostvarile veću dobit. To uključuje postavljanje nepoštenih uvjeta poslovanja, izbjegavanje poreza, izrabljivanje dobavljača ili potrošača te stvaranje barijera za nove konkurente. Mediji u potpunosti mogu biti u službi očuvanja monopolja, a često su i dio istih struktura, korporacijski povezani. Možemo zaključiti da pogodovanje interesnim grupama u medijima predstavlja ozbiljan problem za objektivnost, raznolikost i nepristranost izvještavanja. Otežava se građanima da donose informirane odluke i dovodi do smanjenja povjerenja u medije. Zbog toga, četvrtu pomočnu hipotezu smatramo tačnom, jer se jasno da zaključiti da su anarhistički pokreti upali u zamku i postali sužanj u borbi za što većom deregulacijom države, a za račun globalista i njihovih ekonomske interesa.

Poseban osvrt u radu odnosi se na direktne akcije i prakse neposluha koji nisu zanemarivi u borbi protiv vlasti i sistema. Jedna od najznačajnijih jeste građanski neposluh. Građanska neposlušnost

može biti izražena kao protivljenje određenim aspektima neoliberalne politike ili zahtjeva savremenih anarhističkih dogmi. Oponiranje građanske neposlušnosti može biti motivirano kritikom nejednakosti, eksploatacije radne snage, degradacije države i njenih institucija ili drugim problemima povezanim s neoliberalnim sistemom.

Na kraju, možemo doći do zaključka da demokratija ima sve manje odgovara na destruktivnu političku ulogu libertarijanskih anarhisti. U modernim političkim okolnostima postoji mnogo faktora koji mogu utjecati na opstojnost demokratije i njenih ključnih načela. Kritički osvrt na utjecaj ideja libertarijanskog anarchizma i njihovu primjenu u politici u ovom radu jasno stavlja do znanja da je demokratski pluralizam, liberalne vrijednosti, žrtva koja je podnesena kroz historiju da bi se demokratski poredak u svijetu pozicionirao kao najdominantniji sistem vlasti ugrožen. Peta pomočna hipoteza koja govori o tome da su demokratske vrijednosti ugrožene od strane individualističkih i anarhokapitalističkih zagovornika koji u pohodu na sve više slobode ne gledajući iza sebe kakvu žrtvu podnose i na koji način se to odražava na demokratske i liberalne vrijednosti, možemo zaključiti da je tačna. Jer demokratija se nalazi ozbiljnoj opasnosti pred zahtjevima bogatih moćnika, u želji za dominacijom i kontrolom svjetske ekonomске i političke postavke.

7. BIBLIOGRAFIJA

Knjige:

1. Abeles, Mark (2014). *Antropologija države*. Beograd: Bibilioteka XX vek.
2. Abeles, Mark (2014). *Antropologija globalizacije*. Beograd: Bibilioteka XX vek.
3. Arent, Hannah (1996). *Eseji o politici*. Zagreb: Antibarbarus.
4. Barclay, Harold (2006). *Narod bez vlade*. Zagreb: DAF.
5. Beck, Urlich (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
6. Bruckner, Pascal (2004). *Bijeda blagostanja*. Zagreb: Algoritam.
7. Burdieu, Pierre (2001). *Vladavina muškaraca*. Podgorica: CID; Univerzitet Crne Gore.
8. Chartier, Gary, Johnson, W. Charles (2011). *Markets Not: Capitalism individualist anarchism against bosses, inequality, corporate power, and structural poverty*. New York: Minor Compositions-Autonomedia.
9. Dokić, Marko. (2016). *Ideja minimalne države u modernoj političkoj teoriji*. Zagreb: Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu.
10. Dujšin, Uroš. (1999). *Globalizacija, ekonomske integracije i Hrvatska*. Zagreb: Zbornik Pravnog fakulteta.
11. Chomsky, Noam (2002). *Mediji, propaganda i sistem: Kritika kapitalističke demokracije*. Zagreb: "Što čitaš?".
12. Dujšin, Uroš (1998.). *Globalizacija, regionalizacija i Republika Hrvatska*. Zagreb: Ekonombska istraživanja.
13. Fejzić, Elvis (2016). *Transformacija upravljanja državom*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
14. Gamble, Andrew (1996). *Hayek: The Iron Cage of Liberty*. Boulder: Westview Press.
15. Guerin, Daniel (1980). *Anarhizam*. Zagreb: ITRO „Naprijed“.
16. Guerin, Daniel (2007). *Socijalna inteligencija*, Nova nauka o ljudskim odnosima. Beograd: Geopolitika.
17. Goldman, Emma (2001). *Anarhizam i drugi ogledi*. Zagreb: DAF.
18. Goldman, Emmy, Goldman, David (2006). *Moćnici su iznad zakona, Razotkrivanje korumpiranih političara, ratnih profitera i medija koji ih vole*. Zagreb: Prometej.

19. Gray, John (1999). *Liberalizam*. Zagreb: Politička kultura.
20. Habermas, Jurgen (1980). *Teorija i praksa*. Beograd: Beogradski grafičko-izdavački zavod.
21. Habermas, Jurgen (2006). *Nacija, pravna država, demokracija*. Zagreb: Politička kultura.
22. Habermas, Jurgen (2006, a). *Budućnost ljudske prirode, Na putu prema liberalnoj eugenici?; Vjerovanje i znanje*. Zagreb: Breza.
23. Hague, Rod, Harrop, Martin, Breslin, Shaun (2001). *Komparativna vladavina i politika*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
24. Hejvud, Endru (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
25. Hejvud, Endru (2005). *Političke ideologije*. Beograd: Stylos.
26. Held, David (1990). *Modeli demokracije*. Zagreb: Školska knjiga.
27. Hobbes, Thomas (2004). *Levijatan*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
28. Hoppe, H. Hans (1993). *The Economics and Ethics of Private Property*. Boston: Kluwer.
29. Jun, Nathan (2012). *Anarchism and Political Modernity*. New York: Continuum International Publishing Group.
30. Kropotkin, Petar (2012). *Anarhizam*. Rijeka: MASA.
31. Kukić, Slavko (2004). *Neoliberalizam kao socijaldarvinizam*. Zagreb: Prometej.
32. Kukić, Slavko (1996). *Strategija nasilja kao strategija razvoja*. Zagreb: Naprijed.
33. Lock, John (2012). *Dvije rasprave o vladi*. Zagreb: Naklada Juričić.
34. Malatesta, Errico (2022). *Anarhizam i nasilje*. Zagreb: DAF.
35. Milardović, Anđelko (1998.). *Poraz Europe*. Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.
36. Milardović, Anđelko (1999). *Globalizacija*. Osijek; Zagreb; Split: Pan Liber.
37. Noizck, Robert (2003). *Anarhija, država i utopija*. Zagreb: Naklada Jasenski i Turk.
38. Rand, Ayn (1997). *Vrlina sebičnosti*. Novi Sad: Global print.
39. Ryley, Peter (2013). *Making Another World Possible*. New York: Bloomsbury Academic.
40. Sim, Stuart (2006). *Svijet fundamentalizma*. Zagreb: Planetopija.
41. Stojanović, Đorđe, Đurić, Živojin (2012). *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.
42. Thoreau, D. Henry (1997). *O dužnosti građanina da bude neposlušan*. Beograd: Global book.
43. Uri, Gordon (2007). *Anarchy alive!*. London: Pluton Press.

44. Vidojević, Zoran (2005). *,Kuda vodi globalizacija.* Beograd: Izdavačko preduzeće Filip Višnjić.
45. Zgodić, Esad (2009). *Multiverzum vlasti.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
46. Zgodić, Esad (2015). *O državama: Kritički pojmovnik statologije.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
47. Zin, Hauard (2004). *Istorijski ogledi o Američkoj demokratiji.* Novi Sad: Svetovi.
48. Žesia, Klod (2013). *Šta je kapitalizam?.* Beograd: Karpas.
49. Weber, Max (1968). *Protestantska etika i duh kapitalizma.* Sarajevo: Svjetlost.
50. Wolin, S. Sheldon (2007). *Politika i vizija, Kontinuitet i inovacija u zapadnoj političkoj misli.* Beograd: Filip Višnjić: Službeni glasnik.

Članci:

1. Dokić, Marko (2015). *Spencerova filozofija individualne slobode.* Zagreb: Filozofska istraživanja, Hrvatsko filozofsko društvo. Vol. 35, (2015) br. 1, str. 137-152.
2. Cvijanović, Hrvoje (2003). *Rawlsova teorija liberalne utopije.* Zagreb: Politička misao, vol XL, (2003) br. 1, Str. 62-71.
3. Fejzić, Elvis (2014). *Gradiška neposlušnost u demokratskim državama: Emancipatorske intencije i praktična ograničenja.* Sarajevo: Časopis Uprava, (2017) br. 17, str. 93-108.
4. Fejzić, Elvis (2014). *Upravljanje državom u doba globalizacije.* Sarajevo: Časopis Uprava. (2014) br. 10, str. 21-36.
5. Guerin, Daniel (1971). *Spontanost organizacije i anarhizam.* Zagreb: Praxis, Filozofski časopis, jugoslavensko izdanje, (1972), br. 1–2, str. 121.
6. Habermas, Jurgen (1974). *Oznanstvljena politika i javno mnjenje.* Zagreb: Časopis Kulturni radnik, (1979), br. 2, str. 185-204.
7. Habermas, Jurgen (1989). *Gradiška neposlušnost - test za demokratsku pravnu državu,* Beograd: Časopis Gledišta, (1989), br. 10 – 12, str. 52-68.

8. Habermas, Jurgen (1991). *Državljanstvo i nacionalni identitet*. Zagreb: Časopis Filozofska istraživanja, (1991), br. 40, str. 137-157.
9. Kovačević, Božo (2015). *Teškoće suvremenog liberalizma*. Zagreb: Libertas međunarodno sveučilište. Vol. XV, (2015) br. 3, str. 45-81.
10. Lončar, Jelena (2005). *Globalizacija pojam, nastanak i trendovi razvoja*. Zadar: Geoadria, Vol. 10, (2005), br. 1, str. 91-104.
11. Mintz, Frank (1984). *Anarhizam jučer i danas*. Pariz: Revija za sociologiju, Vol. XIV, (1984), br. 1-2, str. 109-120.
12. Nikolić, Radivoj (1980). *Tradicionalni i savremeni anarhizam*. Beograd: Politička misao: Časopis za politologiju., Vol. 17, (1980), br. 3, str. 256-279.
13. Oklobdžija, Mirjana (1984). *Anarhizam i društvo*. Revija za sociologiju, Vol. XIV, (1984), br. 1-2, str. 99-108.
14. Ravlić, Slaven (2000). *Pluralizam i participacija. Demokratska teorija R. A. Dahla*. Zagreb: Politička misao: Časopis za politologiju, Vol. 37, (2000), br. 1, str. 84-98.
15. Reinhard, Wolfgang (2002). *Čemu nas budućnost države poučava njezina povijest?*. Zagreb: Revija za socijalnu politiku, Vol. 39, (2002), br. 2, str. 15-26.
16. Šturanović, Petar (2017). *Politička filozofija Roberta Nozicka: kontroverzni libertarianizam*. Zagreb: Filozofska istraživanja, Hrvatsko filozofsko društvo. Vol. 38, (2018) br. 2, str. 391-406.
17. Šturanović, Petar (2020). *Lockeov uvjet u kontekstu libertarijanske političke filozofije*. Zagreb: Prolegomena, Časopis za filozofiju. Vol. 19, (2020) br. 2, str. 197-220.

Intervju:

1. Chomsky, Noam (1997). *Radical Democracy*. Madison: Capital times.

Online izvori:

1. Chomsky, Noam (1985). *Free speech in a democracy*. Boulder: Daily Camera, datum pristupa: 10.01.2023, <https://chomsky.info/198509/>.
2. *Pojam liberalizam*, datum pristupa: 19.04.2022, <https://www.enciklopedija.hr/>.
3. Stirner, Max (1976). *Jedini i njegovo vlasništvo*, datum pristupa: 01.04.2023, <https://anarhisticka-biblioteka.net/latest>.

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

Obrazac AR

Stranica 102 od
102

UNIVERZITET U SARAJEVU – FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
IZJAVA o autentičnosti radova

Naziv odsjeka i/ili katedre: Politologija/Upravljanje državom
Predmet: Ideološke atribucije i ciljevi libertarijanskog anarhizma u politici

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Smailbegović Kerim
Naslov rada: Ideološke atribucije i ciljevi libertarijanskog anarhizma u politici
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 100

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cijeli ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis